UNIVERSITATEA „ŞTEFAN CEL MARE” din SUCEAVA
FACULTATEA DE LITERE ŞI ŞTIINȚE ALE COMUNICĂRII

CULTURA ŞI LIMBILE EUROPEI

ANUL III

Prof. univ. dr. Ioan OPREA

C u p r i n s:

Cultură şi limbă …….....…….....3
Lumea europeană ca unitate în diversitate .....…...10
Focarele culturale şi lingvistice din spațiul european …….....…...18
Antichitatea ……...….18
Epoca medie ……..……32
Epoca modernă ……...……38
Structura şi arhitectura limbilor ...…….....44
Configurația lingvistică actuală a Europei ……...50
Clasificarea genetică a limbilor.....55
Stratificări între elementele limbilor ……61
Limba latină şi limbile romanice ……..67
Latina ……67
Limbile romanice ……...72
Germanica şi limbile germanice ……...88
Adstratul germanic al limbilor romanice ……101
Adstratul latin al limbilor romanice ……106
Adstratul latin şi romanic al limbilor germanice ….111
Clasificarea tipologică a limbilor romanice ……118
Tipologia limbilor germanice …….....128

Cultură şi limbă

În accepţiunea obişnuită, *comunicarea* este modul fundamental de interacţiune psiho-socială a indivizilor umani prin care se realizează transmiterea de informaţii şi se obţin modificări de comportament individual. Dacă această interacţiune antrenează indivizii unui grup întreg (care reprezintă o comunitate umană) sau o parte importantă dintre aceştia, atunci modificările de comportament devin fenomene sociale şi produc transformări ce vizează întreaga comunitate. Concepută astfel, *comunicarea*, ca fenomen social, ar reprezinta o sumă de acte prin care indivizii sau grupurile de oameni se interacţionează reciproc, stabilindu-se, în final, un oarecare echilibru între informaţiile transmise şi informaţiile primite de fiecare. Acest echilibru nu însemnă însă, ca în lumea fizică, o nivelare, fiindcă, de obicei, în actele de interacţiune, pe de o parte, partenerii nu acţionează în mod similar, unul fiind preponderent emanator, iar celălalt preponderent receptor şi, pe de altă parte, fiecare dintre ei are particularităţi proprii netransmisibile, încît nu se poate realiza o aducere la acelaşi nivel a celor doi parteneri, între ei rămînînd atît elemente specifice fiecăruia, cît şi diferenţe în posedarea aceluiaşi tip de cunoştinţe. Ca atare, în lumea culturii, specifică omului, oricît de intens ar fi transferul prin comunicare, fiecare are şi rămîne cu ceva în plus, atît cel influenţat, cît şi influenţatorul, căci acesta nu poate oferi tot, iar celălalt nu receptează tot şi, în plus, ceea ce preia adaptează la propria sa fire, la specificul său. De aceea, *comunicarea* ca fenomen social este mai degrabă actul sau suma actelor prin care cineva (persoană

sau grup) transmite, iar altcineva primeşte informaţiile sau, într-o formulare generală, cineva acţionează pentru ca altcineva să suporte modificări ale propriei existenţe, fără ca aceste modificări să reprezinte, de obicei, o pierdere de identitate[1].

Privită astfel, *comunicarea* se instituie într-un mijloc de influenţare a indivizilor umani sau a grupurilor de indivizi de către alţi indivizi sau grupuri, iar, prin această influenţare, cel influenţat este adus la un nivel apropiat de nivelul factorului influenţator, niciodată însă la acelaşi nivel. Comunicarea se bazează deci pe *cooperare*, în sensul că atît agentul influenţator, cît şi agentul influenţat trebuie să se afle în relaţie directă şi să acţioneze, primul prin a oferi (sau a impune), iar celălalt prin a primi. Dacă se întrerupe cooperarea, se întrerupe şi procesul de comunicare, încît cei doi agenţi nu mai cunosc transferul de la unul la altul.

Influenţa este acţiunea pe care o exercită cineva sau ceva asupra cuiva sau a ceva, modificîndu-i componenţa, structura, manifestările etc. Desigur, la nivelul grupurilor etnice, influenţa se poate produce în diferite domenii şi poate îmbrăca mai multe aspecte, dar forma cea mai elocventă se realizează în sectorul culturii şi al limbii. Ceea ce trebuie observat în acest caz este că influenţa la nivelul grupurilor etnice nu presupune comunicarea prin aceeaşi limbă, ca în cazul influenţei interindividuale, ci are loc în condiţiile unor limbi diferite, situaţie explicabilă, de altfel, prin faptul că grupurile etnice se delimitează între ele tocmai fiindcă folosesc limbi diferite. Pe de

[1] Sînt interesante în acest sens sugestiile care vin din analiza evoluţiei lat. *comunicatio, -onis* la rom. *cuminecăciune*, sau semantismul derivatului *comunicant* în sintagma *vase comunicante.*

altă parte, ca să se poată exercita influența culturii şi limbii unui grup etnic asupra altuia, grupul respectiv trebuie să se afle într-o situație favorizată în raport cu cel influențat, iar o asemenea situație poate fi generată fie de un nivel de civilizație superior, fie de o poziție politică superioară (de obicei, de ocupant).

În principiu, influențarea se realizează oricînd, dacă sînt întrunite condițiile de contact cultural şi lingvistic, îndeosebi atunci cînd acest contact mijloceşte o relație în care unul dintre parteneri are un statut de superioritate. Cu toate acestea, se poate observa că influențarea este favorizată dacă se adaugă şi alte condiții, dintre care cele mai importante sînt afinitățile culturale şi lingvistice dintre influențat şi influențator. De aceea, se vor recepta cu mai mare uşurință elementele care sînt similare sau care completează pe cele deja existente şi, în consecință, înrudirea dintre cele mai multe ramuri ale popoarelor europene, prin originea lor indo-europeană comună a favorizat şi favorizează comunicarea într-un raport direct proporțional cu apropierea lor în cadrul acestor înrudiri.

Grupurile etnice, care în epoca actuală se constituie, de obicei, în națiuni[2], sînt determinate şi delimitate în mod deosebit prin limbi distincte, dar deseori şi prin alte trăsături de ordin cultural şi spiritual care au reflexe lingvistice. *Cultura* reprezintă, pe de o parte, formația socială şi intelectuală a unui individ sau a unui grup de indivizi şi, pe de altă parte, suma realizărilor unui grup uman în activitatea de asumare şi de transformare conştientă a

[2] Prin latinescul *natio, -onis* se denumea un grup uman, ca prin cuvîntul grecesc *ethnós* “popor”.

mediului natural şi social[3]. În gîndirea modernă, conceptul de "cultură" se referă deseori la educaţie, la formaţia spirituală şi la dezvoltarea facultăţilor spirituale şi, astfel, acest concept se defineşte prin opoziţie cu noţiunea de "natură". În asemenea condiţii, în măsura în care se produce o integrare a elementelor naturale (a căror existenţă şi evoluţie nu ţin în mod obişnuit de aportul conştient al omului) în zona de acţiune şi de influenţare a omului, se realizează o trecere din natură în cultură. Cînd se are în vedere un grup etnic, cultura înseamnă modul lui de viaţă, care include atitudinile, valorile, credinţele, artele, cunoaşterile (ştiinţele), maniera de a percepe şi de a interpreta realitatea, obişnuinţele de gîndire şi de acţiune etc. De aceea, trăsăturile culturale sînt forme de viaţă pe care individul uman le învaţă în ambianţa socială şi care îl marchează în mod definitoriu (şi definitiv), integrîndu-l într-o comunitate, pe care o percepe ca fiindu-i proprie, şi îndepărtîndu-l de alte comunităţi, pe care le apreciază ca fiind străine.

Conceptul de "cultură" este corelativ aceluia de "civilizaţie", între ele existînd o afinitate de esenţă, care produce dificultăţi în delimitarea lor cu precizie. Prin "civilizaţie" se înţelege, în sens restrîns, ansamblul caracteristicilor proprii unei societăţi cu un anumit nivel de evoluţie, de obicei, a unei societăţi cu un nivel înalt. În epoca actuală, noţiunea evocă o anumită stare a tehnicii (civilizaţia epocii de piatră, civilizaţia aburului, civilizaţia atomului etc.) sau o anumită formă de cultură (civilizaţia greacă, civilizaţia arabă, civilizaţia creştină etc.). Acest conţinut actual al noţiunii a fost stabilit în secolul al

[3] Termenul *cultură* provine din lat. *cultura*, cu semnificaţia iniţială (conservată şi în limbile moderne) de "cultivare a pămîntului".

XVIII-lea de către raţionaliştii francezi, care au numit *civilizaţie* starea epocii moderne, în contrast cu starea din epocile anterioare, în special cu întunericul epocii feudale. Pornind de aici, treptat, acest conţinut a evoluat la accepţiunea de nivel înalt de dezvoltare a culturii materiale şi spirituale a societăţii, încît *civilizaţie* se opune lui *înapoiere, rămînere în urmă* din punctul de vedere al unor criterii de evaluare.

Se poate afirma, de aceea, că –atît la nivel individual, cît şi la nivelul comunităţilor istoriceşte constituite– comunicarea, adică schimbul de informaţii, realizează schimburi de elemente de civilizaţie, în primul rînd de valori culturale, ce reprezintă latura spirituală a civilizaţiei. În acest proces, este antrenată desigur şi "civilizaţia materială", realizările practice ale oamenilor, dar aceasta nu presupune întotdeauna o modificare propriu-zisă a partenerului primitor, fiindcă aceste realizări sînt perisabile, iar urma lor se şterge o dată cu consumarea lor, dacă acest partener nu a ajuns în situaţia de a le întreţine sau de a le multiplica. Altceva se întîmplă însă dacă în comunicare este antrenată cultura spirituală sau cultura propriu-zisă, întrucît aceasta produce mutaţii în felul de a fi al partenerului primitor, ceea ce îl face să acceadă el însuşi la alt nivel de existenţă, la altă treaptă de civilizaţie.

Prin urmare, în spaţiul european (şi în oricare alt spaţiu geografic), în relaţiile dintre indivizi şi dintre grupuri, ponderea o deţine comunicarea culturală, la nivel spiritual, iar, întrucît această comunicare se concretizează printr-o acţiune de influenţare a altora de către cel care deţine la un moment dat supremaţia (prin nivel de civilizaţie), trebuie avute în vedere focarele de influenţare

care au dus la configurația culturală şi lingvistică din Europa actuală, precum şi elementele care se disting acum prin faptul că întreţin o astfel de comunicare.

Din altă perspectivă, comunicarea spirituală se distinge prin mijlocul cu care se realizează, prin limba care este antrenată în acest scop şi care reprezintă manifestarea individuală şi socială a facultăţii general umane a limbajului. Limba face ca această manifestare să fie particularizată în funcţie de grupurile etnice, încît comunicarea, atunci cînd are loc între grupuri etnice diferite, devine o comunicare între limbi, o comunicare interlingvistică. Dar, dacă este adevărat că statutul funcţional al limbilor este centrat pe funcţia de comunicare, aceasta priveşte fenomenul în interiorul aceleiaşi limbi, în interiorul grupului care vorbeşte o anumită limbă, încît comunicarea între comunităţi cu limbi diferite este altceva decît actualizarea funcţiei respective care îmbracă formă intralingvistică.

Cu toate acestea, chiar şi în asemenea condiţii, în comunicarea culturală este atrasă în mod deosebit limba, fiindcă ea îşi poate exercita funcţia respectivă şi dincolo de graniţele grupului pentru care este limbă maternă. Aceasta se întîmplă deoarece unele limbi ajung să îndeplinească funcţia de comunicare şi pentru alţi indivizi decît cei care şi-au asumat-o în grupul uman căruia îi aparţin prin naştere. Fenomenul este posibil deoarece limba însuşită în mediul comunitar în care se dezvoltă individul în primii ani ai vieţii nu epuizează posibilităţile de manifestare a facultăţii limbajului, încît individul îşi poate însuşi şi alte limbi şi devenind bilingv (sau polilingv), el poate mijloci transferul interlingvistic şi intercomunitar de valori culturale. În acest mod, mijloacele

lingvistice înseşi devin elemente ale transferului cultural (îndeosebi sub forma cuvintelor, dar şi sub cea a unor afixe, o grupurilor fixe de cuvinte, a semnificațiilor, a manierelor de structurare frazală etc.), fenomen care se produce însă şi în condițiile formei intralingvistice, deoarece comunicarea între indivizii vorbitori ai aceleiaşi limbi presupune şi transmiterea de la unul la altul a ceea ce are fiecare şi lipseşte partenerului de comunicare, în măsura în care acesta este interesat de a prelua fapte de limbă noi ce i se par utile pentru a-şi perfecționa propria exprimare şi a-şi îmbogăți cunoştințele. Prin urmare, chiar vorbitorii aceleiaşi limbi au diferențe în cunoaşterea şi în folosirea limbii şi, de aceea, îşi transmit reciproc mijloace lingvistice, şi atunci existența impactului cauzat de limbi diferite nu poate reprezenta o barieră psihologică de netrecut care să blocheze comunicarea culturală între grupuri umane deosebite prin limbile lor native.

În consecință, se poate constata că, în vreme ce comunicarea este un act al relației interumane (actul fundamental al acestei relații), cultura este mobilul acestui act şi conținutul pentru mijlocul cu care se realizează, adică pentru limbă, iar limba însăşi este un bun cultural ce se comunică pe sine în cadrul acestei relații. De aceea, calitatea actului comunicării ține de nivelul culturii antrenate şi de gradul de perfecționare al mijlocului prin care se realizează. Fiind o transmitere de informații de la cineva către altcineva şi o formă de influențare, comunicarea realizată între grupurile etnice presupune un transfer de valori culturale propriu-zise (de idei, în primul rînd), dar şi de mijloace lingvistice (care sînt şi ele valori culturale) de la un popor la altul. Acest transfer nu conduce însă

niciodată la o nivelare culturală şi lingvistică, atîta timp cît grupurile îşi păstrează identitatea şi distinctivitatea.

Rezumat: Existența umană este indisolubil legată de comunicare, principalul mijloc prin care se realizează această comunicare este limba (particularizarea într-un grup etnic a manifestării facultății general umane a limbajului). Conținutul comunicării prin limbă este cultura, adică valorile create de activitatea oamenilor de cunoaştere şi de interpretare a realității, încît, fiind purtătoarea culturii, limba este ea însăşi un element al culturii. Ca să poată comunica ceva cuiva, să poată, prin urmare, transmite de la sine către altul informații, individul uman sau grupul uman trebuie să aibă un ascendent de superioritate în raport cu cel căruia i se adresează, căci aceasta se transformă, primind cunoştințe, învățînd să acționeze într-un anumit fel, să se comporte altfel etc. Asemenea elemente care trec de la unul la altul în procesul comunicării produc unificări parțiale în cunoaşterea şi în existența indivizilor şi a grupurilor de indivizi. Ca atare, încercarea de a afla cauzele care contribuie la o relativă unitate a lumii europene trebuie să aibă în vedere sursele („focarele") elementelor comune constatabile la grupurile etnice care compun această lume.

Lumea europeană ca unitate în diversitate

Fiind populat de mai multe etnii, deşi cele mai multe dintre ele cu origine îndepărtată comună, continentul european se distinge nu numai printr-o accentuată fărîmițare culturală şi lingvistică, ci şi printr-o remarcabilă preocupare de a menține această fărîmițare şi de a conserva specificul fiecărui grup etnic. Ca atare, există o marcată deosebire intelectuală între popoarele europene, ca o consecință a perpetuării tradițiilor locale şi a dezvoltării inegale ori pe baze diferite din punctul de vedere al culturii şi al civilizației, dar, cu toate acestea, se poate constata că Europa reprezintă totuşi, din punct de vedere

spiritual, o evidentă unitate şi că, din acest motiv, există un tip uman european, distinct, pe de o parte, prin conştiința lui de cetățean al continentului şi, pe de altă parte, prin statutul atribuit de locuitorii altor continente, care sînt deseori atraşi de perspectiva de a deveni europeni.

În principiu, latura diversificatoare a etniilor europene este fundamentată şi susținută de ceea ce vine din viața lor istorică, reprezentată la nivelul culturii şi al limbii de aspectul popular al acestora, în vreme ce latura unificatoare se întemeiază îndeosebi din elementele care au putut circula pe spații extinse, fiind asimilate prin contactul dintre populații, dar, în epoca modernă, mai ales la nivel erudit. De obicei, realitatea nu prezintă însă aceste aspecte în mod distinct, deoarece baza populară a putut deveni în unele cazuri punctul de pornire pentru cea erudită, iar alteori forma erudită s-a infiltrat în manifestările celei populare.

Desigur, elementele care unifică lumea europeană pornesc de la ocuparea unui spațiu comun, care a creat posibilitatea unei istorii comune, explicabile prin vecinătate şi prin schimburi reciproce de valori şi, mai ales, prin deplasări de populație, atît în epoca veche, cît şi în epoca modernă. Totuşi, de aproape o jumătate de mileniu, continentul european nu a cunoscut mişcări de populație semnificative, în afara zonelor estice aflate sub ocupație rusească, şi nici imigrări ale neamurilor din alte continente, care să producă modificări de orientare în structura culturală şi lingvistică[4]. Pe de altă parte, cea mai mare parte a europenilor au o origine comună, care a determi-

[4] Doar în Peninsula Balcanică, pătrunderea turcilor a produs astfel de schimbări, îndeosebi prin apariția grupurilor de credincioşi musulmani.

nat o relativă unitate antropologică şi unele elemente comune ale mentalităților, ceea ce a asigurat extinse afinități de comunicare înterculturală şi interlingvistică în care au fost antrenate şi puținele etnii de origine pre- sau neindo-europeană.

Dincolo de oportunitățile de spațiu şi de cele conjuncturale însă, lumea europeană se remarcă printr-o latură psihologică definitorie, determinată de conştiința apartenenței la o spiritualitate comună, cu aceleaşi coordonate culturale de bază. Se poate afirma, de aceea, că ceea ce uneşte în primul rînd etniile europene sînt componenții acestei laturi psihologice, manifestate atît la nivelul comunităților, cît şi la cel al indivizilor.

Această latură psihologică, care reprezintă un aspect al culturii europene, este alcătuită din cîteva elemente distincte, între care se remarcă *principiul superiorității*, instituit încă de vechii greci, care, luînd act de culturile orientale, le-a preluat elementele valoroase, prelucrîndu-le din perspectiva geniului propriu şi instituind o anumită aroganță în raport cu celelalte neamuri ale antichității. Fenomenul a fost continuat de romani, convinşi de strălucirea inegalabilă a Romei şi a imperiului pe care îl controla, dar s-a regăsit şi în încercările unor regi de mai tîrziu, precum Carol cel Mare, de a reface modelul roman şi a fost întărit prin Marile descoperiri geografice, europenii fiind singurii care s-au avîntat în „descoperirea" lumii din alte continente şi în modificarea ei după propriile pricipii şi credințe. Psihologia europeană se remarcă apoi prin *principiul autohtonității*, deoarece europenii consideră că au o cultură proprie cu tradiție foarte veche, care nu este datoare în ceea ce are important culturii altor continente. În realitate, anatolienii, sumeri-

enii, babilonienii şi egiptenii au avut un rol destul de important în realizarea culturii greceşti şi romane, încît forţele civilizatoare s-au coagulat în centre care au urmat traseul de la est la vest în spaţiul mediteranian[5]. Ca atare, în mod indirect, există şi participarea culturilor din alte continente la crearea celei europene, deşi aceasta are un pronunţat caracter de specificitate.

Corelat cu principiul autohtonităţii este *principiul continuităţii*, deoarece cultura europeană, deşi are mai multe etape distiuncte, acestea se succed prin valorificarea realizărilor anterioare, încît istoria culturală nu este o reluare de la capăt în fiecare dintre aceste etape. În ce constă esenţa acestei continuităţi opiniile exegeţilor sînt însă împărţite. Pentru cei mai mulţi, evoluţia culturii europene reprezintă drumul spre afirmarea spiritului de libertate, încît semnul distinctiv şi grija supremă a acestei culturi a fost dezrobirea şi triumful personalităţii umane. Ca atare, desăvîrşind tradiţia greco-latină, care a pus pentru prima dată problema individualităţii, cultura europeană a creat conceptul şi realitatea conştiinţei şi, prin aceasta, a realizat concepţia despre personalitatea umană, care stă la baza vieţii juridice, politice, morale şi artistice a Europei în ultimul mileniu[6]. În corelaţie cu individualismul este raţionalismul, care instituie un rol privilegiat raţiunii şi, prin aceasta, conştiinţei, eului, operînd distincţii şi clasificări, reducînd mereu zona confuziilor şi a lipsei de contur.

---

[5] Vezi John Bowle, *The Unity of European History. A political and cultural Survey*, Oxford University Press, London, Oxford, New Zork, 1970, p. 10.

[6] Vezi Mihai Ralea, *Scrieri din trecut. III. În literatură şi filozofie*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958, eseul *Dualismul culturii europene şi concepţia omului total*, p. 7-25.

Psihologia europeanului presupune şi *principiul multilateralităţii*, în sensul că în structura culturii se admit manifestări numeroase şi diversificate (filozofie, ştiinţă, artă, religie), ce atestă cvasitotalitatea posibilităţilor de manifestare pe terenul culturii. Legat de aceasta este *principiul distinctibilităţii*, care presupune că fiecare dintre aceste manifestări ale culturii are o istorie ce tinde spre o relativă independenţă în raport cu istoria celorlalte, printr-o evoluţie care depăşeşte situaţiile de sincretism. În sfîrşit, *principiul diversităţii* presupune că, deşi unitară în linii generale, cultura europenilor are totuşi elemente diversificatoare de la o comunitate la alta, fiind în mod necesar purtătoare de specific local (naţional). De aici decurge *principiul coexistenţei*, bazat pe prezenţa simultană a elementelor unificatoare şi a elementelor diversificatoare la fiecare comunitate etnică sub aspect cultural şi lingvistic. În acelaşi timp, fiecare comunitate prezuntă un raport specific între cele două tipuri de elemente şi o arminzare proprie a lor.

Viaţa într-o comunitate este, în principiu, viaţa într-o tradiţie şi de trăsăturile acestei tradiţii depinde în mare măsură modul de existenţă şi de manifestare a indivizilor sociali, căci ea este în primul rînd un *formant psihic* care statorniceşte anumite orientări şi predispoziţii cu rol de argument logic pentru indivizi, ce se propune spiritului ca atare, îngrădindu-l într-o închisoare a datoriei şi a obişnuinţei, dar cu stimulente volitive pentru a acţiona într-un anumit mod. Formantul psihic al tradiţiei este reprezentat la primul nivel de cunoştinţele pe care le posedă comunitatea la un moment dat şi de organizarea lor sub forma semnificaţiilor cuvintelor şi el devine *modelator al conştiinţei* celui care îşi însuşeşte limba în primii ani ai

vieții. Dacă împrejurările istorice determină părăsirea treptată a limbii proprii şi adoptarea altei limbi (aşa cum s-a întîmplat în cazul romanizării provinciilor Imperiului sau al germanizării Britaniei), atunci acest formant se manifestă ca *bază psihologică*, producînd modificări ale limbii însuşite în sensul celei părăsite sub aspectul înțelesului cuvintelor.

La nivelul culturii şi al limbii populare, fiecare comunitate europeană are trăsături specifice, dar şi trăsături generale, comune, ambele tipuri cu posibilitatea de a fi conştientizate, fenomen care se manifestă în măsură mai mare la nivelul limbii şi culturii majore, unde, de obicei, trăsăturile comune sînt nu numai numeroase, dar au şi o extensiune mai mare, iar, pentru unele domenii (precum cunoaşterea ştiințifică), sînt determinante. Pe de altă parte, în epoca modernă, toate etniile continentului au conştiința de european şi dorința de a fi considerat european (dovadă este şi numărul mare al derivatelor cu *euro-* în toate limbile), deşi fiecare are o identitate bine conturată. Ca atare, spre deosebire de lumea antică, cînd grecii şi romanii nutreau numai mîndria de grec sau de roman, lumea modernă a Europei are această trăsătură a unirii identității comunitare cu una supracomunitară, continentală. Unitatea supracomunitară nu este însă una nivelatoare, ca în cazul imperiilor sau al societăților nomade, ci una de psihologie şi de civilizație.

Considerînd lumea europeană ca fiind caracterizată, în ciuda diversității culturale şi lingvistice a comunităților care o compun, prin anumite trăsături care îi conferă o anumită unitate şi distinctibilitate, există totuşi nuanțe în a le concepe. S-a constatat astfel că există, pe de o parte, Europa-propriu-zisă, în care se cuprinde zona vestică şi o

mare parte din zona centrală a continentului, şi Cealaltă-Europă, reprezentată, potrivit lui Fernand Braudel[7], de „Moscovia, Rusia, U.R.S.S." De aici rezultă că Moscovia (= Rusia Moscovită, după numele purtat de acest stat între secolele al XV-lea şi al XVII-lea) a creat în nord-estul Europei un model social, cultural şi de civilizaţie diferit de cel din restul Europei, model care a fost extins pe măsură ce această formaţie statală a ocupat alte teritorii europene (între altele, în secolul al XVII-lea, şi Rusia Kieveană, care cunoscuse anterior alte ocupaţii şi un alt tip de dezvoltare).

În aceste condiţii, participarea la comunicarea culturală şi lingvistică europeană şi asumarea vieţii de tip european de către Cealaltă-Europă este trecerea ei, printr-o depăşire de sine, în Europa propriu-zisă, principalul mijloc al acestei treceri fiind civilizarea prin urbanizare şi prin industrializare. Interesant este faptul că efortul urbanizării şi al industrializării s-a remarcat în Cealată-Europă în special în perioada de competiţie cu Occidentul, în acest timp producîndu-se o masivă dislocare a populaţiei rurale la oraş, fără a se realiza însă şi o emancipare culturală curespunzătoare, încît urbanizarea şi industrializarea nu au însemnat şi un salt semnificativ sub aspectul civilizaţiei.

Faptul că urbanitatea reprezintă un criteriu de evaluare a nivelului de civilizaţie este atestat nu numai de modul de existenţă şi de organizare a vieţii sociale, ci şi de aspecte de conştiinţă, între care şi aprecierea în cazul ocupării unor teritorii străine. Fără îndoială, orice expansiune imperială produce suferinţă pentru populaţia ocupa-

[7] Ferdinand Braudel, *Gramatica civilizaţiilor*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1994, vol. II, p. 227-277.

tă, dar romanii sînt consideraţi benefici datorită vieţii de tip urban aduse în provincii[8]. Tot astfel, comunităţile de germani stabilite în zona Europei centrale şi de est au fost admirate pentru organizarea de tip urban din zonele ocupate, iar imperiile realizate de unele state europene occidentale sînt apreciate şi ca factori de civilizare, prin viaţa de tip urban introdusă în colonii. Într-un mod deosebit s-au manifestat ocupaţiile de tip asiatic (precum cea turcească) sau de tip moscovit, care au redus viaţa din teritoriile stăpînite la necesităţile minime de supravieţuire, producînd de multe ori stoparea sau retrogradarea evoluţiei în sens urban.

Totuşi, în spaţiul european, chiar în condiţiile existenţei Celeilalte-Europe s-a statornicit aceeaşi perspectivă a civilizaţiei şi o tendinţă spre acelaşi tip de civilizaţie, deşi în Cealaltă-Europă tipul specific european este în mare parte unul de împrumut. Este explicabil astfel de ce, deşi foarte diversificate, iar uneori pe trepte de dezvoltare pronunţat diferenţiate, comunităţile europenilor prezintă o pronunţată unitate spirituală prin năzuinţa către aceleaşi valori culturale şi materiale.

Rezumat: Existenţa mai multor etnii, cu culturi şi cu limbi proprii, pe continentul european presupune o diversitate, dar prezenţa unor elemente importante de unificare determină în acelaşi timp şi o unitate evidentă. Aceste aspecte contradictorii, diversitatea şi unitatea, se manifestă ca fenomene de conştiinţă şi ca formanţi psihici, identificabili într-o suită de principii definitorii: principiul superiorităţii, principiul autohtonităţii, principiul continuităţii, principiul multilateralităţii, principiul distinctibilităţii, principiul diversităţii şi principiul coexistenţei. Dincolo de acestea, există însă şi o distincţie a

[8] Lucian Blaga arăta că şi evoluţia înţelesurilor cuvintelor moştenite din latină de limba română relevă trecerea de la civilizaţia dominată de urbanism, specifică romanilor, la cea dominată de ruralitate, care caracterizează pe români.

modului de existență și de manifestare în spațiul european, care atestă pe de o parte Europa propriu-zisă și, pe de altă parte, Cealaltă Europă.

Focarele culturale şi lingvistice din spațiul european

Antichitatea

Lumea greacă

Istoria culturală a Europei, precum şi starea ei culturală în diferite momente reprezintă chestiuni foarte complexe dacă se are în vedere mulțimea şi diversitatea factorilor care au acționat succesiv iar uneori simultan şi care au condus la existența mai multor focare culturale cu trăsături diferențiate şi cu intensități de iradiere variabile. Ceea ce se poate face în aceste condiții este înregistrarea dominantelor culturale, în măsura în care acestea sînt bine individualizate şi pot fi cunoscute, dominante care au avut importanță deosebită în anumite momente şi care au contribuit la constituirea profilului general european în interiorul căruia se disting astăzi tipurile culturale şi lingvistice etnice şi naționale.

Orice cultură fiind un act de construcție spirituală se constituie, evoluează şi influențează pe alții, îndeosebi, prin mijloacele lingvistice şi, din acest motiv, prezența, nivelul şi extensiunea unei culturi se determină în modul cel mai concludent prin prezența, nivelul şi extensiunea limbii în care se creează cultura respectivă, căci o comunitate, cînd se impune cultural, îşi impune şi limba. Atît din punct de vedere cronologic, cît şi din punctul de

vedere al însemnătății pentru conformația culturală din spațiul european, se remarcă, mai întîi, *vechea cultură grecească*, prin care se înțelege implicit şi limba veche greacă, ce a reprezentat mijlocul ei de constituire şi de difuzare. Această cultură s-a dezvoltat într-o zonă care a ajuns să cuprindă Grecia peninsulară, cu extensiuni însemnate pe litoralul sudic şi vestic al Mării Negre, insulele din Marea Egee, regiunea de coastă a Asiei Mici, zona estică din Nordul Africii şi sudul Italiei cu insula Sicilia. Populată în mileniul al II-lea î. Hr. de triburile indo-europene ale aheilor, dorienilor şi ionienilor, în Grecia Antică au luat naştere numeroase oraşe state sclavagiste (polisuri), între ele remarcîndu-se, în mod deosebit, Sparta şi Atena, dar şi unele oraşe din Asia Mică, din nordul Africii şi din sudul Italiei, care au devenit concomitent sau succesiv centre de mare cultură. Tentativa imperiului persan de a-şi extinde stăpînirea asupra Greciei a dus la formarea unor uniuni ale polisurilor şi la respingerea agresiunii, iar Alexandru cel Mare (secolul al IV-lea î. Hr.) a reuşit chiar să cucerească întregul Imperiu persan. În acest mod, s-au pus bazele elenismului, adică ale simbiozei culturale şi de civilizație între Orient şi Grecia. Statele care au luat naştere după moartea lui Alexandru (regatele elenistice) s-au angrenat într-o istovitoare luptă pentru hegemonie, care le-a făcut vulnerabile şi le-a adus în situația de a fi cucerite de romani în secolele II-I î. Hr.

Cultura Grecii Antice s-a remarcat în toate domeniile: ştiință, artă, filozofie, tehnică, mitologie, politică etc. Legată de vechea cugetare şi de vechile îndeletniciri autohtone, precum şi de organizările raționale ale unora dintre mituri, ea a fost receptivă față de influențele orien-

tale, între care se remarcă influența culturii egiptene, care avea deja o tradiție milenară. Cultura greacă s-a constituit însă ca un fenomen profund original în secolele al VII-lea și al VI-lea î. Hr. și a fost stimulată de sporirea cunoștințelor prin lărgirea orizontului geografic și prin efervescența spirituală determinată de succesele democrației în cetățile grecești ale Asiei Mici. La început, s-a realizat o cultură în care cunoștințele filozofice, primele cunoștințe științifice și ideile mitologice se prezentau ca un tot nediferențiat, dar treptat au avut loc, nu numai specializări în domenii precum matematica, muzica, genurile literare etc., ci și o confruntare de curente și de doctrine care își găseau reflexul în strălucite școli filozofice cu orientări foarte variate. În aceste condiții, au existat numeroase dispute pe teme filozofice, artistice și științifice, încît latura conceptuală a culturii, cunoașterea îndeosebi, a fost supusă unui amplu exercițiu al detalierilor, nuanțărilor și clasificărilor. Creația artistică, îndeosebi cea literară, precum și extinderea cunoștințelor din aria matematicii, științelor naturale, fizicii și medicinii au augmentat fondul noțional cu numeroase achiziții, realizate atît pe cale inductivă, cît și pe cale deductivă, și au multiplicat metodele de creație și de cercetare.

Privită în general, cultura și civilizația greacă reprezintă o sumă de creații ale geniului grec și de asimilări din culturile și din civilizațiile altor popoare. De altfel, și acest al doilea aspect, asimilarea a ceea ce au realizat alții, ține tot de geniu, căci presupune putere de înțelegere, spirit critic, selecție și capacitate receptivă, astfel încît valorile create de alții să se poată converti în valori proprii. De la popoarele din Orientul Apropiat, vechii greci au deprins organizarea vieții urbane, structura ad-

ministrativă, comerțul şi meseriile. Cetățile grecşti din nordul Africii au oferit prilejul unor însemnate receptări din cultura milenară a egiptenilor, ajunsă la un nivel foarte înalt. La Alexandria, cea mai importantă cetate de aici, grecii au tezaurizat, de altfel, întreaga ştiință şi cultură a antichității în renumita Bibliotecă, ce a fost distrusă mai tîrziu de năvălitorii romani. Prin cuceririle lui Alexandru Macedon, extinse pînă în Persia şi în nordul Indiei, s-a produs, pe de o parte, răspîndirea culturii greceşti şi s-a stabilit superioritatea europeană în raport cu mai vechile continente ale civilizației (Extremul Orient şi nord-estul Africii), iar, pe de altă parte, asimilarea de elemente culturale de la orientali.

Creația geniului grec a mers însă dincolo de aceste asimilări, instituind teoria speculativă, spiritul cercetării obiective şi al observației metodice, precum şi libertatea discuției, adică prima expresie de independență a geniului european. S-a realizat astfel o cultură strălucitoare şi o moştenire intelectuală a libertății, toleranței şi exactității, în cadrul căreia gîndirea politică combina solidaritatea civică cu inteligența critică. În această moştenire lăsată de spiritul grec, Platon şi Aristotel concurează în a stabili că educația adecvată este fundamentul sănătății sociale, ideal însuşit şi devenit caracteristic mai tîrziu pentru Europa vestică. De altfel, sinteza dintre tradiția grecească şi creştinism a însemnat marea realizare a Europei civilizate, caracterizată pînă astăzi prin luciditate şi responsabilitate, apropiere lipsită de prejudecăți de realitatea concretă şi forță constructivă a gîndirii[9].

Aceste fenomene care s-au petrecut pe terenul vechii culturi greceşti au avut reflexe şi pe terenul limbii,

[9] Vezi, John Bowle, *op. cit.,* p. 33-35.

mai întîi, printr-o înmulțire rapidă a mijloacelor de expresie şi, apoi, printr-o creştere a calității acestor mijloace, în sensul proprietății, adecvării, corelării şi normării lor. În aceste condiții, vechea limbă greacă şi-a creat un aspect literar comun, aşa numita *koiné*, favorizată de faptul că societatea sclavagistă, neproferînd o cultură închisă, ca cea feudală de mai tîrziu, a permis o relativă unitate a limbii literare. Această **limbă greacă comună**, remarcabilă mai ales în epoca elenistică, avea la bază dialectul atic, dar admitea variația stilistică prin folosirea în literatură şi a altor dialecte, precum cel homeric, cel ionic, cel eolic şi cel doric[10].

Limba greacă veche nu a dat naştere la mai multe limbi, precum *latina*, *germanica* sau *slava*, deşi a avut o serie de dialecte distincte şi deşi s-a vorbit pe un teritoriu foarte extins şi are o vechime foarte mare. Evoluția ei în timp a dus însă la diferențieri în diacronie, încît, după *greaca veche* sau *elină*, au urmat *greaca medie* sau *bizantină*, iar, apoi, *greaca modernă* sau *neogreaca*. Cele mai vechi documente de limbă greacă au fost socotite mult timp poemele homerice (*Iliada* şi *Odiseea*), care au fost compuse probabil în secolele IX-VIII î. Hr., dar au fost notate în scris abia în secolul al VI-lea î. Hr. Există însă şi inscripții care datează din secolul al VIII-lea, adică chiar din perioada în care se crede că a trăit Homer.

Un element cultural cu importante implicații pentru spațiul european l-a constituit însuşi alfabetul grecesc.

---

[10] Aşadar, o situație asemănătoare aceleia care se regăseşte în cazul unor mari limbi de cultură europene moderne, precum italiana şi spaniola, care şi-au format aspectul literar pe baza unui dialect, dar în limba literaturii receptează elemente (de obicei lexicale) şi din celelalte dialecte.

Asemănarea unor caractere greceşti cu unele semne cu care se scria feniciana, precum şi asemănările în ordinea caracterelor şi în numirile pentru ele au dus la opinia originii feniciene a scrierii greceşti, însă există şi părerea că ambele alfabete au o origine comună, anume scrierea cretană şi, din acest motiv, prezintă situații asemănătoare. **Alfabetul grecesc** a fost preluat de etrusci, iar de la ei a ajuns la romani, care l-au transformat în **alfabetul latin**, folosit astăzi în cea mai mare parte a Europei. Mai tîrziu, din îmbinarea scrierii greceşti cu cea latină s-a creat **scrierea runică**, folosită în epoca veche de popoarele germanice de nord. Numele acestei scrieri vine de la goticul *runa* **"**tainăˮ, întrucît, inițial, era folosită exclusiv de preoții deținători ai misterelor. Pornind de la alfabetul grecesc, s-a format şi **alfabetul chirilic**, care a fost completat cu semne pentru a corespunde sunetelor din limbile slave. Folosit la început în textele religioase şi în textele cancelariilor politice, alfabetul chirilic este în uz astăzi numai la popoarele slave ortodoxe, întrucît cele catolice au adoptat scrierea latină. Acest rol important al alfabetului grec în crearea altor alfabete a fost susținut de înaltul nivel al culturii greceşti, precum şi de expansiunea civilizației și comerțului, care au impus elina ca limbă de înțelegere internațională pentru populațiile din Egipt, din sudul Italiei, din Asia Mică şi din Balcani. În plus, acest alfabet a devenit sursa principală pentru simbolurile uzuale folosite în ştiințele moderne, în matematică şi în fizică, îndeosebi.

Greaca medie sau bizantină s-a folosit, între secolele al VI-lea şi al XV-lea, în Imperiul Bizantin sau Imperiul roman de răsărit, al cărui centru important de cultură a fost Bizanțul (Constantinopole). Greaca moder-

nă sau neogreaca îşi are începutul în secolul al XVI-lea şi a avut iniţial o formă literară foarte apropiată de greaca veche, fapt ce o îndepărta mult de limba uzuală de atunci şi, de aceea, în secolul al XIX-lea, s-a realizat o altă formă literară neogreacă mai apropiată de vorbirea populară.

A existat, prin urmare, la vechii greci, o corespondenţă deplină între stările culturale şi cele lingvistice, încît măreţia culturii greceşti a însemnat şi o măreţie a limbii greceşti. Grecii vechi au indicat pentru prima dată în Europa cum se realizează o limbă de cultură şi cum se realizează cultivarea limbii: pe de o parte, o bogată creaţie literară (epopei, opere dramatice, creaţie lirică etc.) a exersat plenar posibilităţile artistice ale limbii, iar textele filozofice şi ştiinţifice i-au perfecţionat aptitudinile de a reda concepte, pe de altă parte, realizarea lucrărilor pentru descrierea şi normarea limbii (gramatici şi retorici) în care limba a fost analizată, selectară şi organizată pentru a fi folosită în diferite stiluri.

Acestea sînt premisele care au făcut din cultura şi din limba Greciei antice o sursă importantă pentru îmbogăţirea limbilor şi culturilor celorlalte etnii europene şi, prin aceasta, un factor de unificare culturală şi lingvistică pentru europeni. Acest rol unificator al culturii şi limbii greceşti nu se limitează însă la Europa, fiindcă, prin expansiunea europeană pe alte continente (expansiune care s-a produs între secolele al XV-lea şi al XVIII-lea), ele au devenit un bun şi al altor continente. Cînd grecii au ajuns în secolul al II-lea î.Hr. sub ocupaţie romană, cultura şi limba lor nu au fost înlăturate, cum s-a întîmplat în alte provincii romane, unde elementul autohton a fost desfiinţat, deoarece ocupanţii romani au manifestat multă

reverență față de greci, fiind dominați de un complex de inferioritate în raport cu ei.

Pe lîngă elementele culturale propriu-zise, preluate şi revalorificate mereu de europeni, şi pe lîngă sursa lingvistică oferită acestora pentru a-şi perfecționa limbile de cultură, vechii greci au indus Europei un model de a face cultură, acela caracterizat prin delimitarea precisă a domeniilor culturale şi a domeniilor spirituale, în general. Această lecție a fost însuşită pe deplin de Occidentul european, îndeosebi de germanii protestanți care au desăvîrşit activitatea începută de greci.

Lumea romană

Marea putere militară şi politică ce s-a afirmat insistent după secolul al IV-lea î.Hr., cu capitala la Roma, a devenit treptat şi o mare putere culturală, însă a înțeles să preia şi să dezvolte tezaurul Greciei antice. Dar, deşi cultura romană continuă, în mare parte, cultura greceas-că, este totuşi, sub unele aspecte, diferită de ea. Stăpîni-rea romanilor a fost mai extinsă decît cea a grecilor, cu-prinzînd o mare parte din Europa de vest întinsă pînă la teritoriile nordice ale Britaniei şi Mării Nordului şi ajun-gînd astfel în vecinătatea germanilor, dar extinzîndu-se şi în est şi în nord prin depăşirea liniei Dunării. Asia Mică şi Africa de Nord erau cuprinse în spațiul de ocupație romană ajuns în faza unui imperiu înfloritor şi, în aceste condiții, s-au creat premisele unei intense comunicări culturale şi lingvistice în întregul bazin mediteranean şi în cea mai mare parte a Europei.

La început, romanii au manifestat rețineri în prelua-rea elementelor culturii greceşti, abținîndu-se de la teme-le, ideile şi termenii care veneau de aici. În perioada de

maximă înflorire culturală însă, aflată în secolele I î.Hr. şi I d.Hr., asemenea reticenţe au fost depăşite, încît cultura romană şi limba latină au putut beneficia sub toate aspectele de influenţa grecească devenită sursă de inspiraţie predilectă, dar căpătînd şi sensuri sau dominante deosebite în condiţiile specifice ale societăţii romane. În acest mod, deşi i-au continuat pe greci, romanii au pus propria amprentă asupra culturii pe care au creat-o, fenomen vizibil îndeosebi în domeniul filozofiei unde au fost continuate numai cîteva direcţii (stoicismul, materialismul, platonismul).

Extensiunea romanilor spre vest, est, nord şi sud a creat un spaţiu imens pentru circulaţia oamenilor şi a bunurilor culturale, încît în zona europeană s-a realizat o pronunţată unitate lingvistică şi culturală din care s-a născut lumea romanică. Vechii romani s-au remarcat prin geniu politic şi legislativ, care a creat modelul ordinii europene. Ei au alcătuit un corpus de legi care reflecta experienţa administrării unui spaţiu extins, cu situaţii de cele mai multe ori diferenţiate, şi aplicabile unui stat mondial. Organizarea socială realiza însă o anumită egalitate şi stabilitate în interiorul aceleiaşi clase, iar femeile romane aveau un rol important în societate, prin aceasta romanii deosebindu-se de greci.

Comunicarea culturală şi lingvistică asigurată de Imperiul roman (proclamat de Octavian Augustus în anul 27 î.Hr.) a fost serios zdruncinată o dată cu împărţirea lui în două, în anul 395. Zona apuseană (Imperiul roman de Apus) nu şi-a mai păstrat nici un secol după aceea unitatea, dezmembrîndu-se în anul 476, în vreme ce zona estică (Imperiul Roman de Răsărit) a rămas relativ unitară încă o mie de ani (pînă în 1453), cînd a fost cucerită de

turci. În această periodă însă, Imperiul Roman de Răsărit nu a mai păstrat decît parțial conformația culturală şi lingvistică anterioară. Dar, deşi activitatea culturală nu a încetat, ea nu o mai continuat-o pe cea a vechilor romani, fiind dominată de teologie şi manifestîndu-se în domenii mai restrînse. Pe de altă parte, folosirea latinei a încetat treptat, locul ei fiind luat de limba greacă a cărei formă literară nu mai continuă însă vechea tradiție, reprezentînd un aspect rezultat dintr-o adaptare la noua situație politică, în care centrul era oraşul Constantinopol. Această nouă limbă literară (mediogreaca sau greaca bizantină) nu a mai reprezentat pentru Europa aureola vechii limbi greceşti, exercitînd numai influențe locale în unele limbi slave de sud şi, într-o anumită măsură, în limba română.

Amprenta latină asupra culturii şi limbilor Europei depăşeşte cu mult spațiul vechiului Imperiu roman şi al zonelor în care se vorbesc limbile romanice. Mai mult, la fel ca în cazul realizărilor Greciei Antice, realizările romanilor au continuat a fi preluate, valorificate şi imitate chiar după ce Imperiul roman nu a mai existat şi după ce latina nu a mai fost limbă populară uzuală. Situația a fost favorizată în primul rînd, desigur, de valoarea culturii şi civilizației romane şi de trăsăturile de excelență ale limbii latine, dar şi de faptul că, după creştinarea celei mai mari părți a Europei, centrul ecleziastic a devenit Roma, unic pentru toți europenii pînă la Marea Schismă din 1054 şi numai pentru creştinii catolici după aceea. În aceste condiții, deşi limba latină populară nu s-a mai vorbit după secolul al VI-lea, cînd au apărut limbile romanice, limba latină literară a continuat să fie folosită ca limbă de cult şi ca limbă a culturii, fenomenele culturale fiind, de altfel, atunci în mare parte în relație nemijlocită cu cele cultice,

iar uneori depinzînd chiar de acestea. De aceea, bogăția şi varietatea culturală specifice vechilor latini s-au limitat treptat la cîteva forme de manifestare, important fiind îndeosebi faptul că, prin continuarea latinei, s-a menținut în mare măsură comunicarea interetnică în spațiul european, iar alfabetul latin s-a impus ca formă de redare grafică a limbilor pentru foarte multe dintre popoarele europene. De la alfabetul latin s-a format **scrierea gotică**, dominată de unghiurile ascuțite în forma literelor, scriere care a fost realizată în secolele XIV-lea – al XV-lea şi a fost folosită atunci de toate popoarele germanice, dar numai germanii au perpetuat-o pînă în secolul al XX-lea, cînd au înlocuit-o cu scrierea latină propriu-zisă.

Lumea germanică

Spațiul european s-a remarcat în epoca antică şi mai tîrziu nu numai prin greci şi prin romani, ci şi prin alte popoare, între care se disting prin importanță celții şi germanicii. Triburile celților formau majoritatea populației din Europa apuseană şi centrală, în secolele V-III î.Hr., unii migrînd spre est şi sud-est şi ajungînd pînă în Asia Mică. Treptat însă teritoriul lor s-a restrîns prin extinderea altor popoare, rămînînd stabili şi organizîndu-se în Galia, Spania, nordul Italiei şi Insulele britanice. Cei mai cunoscuți dintre ei au fost galii, care ocupau nordul Italiei şi teritoriul actual al Franței, Belgiei, Luxemburgului şi Elveției şi s-au remarcat prin rezistența opusă ocupației romane. Au fost însă în cele din urmă cuceriți (anii 58-51 î.Hr.), în urma incursiunilor repetate ale lui Iulius Caesar, şi romanizați în cea mai mare parte, păstrîndu-şi identitatea, în unele cazuri pînă astăzi, doar în Irlanda şi în unele zone din Insulele britanice.

Despre celți se spune că aveau o dezvoltată imaginație artistică şi poetică şi pasiune pentru ornamente şi pentru culori (la fel ca germanicii scandinavi)[11]. Începînd cu secolul al IV-lea î.Hr., ei au început să resimtă influența culturii greceşti şi au reprezentat un timp pricipalul obstacol al extinderii Imperiului roman spre nordul şi spre vestul continentului.

Începînd cu secolul al IX-lea î.Hr., fenomenul cel mai important din istoria Europei centrale este însă expansiunea germanicilor, care s-au stabilit pe un teritoriu vast în zona Mării Baltice, teritoriu în care romanii nu au putut pătrunde. Fiind foarte războinici, cu un dezvoltat sentiment al onoarei personale şi foarte loiali, germanii, care reprezentau triburile germanice din imediata apropiere a Imperiului la est şi la nord, au fost admişi treptat în legiunile imperiale, pe măsură ce rezerva umană a provinciilor a scăzut. Cu timpul, legiunile s-au constituit tot mai mult din germani, încît Imperiul a început să se germanizeze din interior[12]. Ca atare, a început să crească puterea germanicilor în Vest, iar, după dezmembrarea Imperiului Roman de Apus, în anul 476 d.Hr., vestul barbar, reprezentat de ei, a devenit remarcabil prin organizare şi inventivitate, în Insulele Britanice, în nordul Spaniei, în Elveția şi în Scandinavia, instituindu-se modelul autoguvernării locale, care a permis dezvoltarea de centre culturale zonale în care şi-au făcut loc ideile democratice şi de libertate. S-a creat astfel modelul oraşelor-state, în

[11] Vezi, John Bowle, *op. cit.*, p. 64.

[12] Vezi, John Bowle, *op. cit.*, p. 63; Walter von Wartburg, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, A. Francke AG. Verlag Bern, 1950, p. 65-74.

care era urmată legea locului, stabilită de înțelepți, dar care a asimilat treptat şi ideile de bază din dreptul roman.

După secolul al VII-lea, s-au remarcat în mod deosebit germanicii nordici (suedezii, norvegienii, danezii), cunoscuți sub denumirile *vikingi* şi *normanzi*, care au invadat în mod repetat coastele europene şi zona continentală nordică de la est de Marea Baltică. În acest mod, influența scandinavă asupra Europei a fost imensă, manifestîndu-se în Anglia şi în Normandia (Franța), precum şi în bazinul mediteranean, în Spania şi, îndeosebi în Sicilia, pe care au ocupat-o mai mult timp, dar şi în centrul continentului, unde au fondat Rusia Kieveană.

Scandinavii erau bine organizați şi respectau o disciplină severă, avînd legi precise şi un exercițiu al bunei guvernări, atribute pe care le-au transmis Vestului european, aflat în plin proces al prefacerii. Ei s-au creştinat şi s-au stabilizat, întemeind state puternice, încît, începînd cu secolul al XI-lea, au putut participa la Cruciade, alături de celelalte popoare creştine. Dar, dacă influența vikingilor a ajuns pînă la Roma, ea nu s-a manifestat în Bizanț şi în zona de nord-est, unde slavii au opus o rezistență îndîrjită expansiunii lor.

Rezumat: Primii, atît din punct de vedere cronologic, cît şi din punctul de vedere al importanței, care au contribuit la formarea spiritului european au fost vechii greci. Ei au asimilat valorile lumii orientale, pe care le-au dezvoltat potrivit geniului propriu şi au stabilit superioritatea culturii europene în raport cu cultura altor zone ale lumii. Vechii greci au stabilit *principiul urbanității*, în viața socială, şi *toleranța opiniei diversificate*, în interpretarea realităților. În evoluția culturală, au instituit *delimitările dintre domeniile culturale* şi *delimitări conceptuale exacte* în activitatea ştiințifică şi filozofică. Grecii au realizat o *limbă literară supradialectală*, cu posibilități de expresie excepționale, valorificate ulterior de toate limbile literare europene. În sfîrşit, *alfabetul grecesc*, utilizat ca atare în simbolistica

ştiinţelor moderne, a fost şi sursă pentru alfabetul latin, alfabetul chirilic (slav) şi, în parte, pentru scrierea runică (veche germanică).

Lumea romană a preluat şi a continuat valorile create de vechii greci la care a adăugat produsele geniului ei, între care se remarcă *organizarea politică şi administrativă* pe un spaţiu extins şi cu mare diversitate, precum şi o *legislaţie coerentă, precisă şi adecvată* unei vieţi sociale dinamice. Principiul urbanităţii a fost continuat în mod deosebit, romanii manifestînd o adevărată *pasiune a edificiilor* de toate tipurile: palate, străzi, amfiteatre, apeducte, poduri etc. Spre deosebire de greci, ei *au acordat femeilor un rol important în societate*. La un înalt nivel de dezvoltare a ajuns *limba latină literară*, care, în perioada de maximă înflorire, a întrerupt contactul cu limba populară, evoluînd exclusiv pe baza contribuţiei erudiţilor. Preluat ca atare de cea mai mare parte a popoarelor Europei şi ale altor continente, *alfabetul latin* a stat la baza scrierii gotice, folosită după secolul al XI-lea de popoarele germanice, iar, mai înainte, a colaborat, se pare, cu cel grecesc în scrierea runică.

Germanicii s-ai remarcat prin *spiritul onoarei personale şi prin loialitate*, prin *organizare şi inventivitate* şi, în mod deosebit, *prin disciplină*.

Epoca medie

Un fenomen cu ample implicaţii în comunicarea culturală şi lingvistică în arealul european l-a reprezentat creştinismul, una dintre principalele religii universale, cu o vechime de două milenii. Primele comunităţi de credincioşi creştini s-au format în secolul I d.Hr., religia lor debutînd ca o mişcare a sclavilor şi a liberţilor, a săracilor şi a popoarelor ocupate sau împrăştiate de romani. Creştinismul a început ca o religie nelegată etnic, care a pornit din Palestina şi s-a extins spre Europa şi spre Africa de Nord, cu un mesaj inteligibil şi cu un ritual simplu. Textul biblic, pe care se fundamentează doctrina creştină, a fost realizat, în cea mai mare parte, în afara spaţiului european, dar a fost definitivat parţial în zona de cultură

grecească, şi, de aceea, la nivel de conținut, el a adus în Europa o altă perspectivă culturală şi de civilizație, care aparținea lumii semite, cu forme mentale specifice, îndeosebi prin modul în care structura şi relaționa elementele concrete şi abstracte ale limbii. Creştinarea a produs astfel o schimbare sub mai multe aspecte a lumii europene şi nu numai una de viziune asupra cosmosului sau de ierarhizare a valorilor etice.

Din punct de vedere doctrinar, creştinismul se bazează pe concepția iudaică monoteistă şi pe preluarea logosului din filozofia grecească care se întruchipează în Fiul lui Dumnezeu, cu rol mijlocitor între Divinitate şi lume. Creştinismul nu reprezintă însă o simplă îmbinare de elemente de dogmă şi de cult preexistente, ci este o religie cu profil propriu, original, o religie cu un conținut radical diferit în raport cu cele europene pe care le-a înlocuit. Învățătura creştină a răsturnat fundamentele ideologice şi morale ale lumii vechi, în care omului i se contrapunea din afară obiectivitatea silnică a naturii, căreia trebuia să-i facă față şi s-o îmbuneze tot prin elemente obiective, fizice, precum jertfele. Această învățătură a venit cu o altă lume, întemeiată pe un principiu interior, subiectiv, prin comunicarea (= comuniunea) dată de identitatea dintre esența condiției spirituale a omului şi esența divinului, ceea ce oferă fiecărui individ uman posibilitatea perfectibilității şi temeiul libertății în conviețuirea cu semenii. Ca atare, în raport cu dreptatea, fiecare fiind judecat individual şi tot astfel recompensat sau sancționat[13].

[13] Spre deosebire de romani, care aplicau pedepse colective precum decimarea).

Prin tradiție, creştinarea europenilor a cunoscut un moment esențial prin activitatea apostolului Pavel, care a făcut numeroase călătorii în Asia Mică şi în Grecia, şi a apostolului Petru, care a desfăşurat un misionariat riscant chiar la Roma, capitala Imperiului roman politeist. Aceasta a modificat ideea inițială a textelor biblice în legătură cu poporul ales, cel evreu, astfel încît „ales" putea fi orice creştin dreptcredincios şi, în acest mod, creştinismul a putut deveni o religie mondială.

Credița creştină a fost asumată treptat de diferite grupuri de europeni, pornind din zona mediteraneană spre ținuturile nordice, concomitent cu instituirea unei mişcări monastice orientate spre conservarea şi difuzarea culturii medievale. La jumătatea secolului al V-lea a fost creştinată Irlanda, de unde noua credință s-a extins în Insulele Britanice, iar, în secolul al VIII-lea, creştinismul a pătruns în unele state germane, precum Turingia şi Bavaria. Întrucît se instaurase uniunea dintre stat şi biserică, expansiunea politică a devenit şi o expansiune religioasă, astfel încît prin crearea unui stat imperial, Carol cel Mare a atras şi pe ceilalți germani la creştinism. Deşi sînt şi unele grupuri restrînse de europeni de alte religii, fenomenul a rămas emblematic pentru întreaga Europă şi, de aceea, în zonele colonizate de europeni din alte continente s-a introdus şi creştinismul. Prin urmare, treptat, Europa a îmbrățişat o nouă religie, aceeaşi pentru toți, ceea ce a imprimat unitate şi optimism, prin încrederea în natura umană şi prin respectul pentru individualitate. S-au creat astfel premisele ca prin această unitate să se în-trunească gîndirea aventuroasă a grecilor şi geniul admi-nistrativ al romanilor cu aptitudinile dinamice şi con-structive ale nordicilor şi ale vesticilor.

Extins din sudul european, prin iradiere sau prin misionari, pînă în zonele nordice, creştinismul a reprezentat, de aceea, o formă de unificare spirituală şi culturală a Europei, în ciuda faptului că de-a lungul istoriei a cunoscut un număr mare de schisme, de erezii şi de secte. Două dintre aceste fenomene au avut însă urmări serioase asupra culturii europene: **Marea Schismă**, care a divizat continentul într-o zonă estică şi una vestică şi **Reforma**, care a produs o nouă diviziune în zona vestică între sud şi nord.

Marea Schismă a fost o ruptură în sînul bisericii creştine, ca urmare a neînțelegerilor dintre centrele ecleziastice, Roma şi Constantinopol, ruptură oficializată la 16 iulie 1054 prin depunerea pe altarul catedralei Sfînta Sofia din Constantinopol a bulei papale prin care era excomunicat patriarhul Mihail Cerulane, acesta reacționînd prin excomunicarea delegației papale. S-a produs, în acest mod, o sciziune care are urmări în comunicarea europeană pînă în epoca contemporană. În Occidentul european, cu centrul la Roma, creştinismul este reprezentat de *biserica romano-catolică* (< gr. *katholikós* "universal"), care se consideră succesoarea apostolului Petru şi prin urmare a lui Isus Hristos, iar, în Est, de *biserica greco-ortodoxă* (gr. *orthódoxos* "drept credincios"), care poartă denumirea *ortodoxă* pentru a releva că urmează doctrina moştenită de la apostoli şi de la primii părinți, iar *greacă* pentru a sugera opoziția față de cea romană.

În Est, unde evoluția socială a fost, în parte, diferită, s-au creat orientări spirituale cu alte viziuni filozofice, generatoare de creații artistice şi literare cu un profil diferit. Prin urmare, deşi religia a rămas unică în esența ei, prin unele interpretări diferențiate, printre care cea în

legătură cu relația dintre om şi divinitate, s-a ajuns la două stiluri culturale distincte. În Occident, prevalează monumentalul dominat de aspirația înălțării omului şi ilustrat, în mod deosebit, în arhitectură, prin *stilul gotic* (cristalizat în secolele XI-XII), care cultivă cercul frînt. Estul european, pe de altă parte, pregăteşte omul pentru a primi pronia cerească ce coboară spre el şi promovează îndeosebi pictura figurii ascetice, împreună cu un stil arhitectonic care să sugereze umilința şi abolirea curajului de a depăşi condiția pămîntească. Estul ortodox, în afara zonei de coastă greceşti, avea şi trăsătura unui grad scăzut de urbanitate, iar întreruperea contactelor cu Occidentul datorată Schismei a însemnat şi oprirea unei influențări în sensul vieții urbane. Astfel, esteuropenii, deşi mai aproape geografic de spațiul în care vechile popoare ale Asiei Mici îşi întemeiaseră organizarea statală pe oraşe, au fost mai puțin predispuşi în a urma modelul lor. Fenomenul a avut şi importante urmări culturale, căci viața de tip urban conduce la realizarea tipului major de cultură, în vreme ce viața rurală predispune la manifestarea în cadrele culturii minore[14].

Ca atare Estul european a evoluat diferit de Occident în epoca medievală, astfel încît şi ceea ce reprezenta moştenire comună a căpătat aici un aspect deosebit. După expansiunea triburilor slave din secolele VII-X, estul şi mare parte din centrul continentului au

[14] Cazul poporului român este relevant în acest sens. După Blaga, trecerea de la civilizația dominată de urbanism, specifică romanilor, la civilizația de tip natural într-un mediu rural, specifică spațiului românesc, a produs şi o trecere de la cultura majoră la cea minoră, reflectată, printre altele, în evoluția semantică a cuvintelor moştenite de română din latină (*Spațiul mioritic*, în Lucian Blaga, *Opere*, vol. IX, Editura Minerva, București, 1983, p. 291 ș.u.).

devinit dominate de slavi, dintre care numai o parte s-au ataşat Vestului (cehii şi polonezii, în primul rînd). Istoria slavilor de est a fost marcată accentuat de invazia mongolă din anul 1222, care a distrus forța Rusiei Kievene şi a separat Rusia Moscovită de Bizanț şi de Vest. În acest context, evoluția Rusiei s-a produs sub o puternică influență asiatică, iar căderea Bizanțului sub turci în anul 1453 a pecetluit soarta Estului. Prin întreruperea contactului cu Bizanțul şi prin invazia tătarilor, ruşii moscoviți au ajuns în situația de a modifica tradiția Rusiei Kievene, care îşi avea geneza în modelul stabilit de vikingii suedezi în secolul al IX-lea, care au dominat timp îndelungat rîurile ruseşti şi au dezvoltat numeroase căi de comunicație. Influența asiatică a impregnat ruşilor modelul unui nemilos regim despotic, care presupunea exploatarea populațiilor ocupate, fără nici o grijă pentru emanciparea şi civilizarea lor. Aceasta a favorizat şi rămînerea, sub unele aspecte, la păgînism a creştinismului popular rus, cu perpetuarea unor practici oculte pînă în perioada contemporană.

Din aceste motive, atunci cînd, după secolul al XII-lea, în Vest se stabilizează şi se consolidează regatele, prin dezvoltare economică şi prin întărirea legalității, concomitent cu o creştere a interesului pentru învățătură, prin înființarea universităților şi prin organizarea învățămîntului pe mai multe grade, în Est s-au desfăşurat evenimente care au întîrziat toate procesele ce caracterizează Europa modernă. Ca atare, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, cînd în Vest au început să se afirme statele naționale, iar mentalitățile se schimbau sub auspiciile ştiinței, popoarele balcanice şi dunărene erau supuse puterii turceşti, în vreme ce Rusia îşi manifesta tot mai intens in-

tențiile expansioniste. Nici turcii şi nici ruşii nu erau însă purtătorii modelului european, astfel încît zonele în care şi-au manifestat supremația au cunoscut o evoluție diferită sub toate aspectele în raport cu Europa propriu-zisă.

Rezumat: Epoca medievală, de după scindarea Imperiului roman şi de după desființarea Imperiului roman de Apus, are ca principală caracteristică fenomenul creştinării şi evenimentele care l-au însoțit şi l-au urmat. Creştinismul reprezintă, sub aspect teoretic, unirea concepției iudaice monoteiste cu logosul (gîndirea şi exprimarea ei) din filozofia grecească, iar, prin răspîndirea în Europa a dat o nouă mentalitate lumii acestui continent. Prin stabilirea la Roma a centrului creştin, limba latină a devenit limbă de cult şi a devenit curînd limbă internațională de cultură. Ca atare, prin creştinare s-a produs unificarea lumii europene, dar, prin neînțelegerile dintre conducătorii religioşi de la Roma şi din Bizanț, în anul 1054, s-a produs Marea Schismă, adică o scindare între creştini: catolicii (din Vest) şi ortodocşii (din Est).

Epoca modernă

Sub denumirea ***Renaştere*** se cuprinde epoca de mari transformări şi de înnoiri sociale şi culturale care a început la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi s-a încheiat la începutul secolului al XVII-lea, epocă inaugurată în Italia şi extinsă în toate zonele Europei occidentale. S-a produs atunci o exaltare a valorilor clasice şi ale artei antice, s-au făcut eforturi de laicizare a culturii şi de promovare a gîndirii umaniste, care să aibă omul drept preocupare centrală. Din acest motiv, admirația pentru antichitatea greacă şi latină a devenit o preluare a valorilor ei ca fundament pentru realizarea culturii şi civilizației omului modern. În epoca Renaşterii, a apărut noțiunea de "stat", s-a trecut la o urbanizare accentuată a societății, au luat avînt ştiințele, s-a dezvoltat tehnica şi s-a descoperit tiparul (de către germanul Johannes Gutenberg), fapt ce a condus la o

extraordinară expansiune a culturii şi la o circulație fără precedent a operelor culturale. Efortul de lărgire a cunoaşterii ştiințifice s-a împletit cu efortul de cucerire a planetei şi de sistematizare a cunoştințelor geografice, ceea ce a permis creşterea cîmpului cercetării umane şi a dus la marile descoperiri geografice. Inițiat de către italieni în zona Mării Mediterane, procesul căutării de noi căi de circulație pe mare a fost desăvîrşit de regatele Portugaliei şi Spaniei, aflate în plin proces de afirmare prin lupta dusă împotriva ocupației arabe.

În zona de sud-vest a Europei au avut loc numeroase şi rapide transformări, cu importante consecințe asupra întregului continent. În Florența, Bologna, Veneția şi Roma au renăscut valorile vechii Grecii, iar apoi moştenirea clasicismului grecesc s-a întîlnit cu geniul practic şi spiritul de întreprindere ce caracterizau pe nordici[15]. Ca atare, prin Renaşterea italiană şi prin Marile descoperiri geografice, s-a produs o valorificare a lumii precreştine antice şi o extindere a lumii europene. Circulația comercială s-a mutat din Marea Mediteraneană în Oceanul Atlantic şi astfel a început perioada modernă a civilizației şi culturii occidentale, ceea ce a reprezentat rezultatul combinat al descoperirii Americii, al supremației comerciale portugheze în Extremul Orient şi al infiltrării Imperiului Otoman în Balcani şi în zona Dunării.

În acest context, deşi nu s-a manifestat ostilitate pentru limba latină, care a rămas în continuare admirată şi utilizată, s-a ajuns la concluzia necesității unor limbi literare corespunzătoare formelor populare ale limbilor care porneau de la latină, dar care ajunseseră foarte deosebite de latină. În Italia, învățații au constatat că

[15] Vezi, John Bowle, *op. cit.*, p. 165-166.

limba latină a avut două aspecte: unul popular, din care descind limbile romanice, şi unul literar, care continua să fie folosit ca limbă de cultură şi de cult a Europei, dar care, în acel moment, nu mai avea un corespondent popular şi, din acest motiv, reprezenta o limbă străină în raport cu limbile vorbite. În aces caz, se impunea ca, pe baza elementului romanic popular, să se realizeze şi un aspect literar corespunzător. De aceea, învăţaţii italieni de la începutul Renaşterii au ajuns la ideea distinctibilităţii între latină şi o limbă romanică, limbă care, deşi o continua pe cea latină, reprezenta o altă realitate, şi s-a iniţiat astfel o activitate conştientă în vederea creării şi normării limbii literare pornind de la ceea ce oferea limba populară.

În Italia acelor timpuri s-a distins în mod deosebit învăţatul Dante Aligheri, care, în cartea sa *De vulgari eloquentia* (*Despre vorbirea populară*), constată că în Italia sînt 14 dialecte distincte şi că, pentru a se forma o limbă literară italiană, ar trebui să se valorifice elemente din toate aceste dialecte. Dar, cînd a scris *Divina Commedia*, Dante a folosit varianta lingvistică pe care o vorbea, adică dialectul toscan (prin subdialectul florentin). Această lucrare a devenit curînd foarte cunoscută şi citită, încît, prin ea, acest dialect s-a impus ca bază a limbii literare italiene moderne. Astfel, încununată de activitatea unor mari personalităţi renascentiste –Dante Aligheri, Francesco Petrarca şi Giovanni Boccaccio–, italienii şi-au fixat limba literară încă din secolul al XIV-lea, exemplul lor fiind urmat de celelalte popoare romanice occidentale şi, apoi, de popoarele germanice, iar, mai tîrziu, de popoarele est-europene.

Consecinţele acestei realizări au fost multiple: fiind exprimată în limba înţeleasă de un număr mare de oa-

meni, cultura majoră (de erudiție), științele, filozofia şi literatura cultă au cunoscut o difuzare socială apreciabilă şi au creat premise multiplicate de dezvoltare; literații au avut la îndemînă un material lingvistic bine delimitat pentru prelucrarea artistică, încît nu au mai avut motive să oscileze în utilizarea unui dialect sau altul şi s-a putut trece efectiv la crearea literaturilor moderne europene; vorbitorii dialectelor au avut un model de raportare la o formă lingvistică normată ce a evoluat rapid la statutul de limbă comună şi supradialectală, realizîndu-se premisele formării conştiinței naționale.

Chiar în condițiile formării limbilor literare moderne cu un grad ridicat de unitate, limba latină a continuat totuşi, în virtutea tradiției, să fie folosită ca limbă de cultură şi a rămas, la popoarele catolice, cu statutul de singură limbă de cult consacrată. Noul spirit care se afirma tot mai mult în Occident presupunea însă avîntul cunoaşterii ştiințifice şi emanciparea de sub tutela teologică şi suporta tot mai greu această stare de lucruri statornicită în epoca feudală. Acest aspect, precum şi pretențiile universaliste ale papalității, ajunse uneori în contradicție cu puterea politică locală, au condus în zona nordică a catolicismului european la o mişcare de emancipare manifestată în mai multe variante, care s-a numit ***Reformă.***

Această mişcare a cuprins în mică parte lumea romanică occidentală, îndeosebi pe francezi, dar a avut o extindere apreciabilă în cazul lumii germanice şi a antrenat şi popoare de alte origini (pe fino-ugrici, pe unii dintre slavii catolici etc.), producînd o nouă sciziune confesională, după Marea Schismă, şi noi convulsii pe motive religioase, însă, sub aspect cultural, matricea dată de secolele anterioare de dominație catolică şi dispersia în

mai multe variante a mişcării nu au permis crearea unor puternice centre reformate unificatoare, care să se poată opune instituțional puterii papale.

Reforma a început în secolul al XV-lea, ca o reacție împotriva autorității papei, fără a urmări crearea unei noi biserici, ci numai reformarea celei vechi, dar a căpătat ulterior mai mult caracter social-politic, încît prin protestantism trebuie să se înțeleagă mai mult decît o ruptură religioasă. Promotorii acestei mişcări au fost de origini diferite: cehă (Jan Hus), germană (Martin Luther, Thomas Müntzer), elvețiană (Ulrich Zwingli şi Jean Calvin). Ideile reformate au cuprins mai multe zone ale Europei, îndeosebi calvinismul extinzîndu-se la francezi şi la alte popoare (precum germanicii din Țările de Jos şi maghiarii). O variantă protestantă s-a dezvoltat şi în Anglia, care a preluat o parte din ideile calvine, dar a continuat să susțină caracterul divin al instituțiilor episcopilor şi ierarhia sacerdotului, avînd în frunte pe rege.

Fiind mişcări zonale, care au respins universalismul catolic şi nu au tins spre universalitate, mişcările protestante au contribuit la deşteptarea spiritului comunitar local, care va evolua treptat spre spiritul național. În acest mod, s-a erodat şi ideea bisericii creştine universale, producîndu-se o conştientizare a necesității unei biserici corespunzătoare puterii laice locale, devenite naționale sau tinzînd să devină națională. Unele variante ale Reformei, precum calvinismul, au devenit foarte intolerante, iar altele, precum direcția promovată de Münzer la germani, au scos în evidență principiul superiorității rațiunii care a avut consecințe hotărîtoare în secolele următoare.

În sfîrşit, reformiştii desfăşurîndu-şi activitatea în limitele comunitare locale, au iniţiat ideea de a se desfăşura cultul şi de se face cunoscut cuvîntul Evangheliei în limbile locale. Acest aspect a avut efecte deosebit de importante asupra culturii europene, fiindcă, pe de o parte, a dus la dislocarea latinei şi din ultimul domeniu în care mai deţinea supremaţia absolută şi, pe de altă parte, a stimulat formarea limbilor literare naţionale şi prin aceasta a facilitat accesul la cultura de erudiţie pentru un număr foarte mare de oameni. Prima formă a acestei culturi o reprezenta însuşi textul *Bibliei*, reformaţii realizînd traducerea ei în limbile naţionale, pentru multe dintre ele această traducere fundamentînd aspectul literar, şi, simplificîndu-se ceremonialul cultului, prin orientarea credincioşilor spre studiul efectiv al acestui text.

Mişcarea reformată a produs schimbări şi în zonele europene unde nu s-a impus ca atare şi unde au continuat vechile culte creştine, catolicismul şi ortodoxismul, contracararea extinderii Reformei producînd aici traducerea *Bibliei* şi desfăşurarea cultului în limbile locale care le-au înlocuit pe cele consacrate (latina, greaca şi slavona). Fenomenul a fost accelerat şi de protestanţii înşişi, care, pentru a cîştiga prozeliţi, au început să traducă lucrări religioase în limbile popoarelor neprotestante. Prin aceasta s-a dat un serios impuls limbilor literare naţionale şi s-a favorizat apariţia conştiinţei naţionale. Mai tîrziu, în secolul al XVIII-lea, a fost fundamentat conceptul de "naţiune**"** care l-a înlocuit, în gîndirea despre societate, pe cel anterior de "popor". Acest concept, „naţiune", cu înţelesul de „individ colectiv", are o accentuată latură spirituală, fiindcă presupune delimitarea indivizilor cu aceeaşi spiritualitate (istorie, cultură, tradiţii, limbă, reli-

gie) de cei cu alt tezaur spiritual, şi astfel, prin acest concept, comunitatea capătă identitate şi nu mai rămîne la nivelul unui conglomerat de indivizi. Fiind preluată apoi de gîndirea socială şi politică, ideea de „naţiune" a devenit fundamentul ideologic al luptei pentru realizarea statelor naţionale unitare, pentru care s-au stipulat şi exigenţele unor limbi literare unice, comune pentru întreaga naţiune.

Rezumat: Epoca modernă a produs schimbări radicale în viaţa europeană, între care şi numeroase schimbări de ordin cultural şi lingvistic. Prin emanciparea treptată de sub îngrădirile anterioare, spiritul european s-a manifestat în Renaştere deopotrivă prin redescoperirea valorilor culturale ale antichităţii şi prin creaţii excepţionale, marcate tot mai mult de cuceririle cunoaşterii ştiinţifice. Organizarea socială a evoluat îndeosebi prin cristalizarea noţiunii de „stat", iar gîndirea lingvistică prin ideea de a se crea limbi literare pe baza celor vorbite, italienii realizînd prima limbă literară europeană modernă. Începînd cu secolul al XV-lea a început să se manifeste în nordul Europei occidentale, la popoarele germanice îndeosebi, o reacţie împotriva pretenţiilor de universalitate ale papalităţii, ceea ce a determinat traducerea *Bibliei* în graiurile locale şi la accelerarea procesului de formare a limbilor literare moderne. Această mişcare, a Reformei, a promovat şi principiul corespondenţei dintre organizarea ecleziastică şi organizarea statală. Treptat, s-a ajuns la cristalizarea conceptului de „naţiune" şi, apoi, la apariţia ideii de „stat naţional", în cadrul căruia limba de cultură (limba literară) trebuia să fie unică şi unitară.

Structura şi arhitectura limbilor

Într-un sens foarte larg, care depăşeşte folosirile din domeniile artei şi construcţiilor –dar pleacă de la ele–, „arhitectura" este un mod de alcătuire a unui întreg cu mai multe componente, mod care-i dă un anumit aspect compoziţional şi care conduce la o identitate şi la o stabi-

litate a întregului, perceput ca o entitate de sine stătătoare. În aceeaşi perspectivă generală, prin „structură" se înţelege organizarea internă a unei entităţi, adică maniera în care sînt dipuse şi corelate elementele ei constitutive, ce se îmbină şi se specializează astfel încît să alcătuiască împreună un întreg.

Pornind de aici, arhitectura şi structura unei limbi[16] reprezintă suma componentelor şi a relaţiilor dintre componente care au statut funcţional şi distinctiv şi care asigură existenţa şi specificul limbii. Aceste elemente şi relaţii sînt cunoşteri şi fapte de conştiinţă pentru toţi vorbitorii limbii, dar nici un vorbitor nu le posedă în totalitate. Cu atît mai mult ele rămîn numai parţial cunoscute în cazul celui care, avînd o altă limbă maternă, şi le însuşeşte prin adăugarea la alte tipuri de elemente şi relaţii. Şi, întrucît comunicarea culturală şi lingvistică se produce, de obicei, prin indivizi bilingvi, există întotdeauna condiţiile ca ceea ce este receptat prin actul de comunicare interlingvistică să fie modelat de factorul primitor după predispoziţiile şi după aptitudinile lui. Fenomenul este favorizat de faptul că arhitectura priveşte limba istorică, iar limba istorică este o însumare de *aspecte ale aceluiaşi idiom*: pe de o parte, un aspect popular şi un aspect literar, din punctul de vedere al tipului de spiritualitate reprezentat şi al tipului de cultură corespondent (minor sau major), şi, pe de altă parte, un aspect dialectal sau general, din perspectiva repartiţiei geografice, ori un aspect familiar, un aspect cultivat, un aspect vulgar etc., din punct de vedere stilistic.

---

[16] Asupra acesi probleme, vezi şi Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, Iaşi, 1994, p. 49-64.

Fiecare dintre aceste aspecte are propria structură, care îl face funcțional şi operant pentru un tip de comunicare cu ajutorul limbii, atribuindu-i acesteia statutul de *limbă funcțională*, încît o *limbă istorică* este reprezentată de mai multe limbi funcționale şi, în aceste condiții, nici vorbitorul nativ şi nici cel cel care a învățat-o după deprinderea alteia nu ajung în situația de a cunoaşte şi de a folosi toate limbile funcționale ale unei limbi istorice.

Fiecare limbă funcțională este însă o formă abstractă a limbii pe baza căreia se realizează vorbirea la un moment dat, fără a avea în vedere diferențele de spațiu, de nivel (care să privească straturile sociale ale comunității) sau de stil (care să privească realizările expresive din actele de vorbire), deoarece pentru toate aceste diferențieri sînt specifice limbi funcționale diferite.

Privită în general, limba este mijlocul principal de comunicare în cadrul unei comunități umane constitute istoric, cu ajutorul sunetelor articulate[17]. Funcționînd numai într-o comunitate umană istoriceşte constituită, iar numărul unor astfel de comunități fiind foarte mare, în mod implicit, şi numărul limbilor este foarte mare, fiecare dintre comunități avînd, în principiu, limba sa, deosebită de a celorlalte. Această diversitate a limbilor este dată, prin urmare, de comunitățile respective, care folosesc fiecare limbile ce le vin prin propria tradiție istorică, economică, culturală şi de civilizație, încît fiecare individ uman deprinde abilitatea de a folosi o limbă sau alta în funcție de comunitatea în care se dezvoltă. Acest lucru este posibil deoarece prin naştere el posedă

[17] Sunetul articulat este un element al vorbirii rezultat prin modificarea trăsăturilor curentului de aer expirat prin aparatul fonator al omului.

facultatea limbajului, adică aptitudinea de a folosi semne în comunicare, aptitudine care este direcționată de mediul comunitar spre folosirea limbii care-i este proprie.

Cînd comunică între ei, oamenii realizează o activitate concretă, care este vorbirea, prin exersarea facultății limbajului şi prin actualizarea, potrivit circumstanțelor şi dispozițiilor de moment, a unora dintre posibilitățile pe care le oferă limba însuşită în cadrul mediului comunitar, dar deseori şi prin inventarea altor elemente ale limbii, rezultate din combinarea şi restructurarea celor folosite pînă atunci. Prin aceasta, se poate constata că, de fapt, pe de o parte, individul uman are o sumă de cunoaşteri de fapte şi de reguli care reprezintă limba, şi, pe de altă parte, realizează, pe baza acestor fapte şi reguli, complexe comunicative care constituie vorbirea şi prin care transmite informații.

O limbă constituită istoric are, în epoca actuală, de obicei două aspecte: un aspect popular (numai vorbit) şi un aspect literar (care este atît vorbit, cît şi scris). Aspectul popular rezultă direct din evoluția istorică a unui mod particular de a comunica într-o limbă, fără vreo organizare sau direcționare potrivit unor scopuri dinainte stabilite, încît evoluția limbii populare, producîndu-se potrivit necesităților de comunicare curente, se realizează inconştient şi, în acelaşi timp, diversificat prin particularizări locale în dialecte şi în graiuri.

Aspectul literar al limbii însă se caracterizează printr-o evoluție dirijată reflectată în mod deosebit prin activitatea de normare, care are drept rezultat instituirea unor reguli şi a unor aprecieri în folosirea faptelor de limbă, încît vorbitorii, oral sau în scris, tind spre folosirea elementelor apreciate ca fiind corecte şi spre

evitarea celor considerate incorecte. În acest mod, limba nu mai reprezintă numai mijlocul uzual şi imediat de comunicare, ci şi obiectul către care se orientează reflecţia şi interpretarea celui care o întrebuinţează. Pe de altă parte, în epoca modernă, limba literară se caracterizează prin faptul că *este comună*, adică nu cunoaşte varietăţi locale în spaţiul pentru care este funcţională. În epoca medievală însă, în perioada existenţei unor oraşe-state, a unei economii închise şi a unei dezvoltări culturale în jurul unor centre locale, majoritatea limbilor literare europene (italiana, franceza, engleza, germana) au cunoscut variante regionale, care porneau de la o bază populară dialectală. Aspectul comun al limbilor literare din epoca modernă nu reprezintă însă de obicei o însumare sau o sinteză în raport cu vechile variante literare regionale, ci este, aproape întotdeauna, o impunere a uneia dintre acestea şi o înlăturare a celorlalte, o dată cu realizarea statelor naţionale centralizate şi a apariţiei conştiinţei naţionale.

Dacă nu cunoaşte variante regionale, limba literară nu este totuşi lipsită de diviziuni, dar acestea au o bază culturală şi profesională, încît modernitatea ei este dată nu numai de caracterul comun, ci şi de existenţa unor stiluri funcţionale care întrunesc şi trăsături comune, ce decurg din caracterul unitar al limbii literare, dar au şi numeroase şi importante elemente diferenţiatoare, rezultate dintr-o selecţie a mijloacelor lingvistice şi dintr-o folosire particulară a lor. La rîndul lor, stilurile funcţionale se divid în limbaje de specialitate, în cadrul cărora se pot realiza mai multe tipuri de discurs.

Prin urmare, limba, care reprezintă mijlocul de comunicare specific unei comunităţi umane, este o con-

strucție spirituală ce relevă o *arhitectură* ale cărei componente se asamblează şi îşi relevă funcționalitatea la diferite niveluri, în diferite zone şi prin diferite stiluri. Complexitatea acestei arhitecturi şi gradul de relevanță al fiecăruia dintre componente reflectă stadiul valoric atins de o limbă istorică, ce s-a instituit în factor prim de reprezentativitate pentru o comunitate umană determinată.

Pe lîngă arhitectură, orice limbă istorică are şi o *structură*, o organizare de elemente ce alcătuiesc un agregat funcțional cu valențe multiple şi diversificate. Aceste elemente sînt însă complexe sistematice de unități care, antrenate în lanțul comunicativ, asigură transmiterea informațiilor, fiecare dintre complexe cuprinzînd în sfera lui tipuri diferite de astfel de unități. Astfel, sistemul fonologic cuprinde fonemele, sistemul morfologic, părțile de vorbire şi categoriile gramaticale, cel sintactic, unitățile, funcțiile şi relațiile sintactice, sistemul lexical, totalitatea cuvintelor şi mijloacelor de creare a cuvintelor, iar cel stilistic, stilurile funcționale, modalitățile expresive şi tipurile de trăsături individualizatoare ale discursului.

Aşa cum vorbitorul nativ al limbii şi cel care o învață după deprinderea alteia nu sînt în măsură să-şi însuțească şi să folosească decît parțial arhitectura limbii, tot parțial au acces şi la structura ei, fiindcă fiecare limbă funcțională conține şi particularizări structurale. Dar, atît în cazul arhitecturii, cît şi în cazul structurii, fiecare limbă funcțională oferă elementele fundamentale care caracterizează sistemul general al limbii şi, în aceste condiții, elementele arhitectonice şi structurale necunoscute încă pot fi identificate ca aparținînd limbii şi pot fi înțelese pe baza acestor elemente.

Arhitectura şi structura limbii reprezintă, în consecinţă, modelele generale sub care se prezintă în general un mijloc de comunicare umană cu ajutorul sunetelor articulate în cadrul unei comunităţi, dar care se particularizează nu numai în cazul fiecărei limbi istorice, ci şi în fiecare moment al folosirii ei, prin trăsături ale momentului, ale locului sau ale domeniului de utilizare. De altfel, asemenea trăsături sînt elementele principale de raportare şi de delimitare între limbi, similitudinile şi deosebirile constatate din analiza lor comparativă contribuind în mare măsură la fundamentarea opiniilor în legătură cu clasificarea limbilor şi cu înrudirile dintre ele. În acest sens, înrudirea genealogică sau tipologică dintre limbi se reflectă în diferite grade la nivelul arhitecturii şi al structurii lor.

Rezumat: Privită în general, fiecare limbă istorică, specifică unei comunităţi etnice (şi naţionale) este o sumă de moduri de a vorbi, care sînt actualizarea unor forme abstracte ce constiuie *limbile funcţionale*; ele nu pot fi cunoscute în totalitate de niciunul dintre vorbitori, fiecare fiind în măsură să cunoască numai pe unele dintre ele. Însumarea acestor limbi funcţionale reprezintă *arhitectura limbii istorice*. Fiecare dintre limbile funcţionale are o *structură*, adică o sumă de elemente şi de relaţii între ele, care sînt particularizări ale *structurii limbii istorice*.

În arhitectura limbii istorice, se disting mai întîi limba populară şi limba literară, ca limbi funcţionale corespunzătoare nivelurilor ei, apoi, limbile dialectale şi limba generală, din perspectiva geografică, şi, în sfîrşit, limba familiară, limba cultivată, limba vulgară etc., din punct de vedere stilistic. În raport cu limba populară, care este de obicei divizată dialectal, limba literară este supradialectală şi comună, dar cunoaşte diviziuni sociale, care reprezintă stilurile funcţionale.

Configurația lingvistică actuală a Europei

Evoluția istorică (ce cuprinde evoluția socială, politică şi culturală) este singura care explică uneori statutul de limbă acordat unui dialect sau unui grup de dialecte, pornind de obicei de la faptul dacă pe baza lor s-a creat sau nu o limbă literară şi dacă au stat la baza formării unei conştiințe naționale şi a unei formațiuni statale moderne. Aceasta înseamnă că nu există întotdeauna criterii stricte pentru a delimita o limbă istorică de alta, încît nu se poate oferi o argumentație lingvistică suficientă în delimitarea limbii olandeze de dialectele vecine din Germania, care sînt atribuite limbii germane, deşi aceste dialecte sînt mai apropiate de olandeză decît de dialectele germane de sud. Pe de altă parte, dialectele franco-provensale din centrul Franței sînt considerate numai variante locale, iar nu o limbă, deşi repartizarea lor la limba franceză sau la limba provensală este discutabilă.

De aceea, situația limbilor care se vorbesc astăzi în Europa şi teritoriile pe care sînt ele răspîndite reprezintă un rezultat al istoriei sociale şi culturale a continentului, iar nu al istoriei proprii fiecăreia dintre ele. Unele dintre aceste limbi, precum neogreaca, au continuitate cu lumea antică europeană în sensul că sînt continuatoare unice ale unor limbi de atunci. Altele, precum limbile romanice, germanice şi slave, continuă lumea antică, dar în forme diversificate şi cu transformări atît de numeroase şi de profunde încît reprezintă mai degrabă o discontinuitate în raport cu ea, fiindcă latina nu se regăseşte ca atare în nici una dintre limbile romanice şi nici germanica comună sau slava comună în vreuna dintre limbile germanice, respectiv slave. Alte limbi, precum maghiara, finlandeza

şi estona nu au legătură cu lumea antică europeană, deoarece au ajuns în teritoriile actuale prin migrații pornite din zonele Asiei. În sfîrşit, există limbi cu răspîndire redusă, precum basca, ce reprezintă relicve ale Europei preistorice şi preindo-europene.

Din punctul de vedere al modului în care pot fi grupate, limbile Europei se pot clasifica într-o categorie de limbi cu afinități între ele, limbile indo-europene, şi o categorie de limbi de alte tipuri, limbile neindo-europene. Prin **limbi indo-europene** se înțelege un număr de idiomuri vorbite în Europa şi în Asia, de unde au fost duse prin colonizări şi pe alte continente, cu mari afinități între ele, care cuprind, pe teritoriul european, un grup de limbi romanice (care au la bază latina), germanice (care au la bază germanica comună), celtice (unde se cuprind irlandeza, galeza, scoțiana şi bretona), slave (de est: rusa, ucraineana şi bielorusa; de vest: poloneza, ceha, slovaca; de sud: slovena, sîrbo-croata, bulgara, macedoneana), baltice (lituaniana şi letona). La acesta se adaugă neogreaca, albaneza (care se pare a fi continuatoarea limbii ilire) şi armeana. Ramura indo-europeană este reprezentată în Asia de grupurile de limbi indiene şi iraniene (sau persane). Toate aceste limbi pornesc de la o limbă comună neatestată, numită *indo-europeană*, şi, de aceea ele prezintă numeroase trăsături structurale asemănătoare, precum şi multe elemente (cuvinte, paradigme şi categorii gramaticale, grupuri de sunete etc.) ce se pot explica prin evoluția dintr-o bază comună.

Limbile neindo-europene vorbite în spațiul european nu provin dintr-o limbă de bază comună, ci alcătuiesc mai multe grupuri de limbi cu baze diferite. Unul dintre aceste grupuri este alcătuit de familia limbilor

fino-ugrice (cu originea în zona munților Urali), din care în Europa sînt folosite maghiara, finlandeza, estona, carela şi lapona. Limba bască (în Pirinei, în nord-estul Spaniei şi sud-vestul Franței) şi limbile caucaziene, din care fac parte oseta, kurda, azerbaidjana, gruzina, abhaza, vorbite fiecare pe cîte un teritoriu restrîns, sînt relicve ale limbilor europene anterioare venirii indo-europenilor.

Fără îndoială, în fiecare dintre limbile vorbite astăzi în Europa s-a creat o cultură populară (sau minoră), cele mai multe avînd şi un aspect literar, pe baza căruia s-au creat culturi de erudiție corespunzătoare. Evoluția culturală şi evoluția limbilor nu a avut însă acelaşi ritm, aceeaşi orientare şi aceleaşi rezultate la ambele niveluri. La nivelul limbilor şi culturilor populare, marcate intens de viața istorică a comunităților, etniile europene şi-au ilustrat aptitudinile şi specificul în creația minoră şi au realizat tradițiile locale. Aceste limbi şi aceste culturi au influențat şi influențează limbile şi culturile cu care se învecinează şi de la care primesc la rîndul lor influențe. Din acest motiv, spațiul european se caracterizează la nivel popular printr-o diversitate foarte mare, atît sub raport lingvistic, cît şi sub raport cultural, deseori existînd zone de trecere de la un idiom la altul şi de la o cultură la alta.

Limbile şi culturile de erudiție au preluat unele elemente de la nivelul popular, dar le-au dat deseori alt aspect, corelîndu-le, selectîndu-le şi dezvoltîndu-le din perspectiva unor scopuri determinate. La acest nivel al erudiției, se realizează frecvente şi amănunțite comparații între limbi şi culturi diferite şi, în urma lor, se produc ierarhizări valorice, încît unele dintre ele devin model şi sursă de îmbogățire pentru altele, fără ca acest fenomen

să fie condiționat de vecinătate sau de coexistența în timp. De aceea, influențele exercitate de limbile şi de culturile de erudiție nu se corelează cu influențele limbilor şi culturilor populare, avînd orientări, intensități, mijloace şi destinatari diferiți. A apărut astfel situația ca, la nivel major, să se realizeze o clasificare între limbile şi culturile europene, pe de o parte, fiind unele preponderent creatoare şi cu disponibilități de a influența pe altele şi, pe de altă parte, fiind unele preponderent predispuse la influențele exercitate de altele.

Atît faptul de a influența, cît şi faptul de a fi influențat se evidențiază în mod deosebit sub aspect lingvistic, încît o cultură influențatoare se impune mai ales prin elemente de vocabular pe care le preiau culturile influențate. Apoi, întrucît influențarea este modul obişnuit de comunicare prin care etniile din spațiul european se unesc printr-un fundament spiritual comun, în cadrul căruia prevalează umanismul greco-latin şi ideologia creştină, se impun atenției limbile reprezentînd culturi aflate în situația de a le influența pe altele şi de a crea conştiința unei Europe cu un procent ridicat de elemente unificatoare. În epoca modernă, în această situație, se află două grupuri de limbi: limbile romanice occidentale şi limbile germanice, în cadrul cărora însă numai unele se remarcă în mod deosebit prin acest rol.

Rezumat: În Europa actuală se vorbesc numeroase limbi, dintre care cele mai multe sînt înrudite între ele, fiindcă îşi au originea îndepărtată într-o limbă comună, numită *limba indo-europeană*, vorbită în timpuri preistorice într-o zonă din Asia de sud şi ajunsă în spațiul european printr-o migrație de triburi numeroase şi diversificate. Ca atare, limba latină (din care au descins limbile romanice), limba germanică (de la baza limbilor germanice), limba slavă comună (din care au rezultat limbile slave), limbile baltice, limba celtă,

limba greacă şi limba albaneză, împreună cu limbile indo-iraniene din zona asiatică, descind din această limbă indo-europeană.

Alături de limbile indo-europene, pe teritoriul european se vorbesc, în zone restrînse, şi unele limbi anterioare, preindo-europene, dintre care cea mai cunoscută este basca. În sfîrşit, pe acelaşi teritoriu se vorbesc şi limbi neindo-europene, ale unor popoare venite din Asia de nord-vest, precum cele fino-ugrice, între care cele mai cunoscute sînt maghiara, finlandeza şi estona.

De obicei, fiecare dintre limbile europene are un aspect popular şi un aspect literar, suferind în timp influenţe mai mult sau mai puţin intense din partea altor limbi ale continentului.

Clasificarea genetică a limbilor

Limba este un fenomen istoric, o realitate cu început şi sfîrşit, deşi nu pentru orice limbă aceste repere, începutul şi sfîrşitul, sînt cognoscibile. Despre limba latină, de exemplu, nu se poate şti cînd îşi are începutul, dar sfîrşitul aspectului ei popular este în secolul al VI-lea d.Hr., cînd latina şi-a pierdut identitatea şi s-a transformat în limbile romanice. Ca atare, începutul limbilor romanice este tot în acest secol, dar sfîrşitul lor nu este previzibil şi se cunoaşte numai în cazul dalmatei, care a dispărut în secolul al XIX-lea.

Dacă o limbă "se naşte", apare la un moment dat, fenomenul nu reprezintă un act de generaţie spontanee, căci o limbă nu se poate naşte din nimic sau din altceva decît din altă limbă sau din alte limbi. De obicei, o limbă apare atunci cînd una anterioară a suferit atît de multe transformări, încît nu mai rămîne identică cu ea însăşi şi devine o altă realitate. Ca atare, o limbă dispare atunci cînd se transformă în altă limbă, dar există şi posibilitatea ca o limbă să dispară prin înlocuirea ei de către alta şi

atunci nu lasă urmaşi (exemplu: limba galilor şi limba dacilor, care au fost înlocuite de latină, după cucerirea romană). De cele mai multe ori, o limbă dispărută stă la baza mai multor limbi, pentru că dezagregarea ei s-a produs şi printr-un proces de fragmentare regională. Din acest motiv, din punct de vedere genealogic, limbile se grupează ţinînd seama de înrudirea lor, din faptul că au rezultat din fragmentarea aceleiaşi limbi care este pentru ele limbă-bază. O limbă-bază poate fi cunoscută, aşa cum este cazul latinei –limba-bază pentru limbile romanice–, sau poate fi necunoscută (neatestată în scris), cum este cazul germanicii comune –limba-bază pentru limbile germanice.

Cînd limba-bază nu este cunoscută, ea se poate reconstitui în elementele ei principale, de către specialişti, prin compararea limbilor înrudite cu ea şi, îndeosebi, prin situaţiile din limbile care pornesc de la ea. Pentru o astfel de reconstituire se foloseşte *metoda comparativ-istorică*, care a fost întemeiată la începutul secolului al XIX-lea pe terenul lingvisticii limbii indo-europene, în cadrul căreia studiul limbilor romanice şi studiul limbilor germanice reprezintă domenii particulare. În principiu, atunci s-a urmărit reconstituirea limbii indo-europene comune pe baza continuatoarelor ei (greaca veche, latina, gotica etc.), operaţia fiind posibilă după ce s-au descoperit corespondenţele fonetice, gramaticale şi lexicale din limbile indo-europene şi s-a observat că, de la una la alta, există potriviri sau dezvoltări de fenomene asemănătoare, cu caracter de regulă, în sensul că, unui anumit sunet grecesc, de exemplu, îi corespunde un anumit sunet latinesc, un anumit sunet gotic etc., şi nu numai într-un cuvînt, ci în

toate cuvintele în care se găseşte sunetul respectiv în aceleaşi condiţii (de vecinătate, de accentuare etc.).

La fel se prezintă situaţia în cazul formelor gramaticale (precum flexiunea substantivului, pronumelui sau verbului) şi a elementelor lexicale, în a căror structură se pot identifica rădăcini sau afixe comparabile din punctul de vedere al structurii fonetice şi al înţelesului. Odată constatate, aceste corespondenţe au fost folosite pentru stabilirea sunetelor, formelor gramaticale şi cuvintelor din care provin ele, adică a elementelor limbii indo-europene comune, care a fost în felul acesta reconstituită şi serveşte ca punct de plecare în cercetările ce au ca obiect limbile cu baza în ea sau aspecte ale acestor limbi, ori de cîte ori este nevoie de explicarea pe baze is-torice şi comparative a faptelor şi a fenomenelor lingvistice.

În mod similar s-a reconstituit limba germanică comună pe baza elementelor de corespondenţă dintre limbile germanice vechi şi moderne, astfel încît, acum, această limbă poate fi cunoscută în elementele ei principale, deşi nu este atestată prin texte. Acelaşi procedeu s-a utilizat şi la refacerea unor aspecte ale latinei populare, care este limba-bază pentru idiomurile romanice, dar care, fiind un aspect vorbit al latinei, nu a fost consemnată în scris şi, de aceea, nu poate fi cunoscută în mod direct, aşa cum, prin opera poeţilor, filozofilor, istoricilor etc. romani, este cunoscut aspectul ei literar sau clasic. Se întîmplă apoi ca unele elemente lexicale din limbile romanice nici să nu aibă corespondente în latina literară, deşi pare sigur că ele au existat în latina populară, şi, în acest caz, metoda comparativ-istorică poate contribui la reconstituirea acestor corespondente. Astfel, în română, există verbul *a îngîna*, căruia îi corespunde italianul *inga-*

nnare, vechiul francez *enjener*, provensalul *enganar*, catalanul *enganyar*, spaniolul şi portughezul *enganar*. Aceste cuvinte se aseamănă foarte mult din punct de vedere al formei şi al conținutului, iar fenomenul nu poate fi explicat decît de faptul că pornesc de la acelaşi element latin, care, potrivit regulilor de evoluție, a fost probabil cuvîntul latin **ingannare*. Opinia este susținută şi de faptul că în latină este atestat substantivul *gannator* "cel care îşi bate joc", deci un sens apropiat cu cel al presupusului **ingannare*, şi de alte cuvinte atestate, din aceeaşi familie, precum: *gannat, ingannatura, gannire*. Proce-dînd astfel, se îmbogățeşte informația despre latina populară şi se realizează, prin urmare, un progres important în cercetarea limbii.

Noțiunea "limbă-bază" prin care se grupează limbile din punct de vedere genealogic, indică faptul că aceste limbi au origine comună pentru elementele lor principale, dar nu presupune şi faptul că toate elementele lor au o asemenea origine, fiindcă există şi elemente care nu pornesc de la limba-bază şi care reprezintă, de obicei, trăsături diferențiatoare pentru limbile din aceeaşi familie. Formarea limbilor înrudite este în legătură cu istoria comunităților de vorbitori, care se pot scinda în mai multe grupuri, între care legăturile devin cu timpul tot mai slabe şi pot chiar înceta. Prin urmare, limba se împarte în diviziuni regionale, în dialecte, iar cînd diferențele lingvistice se accentuează, dialectele aceleiaşi limbi se transformă în limbi deosebite, deşi ele continuă să fie înrudite prin originea lor şi să ateste această înrudire prin elementele lor de bază.

Aceasta a fost situația în cazul unor limbi indoeuropene, precum latina şi germanica comună, încît latina a

devenit limba-bază pentru limbile romanice, iar germanica limba-bază pentru limbile germanice, latina şi germanica reprezentînd la rîndul lor fragmentări ale limbii indo-europene. Această origine comună a germanicei şi a latinei le conferă, desigur, unele trăsături comune, precum radicalii cuvintelor de bază şi tipul de structură morfologică, dar între ele există şi numeroase deosebiri, particularităţi proprii fiecăreia pe care cealaltă nu le are. Asemenea deosebiri au devenit şi mai numeroase între grupul limbilor romanice, pe de o parte, şi grupul limbilor germanice, pe de altă parte, deoarece fiecare dintre aceste grupuri de limbi au luat naştere, cele mai multe la începutul orînduirii feudale, prin diferenţieri faţă de limbile-bază şi prin diferenţieri între limbile fiecărui grup. Ca atare, asemănările pe care le dau limbilor înrudirea nu exclud deosebirile, particularităţile proprii fiecărei limbi, căci tocmai aceste deosebiri le atribuie identitate proprie şi le delimitează unele de altele. Aceste deosebiri sînt rezultatul evoluţiei specifice fiecărei limbi şi nu afectează înrudirea dintre ele dacă provin din aceeaşi limbă-bază.

În consecinţă, clasificarea genealogică a limbilor stabileşte, pe de o parte, că latina şi germanica sînt limbi înrudite, fiindcă ambele îşi au originea în indo-europeana comună, şi, pe de altă parte, că ele reprezintă la rîndul lor limbile-bază pentru două grupuri de limbi europene: limbile romanice şi limbile germanice. Această înrudire de principiu dintre limbile romanice şi cele germanice are, desigur, şi importante consecinţe asupra spectului lor actual, încît unele fenomene de apropiere a lor sînt vizibile chiar pentru un nespecialist (precum faptul că negaţia începe cu *n-*, că pronumele posesiv de persoana întîi singular începe cu *m-* etc.). În mod evident, asemănările

îşi au originea în limba-bază a unei familii de limbi şi se reduc atunci cînd înrudirea este mai îndepărtată. De aceea, limbile romanice sînt mai apropiate între ele şi au mai puține afinități cu cele germanice, care, la rîndul lor, prezintă şi ele o apropiere mare în interiorul propriei familii.

Clasificarea genealogică a limbilor, care are drept criteriu originea, nu epuizează posibilitițile de grupare a lor pe baza unor trăsături comune, căci, uneori, asemenea trăsături pot uni limbi cu origini diferite, dar care, fiind în vecinătate, s-au influențat între ele sau au suferit împreună influența intensă a unor alte limbi. Limba română, de exemplu, a fost repartizată, din această perspectivă areală, într-o uniune lingvistică balcanică, în care sînt incluse şi alte limbi din zonă cu alte origini. Asemenea clasificări privesc, desigur, aspectul popular al limbilor şi se bazeazează pe existența unor fenomene comune, precum encliza articolului hotărît, întîlnită în română, bulgară şi albaneză. O asemenea „uniune” nu poate fi însă relevantă dacă nu presupune un număr apreciabil de similitudini, care să privească componente importante ale limbii, căci postpunerea articolului hotărît este specifică şi limbilor germanice din grupul nordic (daneza, suedeza şi norvegiana), care nici nu sînt în vecinătatea limbilor balcanice şi nici nu au avut agenți de influențare comuni cu ele.

Un al treilea criteriu de clasificare, după cel genetic şi cel areal, este criteriul tipologic, care vizează trăsăturile specifice de structurale ale limbilor, indiferent de origine şi indiferent de contactele dintre ele, dar care uneori se corelează cu acestea, căci limbile romanice, de exemplu, luate împreună, constituie un tip lingvistic dife-

rit de cel reprezentat de latină, deşi explicaţia tipului romanic este în tendinţele manifestate de latina populară tîrzie.

Rezumat: Deşi fiecare limbă are trăsături proprii, care o diferenţiază de alte limbi, ea poate avea şi trăsături comune cu altele sau trăsături care se pot explica prin evoluţia dintr-o sursă comună. Cea mai evidentă manifestare a descendenţei dintr-o sursă comună este în cazul în care mai multe limbi sînt rezultatul evoluţiei din diferite aspecte locale ale unui idiom care nu şi-a mai putut păstra unitatea, aşa cum s-a întîmplat cu latina populară tîrzie, din care au rezultat limbile romanice, şi cu limba germanică comună, din care s-au dezvoltat limbile germanice. Pe această bază, limbile se pot grupa în funcţie de la limbile în care îşi au originea, de la limbile-bază, această *clasificare* fiind deci una *genealogică*.

Nu întotdeauna însă limbile-bază pot fi cunoscute direct, prin texte, fiindcă unele, precum germanica comună, nu au avut un aspect literar, şi, de aceea, ele trebuie reconstituite în elementele lor de bază, printr-o metodă, denumită *comparativ-istorică*, pe baza trăsăturilor constatate la limbile care au descins din ele. Această metodă, cu care se poate reconstitui germanica, dar şi latina populară, care nu a fost nici ea scrisă, deşi a avut un corespondent litarar, a apărut în cadrul cercetărilor ce urmăreau să refacă forma limbii iniţiale comune a celor mai multe dintre limbile care se vorbesc în spaţiul european: limba indo-europeană. Din această perspectivă, latina şi germanica sînt la rîndul lor înrudite, fiindcă îşi au originea în aceeaşi limbă-bază, şi aceasta explică numeroasele similitudini dintre ele şi dintre limbile care pornesc de la ele.

Stratificări între elementele limbilor

În clasificarea genealogică a limbilor, criteriul prin care se distribuie o limbă într-o familie sau în alta este limba-bază de la care pornesc şi care atribuie limbilor respective o anumită alcătuire, anumite trăsături şi anumite tipuri de componente, precum elementele din care se organizează structura gramaticală şi elementele principa-

le ale fondului lexical. Desigur, fiecare limbă are o structură gramaticală proprie, dar elementele care sînt antrenate în această structură, îşi au originea în limba-bază (sau limba-mamă). De asemenea, fiecare limbă are propria componenţă lexicală, diferită de a altor limbi, dar elementele cele mai importante ale vocabularului pornesc tot de la limba-bază. Aceste elemente importante (sau ale primei necesităţi, privind realizarea enunţurilor într-o limbă) sînt: pronumele, numeralele, instrumentele gramaticale (verbele auxiliare şi semiauxiliare, unele adverbe, prepoziţiile, conjuncţiile, articolele), numele principalelor calităţi (principalele adjective), acţiuni şi stări (principalele verbe), numele realităţilor stabile (substantive care denumesc părţi ale corpului, relaţii umane, plante şi animale din mediul propriu de viaţă etc.). În sfîrşit, tot din limba-bază vin şi principalele mijloace derivative (afixele) şi flexionare (desinenţele şi unele sufixe). Suma tuturor acestor elemente care provin într-o limbă din limba-bază alcătuiesc **stratul** acelei limbi. Ca atare, suma elementelor din limba latină populară păstrate în limbile romanice reprezintă stratul acestor limbi, iar suma elementelor păstrate din limba germanică comună de limbile germanice constituie stratul acestora.

Limbile din aceeaşi familie, unite prin limba-bază sau limba-strat, sînt răspîndite pe spaţii extinse şi în diferite zone ale Europei, ceea ce demonstrează că şi limba-bază a fost difuzată în aceste spaţii[18], iar această difuziune s-a realizat în timp, prin migrare, în cazul limbii ger-

[18] Există, desigur, şi excepţii de la acest principiu. Limba rusă, de exemplu, s-a extins în multe zone în care limba-bază, slava comună, nu a fost răspîndită, fiind transplantată, prin expansiune imperialistă, în spaţii ale limbilor romanice, germanice şi fino-ugrice.

manice, şi prin cuceriri, în cazul latinei populare[19]. Cînd a ajuns într-o zonă sau alta, unde prin diferenţiere a dat naştere unei limbi noi, limba-strat s-a suprapus peste altă limbă sau peste alte limbi ale populaţiilor băştinaşe, limbi pe care le-a copleşit, le-a desfiinţat, dar de la care a preluat o serie de elemente. Această limbă sau aceste limbi peste care s-a suprapus şi din care a luat elemente limba-strat reprezintă **substratul** pentru limba care îşi are originea în limba-strat.

Atît substratul limbilor romanice, cît şi substratul limbilor germanice este foarte diferit de la o limbă la alta şi reprezintă unul dintre principalii factori diversificatori care au dus la fragmentarea limbii-strat şi la apariţia unor limbi noi. Deseori, substratul poate fi foarte variat şi în spaţiul aceleiaşi limbi şi astfel se explică existenţa dialectelor cu deosebiri pronunţate. Pentru unele dintre limbile romanice, substratul este relativ unitar (pentru franceză – celtic, pentru română – traco-dacic), dar pentru altele este foarte variat (pentru italiană – celtic, ligu-ric, etrusc, paleovenet, umbric, osc, grecesc). În principiu, stratul (limba-bază) reprezintă elementul care favorizează şi explică congruenţele la nivel gramatical şi lexical între limbile din aceiaşi familii, în vreme ce substratul, fiind diferit de la o limbă la alta, favorizează diversificările. Uneori însă, asemenea diversificări au fost generate chiar de limba-bază, atunci cînd aceasta a avut variante dialectale în diferite teritorii. Astfel, latina populară de la baza limbilor romanice a avut cel puţin două dialecte cu particularităţi deosebite, iar germanica de la baza

[19] În ultimă instanţă, şi migrarea este o cucerire, dar, de obicei, nu realizează un imperiu, iar cucerirea este şi ea o migrare, dar menţine fidelitatea faţă de un centru iniţial stabil.

limbilor germanice a fost deosebit de fragmentată dialectal, încît, în Anglia, unde colonizarea germanică s-a produs mai tîrziu (după secolul al V-lea), au ajuns vorbitori ai unor dialecte germane cu trăsături specifice pronunțate. Pe de altă parte, substratul a putut fi uneori element unificator, inițiator de fenomene similare, căci substrat celtic, de exemplu, se întîlnește în cazul limbii franceze, al limbii provensale, al italienei de nord și, zonal, al portughezei și spaniolei. Tot substrat celtic se întîlnește apoi și în cazul unor limbi germanice, precum engleza (britonica, într-o zonă franceză – bretona), neerlandeza (îndeosebi în zonele flamandă și olandeză).

După constituirea unor idiomuri noi din limbile-bază (uneori însă chiar și în timpul acestui proces de constituire), prin particularizarea lor accentuată datorată îndeosebi acțiunii substratului, s-au exercitat o serie de influențe, unele destul de intense, din partea unor limbi străine, fiecare limbă nouă receptînd elemente din aceste limbi, mai ales lexicale, care alcătuiesc **adstratul** lor. Aceste influențe sînt diferite de la un idiom la altul sub aspectul sursei, al intensității și al consecințelor și au un aspect foarte eterogen chiar în cazul aceleiași limbi. Ele rămîn însă și în aceste circumstanțe reprezentative și definitorii, imprimînd limbilor influențate anumite trăsături și orientări de evoluție, unele continuate pe lungi perioade de timp.

Influențarea limbilor romanice și germanice s-a produs atît prin contactul nemijlocit dintre populații, la nivelul limbilor populare, cît și, după formarea limbilor literare, prin contact cultural, atunci cînd o limbă și o cultură au avut un ascendent asupra altora. Ca atare, în mod ideal, ar trebui făcută o diferență între influențele exerci-

tate la nivel popular (şi, de obicei, cu caracter zonal, în anumite graiuri sau dialecte) şi influenţele exercitate la nivel cult şi, în consecinţă, ar trebui tratate separat şi din perspective diferite. Acest lucru nu este însă posibil întotdeauna, deoarece multe dintre elementele pătrunse iniţial în limbile populare au fost preluate prin ele şi de limbile literare, iar multe dintre elementele de împrumut culte, prin influenţa limbilor literare asupra celor populare, au ajuns şi la nivel popular. Pe lîngă aceasta, prin analogie, unele dintre elementele împrumutate au fost supuse la modificări de adaptare după modelul cuvintelor vechi, iar unele dintre elementele populare au fost modificate, prin corecturi etimologiste, din perspectiva formelor originare, încît disocieri foarte clare şi sigure sînt uneori imposibile.

Avînd în vedere cele două familii de limbi, romanice şi germanice, şi relaţiile dintre ele, s-ar putea afirma că influenţa limbilor germanice asupra celor romanice s-a exercitat îndeosebi la nivel popular, în vreme ce adstratul romanic al limbilor germanice este unul preponderent cult. La nivelul limbilor literare, s-a exercitat şi influenţa latinei clasice în perioadele medievală şi modernă, atît în idiomurile romanice, cît şi în cele germanice, ceea ce reprezintă un important element unificator pentru ele, dar, în unele cazuri, şi influenţa vechii limbi greceşti, care, deşi a fost definitorie numai pentru unele limbi moderne (franceza, germana şi, mai puţin, engleza), a ajuns indirect şi la altele. În cazul culturii, există o mare similitudine a manifestării fenomenelor de comunicare cu cele din domeniul lingvistic, atît sub aspectul focarelor de influenţare, cît şi sub cel al modalităţilor în care s-au produs înrîuririle.

Dacă în cazul limbilor romanice şi al celor germanice recurgerea la noţiunile de “strat”, “substrat” şi “adstrat” pare normală (în ciuda caracterului oarecum simplificator), s-ar părea că există situaţii, precum cel al limbii neogreceşti, în care lucrurile se prezintă altfel. Neogreaca este singura urmaşă (“fiică”) a limbii vechi greceşti, dar a cunoscut faza intermediară a limbii greceşti medii (bizantine). Aceste fenomene nu exclud însă considerarea limbii vechi ca limbă-bază pentru cea modernă, deşi neogreaca se vorbeşte pe un teritoriu pe care s-a vorbit în antichitate greaca veche, încît se poate observa că ea nu a cunoscut acţiunea substratului (factorului etnologic) în transformarea spre forma modernă. Într-un mod asemănător s-ar putea însă pune problema şi în cazul spaţiului originar al limbii latine din Peninsula italică sau al zonelor în care se vorbesc limbi germanice şi care coincid cu patria primitivă a germanicilor. Pe de altă parte, ca populaţie indo-europeană, vechii greci au ocupat peninsula şi insulele în care s-au afirmat în condiţiile în care aici existau anterior popoare cu alte culturi şi cu alte limbi, de la care au preluat numeroase elemente (cele mai multe, se pare, de la cretani şi de la minoici), iar aceste elemente reprezintă substratul limbii greceşti în toate fazele existenţei ei. Desigur, toate elementele pătrunse în greacă după faza bizantină din alte limbi (din turcă şi din limbile occidentale, în special din italiană, franceză şi engleză) alcătuiesc adstratul neogrecesc.

Rezumat: Componentele unei limbi, deşi realizează împreună aceleaşi structuri şi realizează aceleaşi tipuri de relaţii, sînt diferenţiate din punctul de vedere al provenienţei şi, uneori, al statutului sau al limbii funcţionale în care sînt activate. Suma elementelor care provin din limba-bază alcătuiesc *stratul* unei limbi, iar suma relicvelor din limba sau din limbile vorbite de populaţiile care au adoptat limba bază reprezintă *substratul*. Stratul şi substratul sînt componen-

te definitorii pentru limbă, dar trăsăturile ei sînt deseori marcate şi de influenţele suferite prin contactul cu alte limbi, care nu s-au topit în ea, dar care i-au furnizat elemente, uneori cu importanţă apreciabilă. Asemenea elemente datorate influenţelor, considerate împreună, alcătuiesc *adstratul* limbii. În preincipiu, stratul este acela care dă laturile unificatoare ale limbilor ce alcătuiesc o familie, în vreme ce substratul şi adstratul favoarizează laturile diversificatoare.

Limba latină şi limbile romanice

Latina

Prin *limbi romanice* se înţelege un grup de idiomuri europene, care îşi au originea în limba latină şi, prin aceasta, au o structură gramaticală provenită din cea latină, precum şi elemente ale fondului principal lexical (pronume, adverbe de comparaţie, prepoziţii, conjuncţii, verbe auxiliare, articole etc.) cu aceeaşi origine. Latinii făceau parte dintr-un val de populaţii care au coborît la sfîrşitul mileniului al II-lea î.Hr. în Peninsula italică, ocupînd o zonă restrînsă numită *Latium*, unde au întemeiat cetatea Roma. Aflaţi un timp sub dominaţie etruscă, latinii s-au organizat în timpul luptei pentru eliberare, şi, la sfîrşitul secolului al VI-lea î.Hr., după eliberare, au întemeiat Republica romană. În veacurile următoare a avut loc o rapidă expansiune politică şi economică a Romei, care a avut drept rezultat cucerirea întregii Peninsule italice, pentru ca apoi cuceririle romane să se succeadă neîntrerupt pînă în secolul al II-lea d.Hr. şi să fie puse bazele unui vast imperiu ce se întindea de la Oceanul Atlantic pînă la Golful Persic. Ulterior, puterea militară şi politică a Romei a decăzut, provinciile au fost pierdute şi,

în fața năvălirilor popoarelor migratoare, prin destrămarea imperiului, alte formațiuni politice şi economice s-au întemeiat.

În zonele pe care le-au avut sub ocupație, romanii s-au îngrijit în mod deosebit să asigure introducerea limbii latine ca mijloc de comunicare şi să realizeze, prin urmare, **romanizarea** lor, întrebuințînd în acest scop procedee numeroase şi variate. Această limbă a avut trei aspecte de bază: *latina arhaică*, *latina clasică* (sau *literară*) şi *latina populară* (sau *vulgară*). Uneori, latina populară din perioada ce a urmat fazei de apogeu a latinei literare (deci, după secolul al II-lea d.Hr.) este numită şi *latina (populară) tîrzie*, căci reprezintă ultima etapă a latinei propriu-zise, din epoca ce a premers apariția limbilor romanice. Există însă şi un alt aspect denumit *latina tîrzie* (sau *medievală*), care reprezintă perpetuarea latinei literare ca limbă de cultură şi de cult în cea mai mare parte a Europei, chiar şi atunci cînd ea nu mai avea o corespondentă populară vorbită. Apoi, ca limbă a ştiinței şi a filozofiei, latina literară a fost folosită pînă în secolul al XIX-lea de unele universități europene, avînd toate trăsăturile şi posibilitățile unei limbi literare moderne. Acest aspect al latinei, denumit *latina savantă*, a înrîurit şi înrîureşte în mare măsură limbile literare europene, indiferent de originea lor. În sfîrşit, limba latină literară este folosită uneori şi acum ca limbă de comunicare, iar, pentru statul eclesiastic Vatican, este limbă oficială (alături de italiană).

Latina arhaică reprezintă prima fază a latinei, de pînă la formarea unui aspect literar al ei, fază din care s-au păstrat totuşi unele inscripții, cele mai vechi dintre acestea fiind din secolul al VI-lea î.Hr. După aceea, în

secolele al V-lea şi al IV-lea î.Hr., latina a suferit transformări profunde, dobîndind trăsături care-i vor marca identitatea în mod definitiv. După ce în secolul al VII-lea î.Hr. s-a creat alfabetul latin, pornind de la cel etrusc (care, la rîndul lui, era o prelucrare a alfabetului grecesc), treptat se iniţiază o activitate literară şi se formează o limbă literară, care cunoaşte o perioadă veche, ce cuprinde secolele al III-lea şi al II-lea î.Hr. În aceste condiţii, *latina arhaică* reprezintă limba latină din faza preliterară şi din prima perioadă a fazei literare (cînd s-au afirmat scriitori precum Titus Maccius Plautus şi Titus Lucretius Carus).

Latina literară s-a realizat pe baza graiului vorbit la Roma prin valorificarea tradiţiei creaţiilor populare, a stilului politico-oratoric din dezbaterile senatului şi a modelelor din codurile de legi şi din actele oficiale. Deşi, dezvoltarea literaturii latine beletristice s-a produs în perioada expansiunii romane în bazinul mediteranean şi, deci, în condiţiile unor intense relaţii cu lumea şi cultura grecească din perioada elenistică, perioada arhaică a limbii latine literare s-a caracterizat printr-o pronunţată reticenţă în receptarea cuvintelor greceşti, preferîndu-se de cele mai multe ori calcurile pentru redarea ideilor noi. Treptat însă, atît literatura grecilor, cît şi limba lor devin nu numai modele de bază, ci şi surse directe de îmbogăţire a literaturii şi limbii romanilor. Limba latină cultă (literară) a cunoscut apogeul pe parcursul a două secole: secolul I î.Hr. şi secolul I d.Hr., care constituie perioada ei *clasică* şi cînd s-a creat marea proză şi marea poezie latină originală. Acum, latina literară a întrerupt contactul cu latina populară, cultivarea ei făcîndu-se prin gramatici şi prin retorici, iar dezvoltarea ei prin creaţia de excepţie

a unor mari talente precum M. T. Cicero, C. I. Caesar, C. S. Crispus, M. T. Varro, în proză, şi P. Virgilius Maro, Q. Horatius Flacus, P. Ovidiua Naso, în poezie. În această perioadă, romanii nu au mai ezitat să ia ca model limba greacă de cultură, din care au făcut împrumuturi numeroase, printre care şi unele tipuri morfologice, şi să integreze propriei culturi operele greceşti. În acest timp, latina şi-a alcătuit şi bogate limbaje de specialitate pentru exprimarea ştiinţei şi filozofiei, la baza cărora se află termenii împrumutaţi din greacă şi calcurile după modele greceşti. Prioada *postclasică* a latinei, din timpul imperiului (după secolul I d.Hr.) este marcată în mod deosebit prin adoptarea ei ca limbă liturgică, devenind, o dată cu traducerea *Vulgatei*, a doua limbă internaţională, după greacă[20]. În aceste condiţii, latina literară a putut deveni, în Evul mediu, mijloc de comunicare internaţională, ca limbă a ştiinţei, a filozofiei şi a teologiei. La aceasta a contribuit, pe de o parte, rigurozitatea simplificatoare şi unificatoare a spiritului latin dominat de dreptul roman şi, pe de altă parte, însăşi evoluţia limbii latine, care a redus, concentrat, organizat şi regularizat structura gramaticală, oferindu-i posibilitatea de a deveni un mijloc eficient de comunicare pe un spaţiu geografic foarte extins.

Latina populară (sau vulgară) a reprezentat forma cea mai răspîndită a latinei şi a existat întotdeauna atunci cînd aceasta a fost o limbă vorbită. Cuceririle romane, realizate de-a lungul mai multor secole, au avut ca rezultat impunerea ei în provincii, prin înlăturarea limbilor

[20] *Vulgata* este numele traducerii latine a *Bibliei*, din ebraică (*Vechiul Testament*) şi din greacă (*Noul Testament*), realizate de Sfîntul Ieronim între anii 390 şi 405 d.Hr. şi recunoscute oficial de Biserica romano-catolică.

locale şi prin convertirea la romanitate a vorbitorilor lor, dar şi prin preluarea de la ele a unor elemente, îndeosebi de vocabular. Datorită superiorității culturale pe care o reprezenta în raport cu alte limbi, latina s-a impus uneori chiar în fața unor popoare necucerite, care au preluat în propriile limbi cuvinte latineşti, uneori destul de numeroase, aşa cum s-a întîmplat în cazul populațiilor germanice.

Fiind altceva decît latina literară (clasică) şi fiind numai vorbită, latina populară nu a fost consemnată în scris şi, ca atare, nu se poate cunoaşte din texte, ci numai prin elemente pătrunse uneori în lucrările literare. Fără îndoială, oricîte posibilități şi mijloace vor fi existat pentru aducerea în provincii a limbii vorbite la Roma, nu a existat situația ca măcar administratorii şi coloniştii veniți să vorbească acelaşi aspect al latinei din punct de vedere dialectal. Ca atare, înainte chiar de a fi primit amprenta dată de limba (sau de limbile) provinciei în care era adoptată, latina putea veni cu particularități care nu erau ale ei în general, iar aceste particularități dezvoltate apoi şi neînlăturate de modelul centrului au produs o transformare diversificată şi accentuată a limbii inițiale pînă la prefacerea ei în alte realități lingvistice. Totuşi, diferențele de vorbire de la o regiune la alta a Imperiului roman nu au afectat unitatea de esență a latinei populare, atîta timp cît această unitate era sprijinită de organizarea administrativă şi militară şi, de aceea, abia către sfîrşitul epocii imperiale, cînd organizarea politică şi socială a pierdut din coerență, culminînd cu dispariția oficială a stăpînirii romane[21], elementele unificatoare ale latinei populare şi-au pierdut forța în mare măsură, iar cele

[21] În anul 276 în zona apuseană şi în anul 610 în cea răsăriteană.

diversificatoare s-au înmulțit și s-au întărit. În acest mod, deosebirile dintre variantele de latină vorbită din diferite provincii ale Imperiului au devinit tot mai mari, pînă cînd locul ei l-au luat limbile romanice.

Rezumat: Latinii reprezintă unul dintre popoarele indo-europene care au coborît în Insula italică, ocupînd la început un spațiu restrîns, provincia Latium, de unde s-au extins apoi pe un teritoriu foarte vast. În toate zonele în care și-au extins dominația, ei au introdus folosirea limbii latine ca limbă de comunicație, limbă care urma în linii generale modelul vorbirii de la Roma, cetate întemeiată de latini și devenită cu timpul capitala unui imperiu imens. Pe baza acestei vorbiri de la Roma s-a creat și o formă cultivată a limbii latine, *limba latină literară* (sau *clasică*) a cărei maximă înflorire a fost în perioada secolelor I î.Hr. – I d.Hr., dar care a fost folosită, ca limbă de cultură și, după creștinare, ca limbă de cult, pentru o mare parte a lumii europene și după ce limba latină nu s-a mai vorbit (secolul al VI-lea). Înainte de a avea un aspect literar, latina a fost numai o limbă vorbită (în perioada arhaică), iar, după crearea acestui aspect, a funcționat alături de el ca *limbă populară*, ale cărei diferențieri în provincii, îndeosebi după pierderea coeziunii imperiului, au condus la apariția limbilor romanice.

Limbile romanice

Limbile romanice sînt rezultatul transformărilor pe care le-a suferit latina populară în diferite provincii romane și reprezintă astfel o etapă în evoluția limbii latine, dar o etapă dominată de trăsături ce nu existau în latină și, de aceea, reprezentînd altceva decît latina. Așadar, limbile romanice continuă latina, dar o și neagă în același timp, fiind ultima etapă care se mai poate pune în legătură cu latina, căci ceea ce urmează constituie evoluția altor realități. Limbile romanice au luat naștere din latina populară, momentul apariției lor fiind considerat secolul al VI-lea, cînd, datorită pierderii legăturilor cu

Roma a avut loc o evoluție neomogenă a limbii latine şi, în fiecare dintre provincii, s-au produs modificări numeroase şi diferite de la una la alta, încît nu s-a mai păstrat nici identitatea şi nici unitatea limbii latine.

Limbile romanice au apărut în zona de sud şi centrală a continentului European şi sînt în număr de zece: româna, dalmata (astăzi dispărută), reto-romana, italiana, sarda , provensale (occitana), franceza, catalana, spaniola şi portugheza. Ele au fost clasificate în mai multe moduri, mai întîi de însuşi întemeietorul lingvisticii romanice (sau romanisticii[22]) Friedrich Diez, care avea în vedere modul de formare al pluralului. După acest criteriu, româna şi italiana sînt limbi *asigmatice* deoarece formează pluralul în vocală, iar celelalte sînt *sigmatice* pentru că formează pluralul cu desinența *-s*. O altă clasificare, care are în vedere mai multe criterii, distinge trei grupuri de limbi romanice: ibero-romanic (spaniola, portugheza, catalana), galo-romanic (franceza, provensala) şi italo-romanic (italiana, româna, dalmata, sarda, retoromana).

În raport cu latina, de la care pornesc, limbile romanice au unele trăsături care le diferențiază de ea, realizînd, mai ales în sistemul gramatical, o reorganizare a elementelor originare sau o dezvoltare a unor situații care pentru limba-bază erau nespecifice. Astfel, în flexiunea nominală, se constată reducerea accentuată a cazurilor şi dispariția genului neutru (cu excepția românei). A apărut o nouă categorie morfologică, a articolului, dezvoltat din pronumele demonstrativ latinesc *ille* (în sardă din demon-

[22] Cuvîntul *romanistică* provine din germ. *Romanistik*. Germanii sînt, de altfel, cei care au fundamentat această ştiință şi au realizat cele mai importante lucrări în domeniu.

strativul *ipse*), cînd este hotărît, şi din numeralul *unus*, dacă este nehotărît. Gradele de comparaţie ale adjectivelor şi ale adverbelor (ale celor care cunosc această categorie) se realizează cu ajutorul unor adverbe de comparaţie (existînd în unele limbi şi forme sintetice, moştenite sau împrumutate). Flexiunea verbală latinească s-a conservat în mai mare măsură, dar şi aici uneori numai ca chestiune de principiu, căci desinenţele personale, de exemplu, nu s-au preluat ca atare, ci sistemul a fost refăcut de fiecare limbă romanică altfel. A apărut un nou mod, condiţionalul, iar viitorul indicativ a devenit analitic. Tot analitică a devenit şi diateza pasivă, care uzează întotdeauna de auxiliarul *a fi*, iar nu numai la timpurile perfecte ca în latină. De altfel, în limbile romanice s-au specializat pentru valori auxiliare şi alte verbe (îndeosebi *a avea*).

Cea mai importantă trăsătură a structurii gramaticale a limbilor romanice, în comparaţie cu latina, este caracterul lor preponderent analitic, latina fiind preponderent sintetică. Din acest motiv, în vreme ce latina, prin marele număr al desinenţelor, permitea o ordine liberă a cuvintelor în frază, limbile romanice, în care numărul desinenţelor (nominale) este redus, recurg la reguli stricte ale topicii. Astfel, în latină, oricare ar fi fost ordinea cuvintelor dintr-o propoziţie precum *Petrus ferit Paulum*, înţelesul ar fi rămas acelaşi “Petru îl bate pe Paul”, în vreme ce, în franceză, în propoziţia corespondentă *Pierre frappe Paul*, nu mai este posibilă comutarea elementelor, deoarece subiectul, predicatul şi complementul direct au locuri fixe. Tot astfel, în latineşte era indiferent dacă se spunea *filius regis* sau *regis filius*, cît timp se recurgea la formele sintetice, dar, după ce *regis* a fost înlăturat de o

construcție prepozițională, nu a mai fost posibilă decît ordinea *filius de rege*, încît în italiană există *figlio di (del) re*, iar în franceză *fils de (du) roi*. Chiar în română, unde s-au păstrat unele redări sintetice desinențiale la cazuri, nu este admisibilă decît ordinea *fiul regelui*, fiindcă modelul romanic prevalează în raport cu cel latin.

Vocabularul limbilor romanice este format dintr-un nucleu comun de cuvinte moştenite din latină, la care se adaugă în fiecare limbă alte elemente, unele dintre ele provenite din substrat (de obicei cu etimologie sigură puține la număr), iar altele (foarte numeroase) împrumutate din alte limbi, atît prin contactul direct cu alte popoare (la nivel popular), cît şi prin influențare culturală (la nivelul limbilor literare). În sfîrşit, fiecare limbă romanică şi-a îmbogățit vocabularul prin foarte multe creații lexicale proprii, realizate îndeosebi prin derivare.

Limba română are astăzi în jur de 30 de milioane de vorbitori, în România, în Republica Moldova, în Ucraina (Bucovina de Nord, nord-estul vechii Transnistrii cu centrul în oraşul Balta, Transcarpatia, situată în nordul Maramureşului, cu centrul Ujgorod, unde a existat mănăstirea Peri în care s-au făcut primele traduceri religioase în româneşte, sudul Basarabiei şi zona litoralului Mării Negre pînă la Odesa), în Ungaria (Bihorul de Vest), în Bulgaria (Cadrilater şi linia sudică a Dunării), în Serbia (Banatul iugoslav, valea Timocului). În general, în decursul istoriei, teritoriul de limbă română a suferit importante restrîngeri, în unele zone ale lui, aflate sub ocupație străină, populația românească fiind deznaționalizată, deportată sau exterminată. Prin emigrare, comunități importante de români au ajuns în S.U.A., Canada, Aus-

tralia, în unele dintre țările Americii de Sud şi dintre țările vest-europene.

Elementul de substrat al limbii române este relativ unitar, fiind reprezentat de limba dacă, desigur cu varieții regionale, o ramură a limbii trace ce se vorbea pe un teritoriu foarte extins la sud şi la nord de Dunăre. Traca era se pare înrudită cu limba iliră, vorbită în vecinătatea sudică, a cărei urmaşă modernă este albaneza. Spre deosebire de celelalte limbi romanice, limba română nu a suferit o influență germanică veche identificabilă, în ciuda faptului că prin teritoriul ei au trecut mai multe popoare germanice, în schimb a suferit o importanță influență slavă, datorită valurilor de năvălitori slavi care s-au stabilit în vecinătate sau care au dislocat-o din unele teritorii. Cît priveşte elementul latin moştenit, româna se remarcă printr-un caracter mai arhaic, în raport cu celelalte limbi romanice, deoarece păstrează în mai mare măsură unele elemente latineşti originare. Sub aspect fonetic, se remarcă o mai accentuată conservare a scheletului consonantic latinesc, fiind apropiată în acest sens de italiană. În morfologie, pe lîngă menținerea genului neutru la substantive, în declinarea acestei părți de vorbire, se mențin încă la feminin singular două forme cazuale. La fel ca spaniola, româna foloseşte o prepoziție specială pentru complementul direct, dacă acesta se referă la o parsoană (*pe* în română şi *a* în spaniolă). Împreună cu italiana, limba română păstrează ca desinențe de plural mărcile caracteristice ale nominativului de declinarea întîi şi a doua plural din latină. Timpul viitor şi condiționalul se formează cu auxiliarul *vrea-voi*, la fel ca în greacă, iar, în multe situații în care limbile occidentale folosesc infinitivul, româna recurge la conjunctiv, în cazul aceluiaşi subiect.

De altfel, în română s-au petrecut şi treceri de paradigme de la conjunctiv la indicativ, cum s-a întîmplat cu timpul mai mult ca perfect şi cu unele forme de prezent ale verbului *esse*, precum cea de persoana a treia plural (*ei sînt*). Pentru realizarea comparativului de superioritate se foloseşte, la fel ca în spaniolă şi în portugheză, un urmaş al lat. *magis* (> rom. *mai*). Unele asemănări dintre română şi portugheză sînt explicabile prin caracterul de arii laterale ale romanității în cazul celor două limbi, româna fiind la limita estică, iar portugheza la cea vestică.

Primele documente româneşti datează din secolul al XVI-lea, deci sînt mult mai tîrzii decît în cazul celorlalte limbi romanice. *Limba română literară* s-a format pe baza dialectului daco-român, cu o preponderență în pronunție a subdialectului muntean. Faza ei veche, cînd a fost scrisă cu alfabet chirilic, a fost caracterizată de influența limbii slavone şi a limbii neogreceşti. O dată cu manifestarea curentului cultural iluminist Şcoala ardeleană, îndeosebi după 1780, s-a produs o reorientare în sensul europenizării, proces care a însemnat, printre altele, adoptarea alfabetului latin şi reorientarea în aceea ce priveşte sursele împrumuturilor. S-u introdus astfel numeroase elemente lexicale din latina savantă şi din unele limbi romanice occidentale, în special din franceză. S-au făcut, de asemenea, împrumuturi din germană, iar, din a doua jumătate a secolului al XX-lea, şi din engleză.

Limba italiană are în jur de 56 milioane de vorbitori în Peninsula italică, insulele Sicilia, Sardinia şi Corsica, Elveția (cantonul Ticino), Monaco, San Marino, Vatican, sudul Franței (zona oraşului Nisa, Alpi), Malta. Emigrația italiană este semnificativă în S.U.A., Canada,

Argentina şi Brazilia, iar în foste colonii africane limba italiană este încă uzuală: Somalia, Etiopia, Libia. Substratul limbii italiene este foarte diferit de la o zonă la alta, remarcîndu-se în partea nordică elementul celtic şi cel paleovenet, în partea centrală elementul umbric şi elementul osc, iar în sub, inclusiv insula Sicilia, elementul grecesc, căci aici au existat numerpase cetăți greceşti reunite sub numele de *Magna Graecia*. Italiana este foarte fărîmițată din punct de vedere dialectal, tocmai pentru că, înainte de cucerirea romană, au existat în spațiul ei popoare foarte diferite care au fost romanizate, iar, după stăpînirea romană, năvălitori foarte diferențiați prin origine şi limbă s-au stabilit în diverse zone ale Italiei. În plus, în perioada medievală, au existat foarte multe oraşe-stat, cu granițe închise, ceea ce nu a permis circulația oamenilor şi a favorizat diferențierile locale. Dintre influențele germanice de adstrat, mai importante au fost cea ostrogotă, cea lombardă şi cea francă. Diferențele mari dintre cele 14 dialecte nu oferă posibilitatea vorbitorilor de a se înțelege între ei, încît comunicarea este asigurată numai prin limba literară. Există trei grupe mari de dialecte: nordice (din care un subgrup îl reprezintă dialectele galo-italice, apropiate sub unele aspecte de limbile provensală şi franceză), centrale (din care face parte şi dialectul toscan) şi meridionale (acestea avînd multe asemănări cu limba română).

Limba italiană este, alături de română, mai conservatoare decît alte idiomuri romanice, fiindcă păstrează, în mai mare măsură, elementul latin aproape de forma lui originară. În acelaşi timp, italiana se distinge printr-o trăsătură proprie, aceea că aproape toate cuvintele se termină în vocală şi numai unele împrumuturi (puține la

număr) admit terminații consonantice. Un număr restrîns de substantive au păstrat plurale neutre în *–a*, alături de cele în *–i* de masculin plural, cu diferențe semantice (*le braccia* "brațele omului" şi *gli bracci* "brațele fotoliului, rîului etc." de la sg. *braccio, le legna* "lemne pentru ars" şi *i legni* "lemne de diferite specii" de la sg. *legno*). Formele de genitiv-dativ ale pronumelui personal de persoana a treia (*lui, lei, loro*) pot fi folosite şi la nominativ, iar *Lei* şi *Loro* funcționează şi ca pronume de politețe. Ca pronume de întărire se folosesc două lexeme: *medesimo* şi *stesso.* În conjugarea verbală, la perfect compus şi la mai mult ca perfect se întrebuințează două auxiliare (*avere* şi *essere*), ca în franceză, iar imperativul negativ de persoana a doua singular preia infinitivul (*non andare !*), ca în limba română.

În domeniul lexicului, italiana se caracterizează, la fel ca toate limbile romanice sudice, printr-o mare productivitate a sufixelor diminutivale, augmentative şi peiorative. Unele cuvinte latineşti au fost moştenite numai de italiană, iar, la nivelul adstratului, există elemente germanice cu origini diferite, pătrunse în epoci diferite (*bando, fiasco, rocca* etc.), de origine arabă (*ammiraglio, azzuro, dogana, limone* etc.) şi de origine greacă bizantină (*ancona, gondola* etc.).

Primele texte în italiană datează din secolul al X-lea, ulterior folosindu-se în scris diferite dialecte, care au realizat dialecte literare de prestigiu, unele menținîndu-se în uz pînă în epoca modernă. Limba literară italiană comună s-a format pe baza subdialectului florentin al dialectului toscan şi a fost prima limbă literară modernă care s-a fixat într-o formă stabilă încă din secolul al XIV-lea. Impunerea ei s-a datorat, pe de o parte, prestigiului

economic şi politic al Florenței şi, pe de altă parte, creației de excepție a unor mari renascentişti precum Dante Alighieri, Giovanni Boccaccio şi Francesco Petrarca, care au folosit-o în creațiile lor. Această limbă literară a cunoscut o puternică influență a latinei literare (savante) de-a lungul întregii ei existențe, cu o perioadă de apogeu în vremea Renaşterii.

Limba franceză ocupă, din punctul de vedere al răspîndirii, locul al treilea între limbile romanice, după spaniolă şi portugheză şi are în jur de 103 milioane de vorbitori în Franța, jumătatea de sud a Belgiei, sud-vestul Elveției, Luxemburg (alături de germană), Monaco, Andorra (alături de spaniolă) şi, prin colonizări, în alte continente, America: Canada (în provincia Québec), S.U.A. (statul Luisiana), Antilele franceze, Guyana franceză; Africa: Benin, Burundi, Camerun, Republica Centrafricană, Ciad, Coasta de Fildeş, Congo, Gabon, Guineea, Madagascar, Mali, Niger, Rwanda, Senegal, Togo, Volta Superioară, Zair. Este limbă uzuală în Algeria, Kampuchia, Laos, Liban, Maroc, Tunisia şi alte state (insulare) mici.

Franceza are evoluția cea mai divergentă în raport cu situațiile din latină şi multe caracteristici care nu merg în comun cu ale celorlalte limbi romanice. Substratul este celtic, reprezentat de limba triburilor galilor, iar, după romanizare, pe teritoriul actual al Franței s-au stabilit triburile germanice ale francilor, care au dat numele etniei ce s-a născut în acel teritoriu. Datorită lipsei de unitate politică, în perioada de formare a francezei, s-a produs o intensă diversificare dialectală, care s-a adîncit, după secolul al IX-lea, datorită evoluției diferite a regiunilor

prin fărîmițarea politică şi economică de tip feudal. Zona centrală, avînd ca nucleu Parisul, a început însă o expansiune a domeniului regal, expansiune manifestată în intervalul dintre secolele al XIII-ea şi al XVIII-lea şi a cuprins în sud teritoriul pe care s-a format limba provensală (occitană). Statul centralizat francez a dus permanent o politică de unificare lingvistică, printr-o ordonanță din 1539 interzicîndu-se folosirea latinei sau a limbilor regionale în redactarea actelor oficiale şi impu-nîndu-se ca limbă oficială unică. În acest mod, limba provensală, care cunoscuse o deosebită înflorire în secolele anterioare, nu şi-a mai putut continua evoluția ca limbă de cultură şi a fost supusă unei intense influențe fraceze.

Deşi dialectele franceze se deosebesc foarte mult între ele, trăsăturile lor de bază le unesc, aceste trăsături fiind de obicei atribuite substratului celtic şi adstratului germanic. Franceza are un sistem vocalic bogat cu patru grade de apertură şi cu opoziții bazate pe cantitatea vocalică. O caracteristică a limbii franceze sînt vocalele nazale, care se regăsesc şi în limba portugheză. Unul dintre fenomenele importante pe care le-a cunoscut această limbă este neutralizarea opoziției dintre vocalele finale, care au dispărut sau au trecut la *–e* (astăzi nepronunțat) după grupurile consonantice, iar, datorită nepronunțării terminațiilor, majoritatea substantivelor se rostesc la fel la singular şi la plural şi majoritatea adjectivelor se rostesc la fel la masculin şi la feminin.

Sub aspect morfologic, franceza este limba romanică cu cea mai dezvoltată flexiune analitică. Pînă în secolul al XIV-lea, a păstrat o declinare bicazuală, care însă a dispărut după aceea. Deoarece *–s* final, care este marcă grafică pentru plural, nu se mai pronunță, în franceza mo-

dernă există un sincretism oral la peste 90% dintre substantive şi adjective între singular şi plural. În mod asemănător, întrucît *-e* adăugat la formele feminine ale adjectivelor nu se pronunță, peste 50 % dintre adjective cunosc sincretism de gen. Din aceste motive, numărul şi genul sînt marcate în marea majoritate a cazurilor numai prin acord. În sectorul articolului, franceza are, la fel ca italiana, categoria articolului partitiv, care, cu substantive nume de materie, la singular, indică o cantitate nedeterminată, iar cu nume de obiecte delimitate, la plural, indică un număr nedeterminat, oarecare.

Tot împreună cu italiana, franceza are în comun folosirea formelor pronominale accentuate de caz oblic (de acuzativ-dativ) la cazul nominativ, dar aici situația se datorează faptului că formele de nominativ ale pronumelui personal au devenit unelte gramaticale pentru marcarea persoanei. Fenomenul se poate explica prin puternica înrîurire germanică (în toate limbile germanice folosirea pronumelor pe lîngă verbe fiind obligatorie), care a impus şi francezei obligativitatea întrebuințării pronumelor, marcarea prin desinență a persoanei devenind pleonastică şi, de aceea, dispărînd în pronunție[23]. Pentru exprimarea reverențioasă s-a specializat pronumele de plural *vous*, care a ajuns la o întrebuințare foarte frecventă. La fel ca italiana şi ca spaniola, franceza a păstrat o relicvă a pronumelui neutru: *le* < lat. *illum*. La fel ca în spaniolă şi ca în engleză, în franceză există forme deosebite ale pronumelui posesiv de cele ale adjectivului posesiv. Din substantivul latin *homo* a rezultat pronumele

[23] În multe limbi germanice nordice şi de vest nu există desinențe personale, în unele există însă (precum în limba germană), dar aceasta nu înlătură obligativitatea folosirii pronumelor.

nehotărît *on*, potrivit unui model germanic, căci în germană există, pe de o parte, substantivul *der Mann* "om" şi, pe de altă parte, pronumele nehotărît *man*.

Verbele franceze se clasifică în trei conjugări şi au, în general o flexiune neregulată. La perfect compus şi la mai mult ca perfect se folosesc, la fel ca în italiană, două verbe auxiliare (*avoir* şi *être*).

În domeniul lexical, limba franceză se caracterizează printr-o slabă capacitate derivativă. Are cele mai multe elemente germanice dintre toate limbile romanice, unele elemente fiind chiar de origine scandinavică veche (*étambot, étrave, hamban, vague*, toți termeni de marină).

În perioada medievală, mai multe dialecte şi-au creat un aspect literar, dar formarea timpurie a unui stat centralizat, cu capitala la Paris, a impus, prin predominare politică şi culturală, ca limba literară comună, aspectul corespunzînd dialectului francien. Întrucît franceza a cunoscut de-a lungul secolelor transformări foarte mari sub aspectul pronunției, iar scrierea a rămas în mare parte tributară formelor vechi, ea este singura limbă romanică cu o scriere pronunțat etimologizantă.

Limba spaniolă este cea mai răspîndită limbă romanică avînd în jur de 310 milioane de vorbitori pe aproape toate continentele. Se vorbeşte în Peninsula iberică, minus teritoriile de limbă portugheză şi catalană, şi în multe țări din America centrală şi de sud (Argentina, Bolivia, Chile, Columbia, Costa Rica, Cuba, Ecuador, Guatemala, Honduras, Mexic, Nicaragua, Panama, Paraguai, Peru, Republica Dominicană, Salvador, Uruguay, Venezuela), în unele state din S.U.A. (New Mexico,

Puerto Rico, alături de engleză), în Africa (Guineea Ecuatorială, Sahara Occidentală).

Spaniola s-a format pe o arie vastă din Peninsula iberică, ce coincide, în cea mai mare parte, cu cea pe care se vorbeşte astăzi. Înainte de romanizare, teritoriul respectiv a fost locuit de mai multe popoare, de diferite origini, dintre care mai importante sînt triburile iberice, celte şi basce, iar, după romanizare, au venit popoarele germanice, între care şi vizigoții, care au întemeiat un regat puternic cu capitala la Toledo. Ei au fost însă atacați de arabi, la începutul secolului al VIII-lea, aceştia ocupînd peninsula şi stăpînind-o pînă în anul 1492 (cînd a fost descoperită America).

Structura dialectală a limbii spaniole este bine conturată, un aspect interesant al ei reprezentîndu-l sefarda (sau dialectul sefard), care este limba evreilor emigrați din zona iberică în Peninsula balcanică. Spaniola se remarcă prin cea mai frecventă diftongare a vocalelor latine, indiferent de natura silabei (dacă este în silabă închisă sau deschisă).

În structura gramaticală, se remarcă dublarea complementului direct şi indirect, ca în limba română, prin forme neaccentuate ale pronumelui personal: *Lo he visto a el = L-am văzut pe el*. Tot ca în română, spaniola foloseşte o prepoziție specializată pentru complementul direct, dacă acesta este o persoană: *la madre ama a la hija = mama iubeşte pe fiică*, dar *la madre ama el jardin = mama iubeşte grădina*. Pronumele de politețe este în spaniolă *usted* (la sg.) şi *ustedes* (la pl.), care provin din sintagma reverențială *Vuestra Merced.* La pronumele demonstrative există trei grade de depărtare (la fel ca în catalană şi în portugheză): *éste* “acesta (de lîngă mine)”,

ése “acesta (de lîngă tine sau de lîngă noi”) şi *aquél* “acela (de acolo)”. La fel ca portugheza, spaniola are două verbe pentru semnificația “a fi” şi două verbe pentru semnificația “a avea”. Pentru a se reda o stare durativă, permanentă şi esențială se foloseşte *ser* (*soy enfermo* “sînt invalid”), iar pentru a reda o stare trecătoare, accidentală se foloseşte *estar* (*estoy enfermo* “sînt momentan bolnav”). Diateza pasivă se poate forma cu oricare dintre aceste verbe. Pentru “a avea” se întrebuințează *haber* < lat. *habere* şi *tener* < lat. *tenere*. Ca verb auxiliar temporal, funcționează numai *haber*, căci prezența lui *tener* într-o structură asemănătoare avînd valoare emfatică. Spaniola, la fel ca portugheza, a păstrat mai mult ca perfectul indicativ latin, pe care romîna l-a refăcut prin preluarea paradigmei de la mai mult ca perfectul conjunctiv, iat italiana şi franceza l-au refăcut după modelul perfectului compus.

Întrucît Peninsula iberică a fost timp de aproape 800 de ani sub ocupație arabă, lexicul limbii spaniole este impregnat de cuvinte arabe. De altfel, în lupta pentru eliberarea de sub arabi (Reconquista), s-a impus ca limbă literară pentru toți spaniolii, aspectul literar al dialectului castillan, cele mai vechi texte păstrate în această limbă datînd din secolul al X-lea.

Spaniolii au fost, împreună cu portughezii, cei care au realizat primele şi cele mai numeroase descoperiri din Lumea Nouă. Astfel, prin contactul cu populațiile locale, ei au fost în măsură să aducă în Europa denumiri pentru realități exotice din continentele american, african şi asiatic. Deşi răspîndită pe un teritoriu imens, spaniola modernă nu prezintă semne de segmentare în dialecte noi şi

cu atît mai puțin în limbi diferite, aşa cum s-a întîmplat cu latina.

Limba portugheză are peste 160 de milioane de vorbitori, în Portugalia şi nord-vestul Spaniei (Galicia), precum şi pe alte continente, în America: Brazilia, în Africa: Angola, Mozambic, Guineea-Bissau, Capul Verde, São Tomé şi Principe, în Asia: Macao (China), Timor (Indonezia), Goa, Damen, Diu (India).

Portugheza s-a format pe un spațiu relativ restrîns din nord-vestul Peninsulei iberice, de unde s-a extins spre sud. Înainte de cucerirea romană, teritoriul portughez a fost locuit de triburi iberice (neindo-europene), între care şi lusitanii, şi de triburi celtice. În secolul al VI-lea, acest teritoriu a fost înglobat în regatul vizigoților, iar în secolul al VIII-lea a fost ocupat de arabi. Portugheza are cîteva dialecte peninsulare şi insulare şi un dialect iudeo-portughez, vorbit de unii dintre evreii din Olanda. Această limbă a fost influențată, mult mai mult decît spaniola, de dialectul mozarab, vorbit de creştinii care locuiau în teritoriile ocupate de arabi; încît s-a păstrat diferența dintre *v* şi *b* (în spaniolă cele două sunete avînd o redare unică), iar secvențele finale latineşti care aveau în componență pe *n* au evoluat la *ão*.

În fonetică, portugheza se remarcă printr-un sistem vocalic bogat, alcătuit din vocale orale şi nazale, cu mai multe grade de apertură. Există, ca în celelalte limbi romanice iberice, pronume demonstrative pentru a reda trei grade de depărtare: *este – esse – aquele*. Portugheza, la fel ca româna, are formule de adresare cu mai multe grade de politețe: *tu, você, Senhor(a), Vossa Excelência*. Ca şi în spaniolă, există două verbe pentru semnificația "a

fi", *ser* şi *estar*, dintre care primul exprimă stări sau însuşiri permanente (*o gelo é frio* "gheaţa este rece"), iar celălalt pentru stări şi acţiuni trecătoare (*a água está fria* "apa este rece"). Diateza pasivă se realizează însă numai cu *ser*. La fel, există două verbe pentru "a avea": *haver* şi *ter*, amîndouă cu posibilitatea de a fi întrebuinţate pentru realizarea timpurilor compuse. Trăsătura morfologică cea mai caracteristică a limbii portugheze este existenţa a două tipuri de infinitiv, unul personal şi unul impersonal, dintre care primul este flexionar şi corespunde de obicei unei propoziţii din alte limbi romanice cu un verb personal: *èle diz sermos pobres* "el spune că noi sîntem săraci".

Primele atestări în scris ale limbii portugheze datează din secolul al XII-lea. Aspectul literar al portughezei moderne îşi are originea în dialectul nordic şi în dialectul galician, pentru ca ulterior (îndeosebi în secolul al XVI-lea) să-şi aducă o contribuţie importantă şi dialectele din centru şi din sud, pe măsură ce teritoriul portughez era eliberat de ocupaţia arabă. Transplantată în alte continente, portugheza s-a îmbogăţit cu elemente lexicale preluate din limbile autohtone, elemente care au fost ulterior aduse în Europa şi împrumutate şi de alte limbi pentru a denumi realităţi exotice.

Rezumat: Deşi continuă în aspectele lor de bază situaţiile din latină, cele zece limbi romanice au fiecare propria personalitate sub aspectul organizării elementelor moştenite, precum şi al combinării cu elementele de substrat şi de adstrat, sensibil deosebite de la una la alta. Limbile romanice au însă şi unele trăsături în comun, deosebite de latină, dar care, tocmai prin faptul că sînt comune, atestă faptul că au fost iniţiate pe terenul limbii latine, numai că acolo nu reprezentau fenomene definitorii sau au apărut în faza tîrzie a limbii latine populare. Raportarea la limba latină relevă, pe de o parte, conservarea mai accentuată a structurilor fonetice originare de către română şi italiană

şi, pe de altă parte, unele similitudini între situaţiile din română şi din portugheză, explicabile prin statutul de arii laterale (mai conservatoare) reprezentate de cele două limbi în lumea romanică.

Un factor definitoriu pentru limbile romanice este prezenţa adstratului germanic, înţelegînd aici îndeosebi elementele vechi germanice din perioada disoluţiei Imperiului roman, foarte pronunţat în franceză, important în italiană, cu elemente determinabile în spaniolă şi în portugheză şi insesizabil în română.

Sub raportul numărului de vorbitori, pe primul loc se află spaniola, urmată de portugheză şi, apoi, de franceză. Toate limbile romanice însă au fost duse, prin emigranţi, pe alte continente (româna numai în America şi în Australia).

Germanica şi limbile germanice

Limbile germanice[24] reprezintă o familie din cadrul grupului indo-european, ce cuprinde majoritatea limbilor din nordul şi din vestul Europei care pornesc de la o limbă germanică comună, vorbită iniţial de un număr de triburi ce ocupau aproximativ teritoriul din sudul Peninsulei Scandinave, al insulelor daneze şi al Germaniei din zona baltică. Triburile germanice au cucerit ulterior, îndeosebi după secolul al III-lea d.Hr., teritorii europene extinse, în unele dintre ele reuşind să-şi impună limba, care, evoluînd separat în diferite regiuni, s-a transformat în limbi independente, legate însă prin originea lor în aceeaşi limbă-bază, reprezentată de *germanica comună*. Această limbă nu este însă atestată în scris şi reprezenta o ramură a limbilor indo-europene, faţă de care prezintă o reducere a cazurilor la patru şi a timpurilor de bază la

[24] Studiul acestor limbi constituie o ramură specială a lingvisticii istorice denumită *germanistică* < germ *Germanistik*.

două (prezent şi trecut). O trăsătură proprie germanicii a fost crearea unei declinări speciale a adjectivului.

Din cea mai veche fază cunoscută (secolele al III-lea – al IV-lea d.Hr.) limbile germanice se împart în trei grupuri distincte: 1) grupul de est, 2) grupul de nord şi 3) grupul de vest. Grupul de est cuprinde limbi astăzi dispărute, dintre care cea mai importantă este gotica, vorbită de o populație ce s-a extins din zona rîului Vistula şi a întemeiat în secolul al II-lea d.Hr. regatele ostrogot şi vizigot. Limba gotică este cunoscută din fragmentele păstrate din *Biblia* tradusă de episcopul Wulfila (Ulfilas), în secolul al VI-lea, cînd goții se aflau în regiunile Dunării de jos. Acest episcop a creat alfabetul gotic alcătuit din 27 de litere, bazat pe cel grec cu semne din cel latin şi din cel runic. Această scriere a fost folosită în epoca veche de toate limbile germanice, unele dintre ele (precum germana) utilizîndu-l pînă în secolul al XX-lea. Goții au creat şi un stil arhitectonic, bazat pe arcul frînt (stilul gotic), cu o mare răspîndire în construcțiile europene realizate în zonele civilizate

Grupul limbilor germanice de nord sau scandinav cuprinde astăzi limbile islandeză (care este cea mai apropiată de germanica comună, avînd multe trăsături arhaice), norvegiană, daneză şi suedeză, dar care formau în trecut o singură limbă relativ unitară (limba nordică), din care s-au păstrat inscripții cu caractere runice încă din secolul al III-lea[25]. Unitatea limbii vechi nordice a ținut pînă în secolul al IX-lea, cînd, în urma expansiunii po-

[25] Scrierea runică este probabil o combinație între alfabetul grecesc şi cel latin, cu unele elemente adăugate şi cu anumite implicații mitice conferite literelor, în epoca foarte veche. În secolul al XIII-lea, această scriere a fost înlocuită cu cea latină sau cu cea gotică.

poarelor scandinave (“epoca vikingilor”, secolele IX-XI), diferențierele dialectale s-au accentuat, ceea ce a dus la formarea a patru limbi. Limbile moderne nordice se consideră că s-au desăvîrşit în secolul al XVI-lea, cînd s-a definitivat şi aspectul lor literar.

Grupul de vest al limbilor germanice cuprinde limbi cu mari diferențe între ele: germana, neerlandeza, frizona, lexemburgheza şi engleza. Ceea ce se poate observa în acest grup este faptul că, în ciuda unității lor originare, limbile prezintă nu numai individualitate accentuată fiecare, ci şi deosebiri dialectale pronunțate, care au condus, în cazul neerlandezei la încercări de a realiza variante literare deosebite pentru grupa de dialecte sudice (flamande) şi pentru grupa celor nord-vestice (olandeze). Din grupul limbilor germanice de vest fac parte limbile cu cea mai mare răspîndire, între care se remarcă în mod deosebit engleza, devenită, în epoca modernă, limbă de comunicare internațională.

Limba islandeză este vorbită în insula cu acelaşi nume de 200 mii de vorbitori şi este puternic individualizată între limbile germanice, avînd un caracter foarte arhaic deoarece păstrează elementele cele mai multe din germanica comună. A menținut cele trei genuri gramaticale şi sistemul complet de declinare cu patru cazuri complet distincte. Este o limbă foarte unitară şi are un aspect cultivat foarte vechi cu multe realizări literare importante. Nu împrumută cuvinte străine de la alte limbi şi, de aceea, realizează elemente pentru a denumi realități noi de obicei cu mijloace interne.

În Evul mediu, islandeza s-a bucurat de un mare prestigiu între limbile nordice, deoarece, începînd cu

secolul al X-lea, a fost reprezentată de opere cu un înalt nivel artistic, precum *Edda*, o colecție de legende ale eroilor şi zeilor, *Saga*, biografii ale oamenilor iluştri, şi poezia de curte a *scalzilor* (numele vechilor poeți scandinavi).

Limba norvegiană este limbă oficială în Norvegia, dar este vorbită şi în alte zone, şi are în jur de 4.300.000 de vorbitori. Ea este în bună parte reciproc inteligibilă cu suedeza şi daneza. În structura gramaticală se remarcă dublarea articolului, la fel ca în suedeză, dacă substantivul este precedat de adjectiv. Declinarea este simplificată, cu o singură formă pentru singular la toate cazurile, în afară de genitivul cu *-s*, şi o singură formă pentru plural. Diateza pasivă se realizează sintetic, cu ajutorul desinenței *-s*. Flexiunea verbală este simplificată, în limba vorbită folosindu-se o singură formă pentru toate persoanele şi numerele.

Timp de trei secole, între 1536 şi 1814, Norvegia a fost sub stăpînire daneză şi, în acest timp, limba norvegiană nu a mai fost folosită ca limbă literară, fiind înlocuită de daneză. În aceste condiții, s-a creat un aspect al limbii literare daneze influențată de dialectele norvegiene (*bokmol*), care este folosit pînă astăzi ca limbă oficială. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea însă, s-a creat şi o limbă literară bazată pe dialectele locale (*nynorsk*), încît astăzi, în Norvegia, funcționează de fapt două limbi literare. S-au făcut unele încercări de unificare a lor (de exemplu, în 1939, prin propunerea unei limbi standard comune, numite *samnorsk* "norvegiana comună"), dar ele nu avut succes.

Limba suedeză are peste 8.300. 000 de vorbitori în Suedia, dar este folosită ca a doua limbă de încă 40.000 dintre locuitorii din Finlanda (în această țară avînd statutul de a doua limbă oficială). A devenit foarte apropiată de norvegiană ca urmare a stăpînirii Norvegiei de către Suedia pe parcursul secolului al XIX-lea (1814-1905).

În suedeză, articolul hotărît este postpus, ca în română, dar, cînd substantivul este precedat de un adjectiv, articolul este dublu, antepus adjectivului şi postpus substantivului (fenomenul circumpoziției): ***det*** *stora skipp****et*** "nava mare". La plural, există numeroase desinențe, ca în germană (şi în islandeză), şi, tot ca în germană, desinențele sînt însoțite de alternanțe fonetice (*Umlaut*). Relațiile cazuale se exprimă analitic, cu ajutorul prepozițiilor, iar flexiunea adjectivală are două aspecte, tare şi slabă, ca în daneză şi în olandeză, însă cu forme mai puține decît în germană. Diateza pasivă se poate realiza analitic (cu *blive*), dar şi sintetic (cu *-s*). Persoana verbală este marcată prin pronumele personal, forma verbului rămînînd neschimbată. Timpurile verbale sînt marcate, ca în toate limbile germanice, de schimbarea morfemelor interioare, vocalice sau consonantice (*Ablaut*).

Cele mai vechi texte în suedeză sînt inscripții runice din secolul al IX-lea şi al X-lea, iar scrierile cu alfabet latin încep în secolul al XIV-lea, în veacul următor dezvoltîndu-se o literatură bogată şi variată. Traducerea *Bibliei* (în 1540-1541) şi introducerea tiparului au fost factori hotărîtori pentru dezvoltarea limbii literare. Ca urmare a intensificării ritmului împrumuturilor din diferite limbi (franceză, engleză, germană etc.), în secolul al XIX-lea, s-a manifestat un puternic curent purist care

milita pentru înlocuirea lor (în special a celor din germană) prin cuvinte vechi nordice sau prin creații proprii.

Limba daneză este limba oficială a Danemarcei, avînd în jur de 5.000.000 de vorbitori. Deşi are multe particularități gramaticale şi lexicale care o apropie de norvegiană şi de suedeză, sub aspect fonetic este destul de diferită de ele. Nu are flexiune cazuală, în afară de *-s* la cazul genitiv, relațiile cazuale fiind exprimate cu ajutorul prepozițiilor. Articolul hotărît este enclitic, dacă substantivul este nedeterminat, dar devine proclitic, dacă are o determinare adjectivală (*skib* "navă", *skib**et*** "nava", ***det*** *store skib* "nava mare"). Diateza pasivă se poate exprima atît sintetic, cît şi analitic.

Primele inscripții runice în limba daneză datează din seolul al IX-lea, dar limba literară care se va dezvolta după secolul al XIII-lea, îndeosebi prin textele jurice, este marcată de diferențieri dialectale. În timpul expansiunii vikingilor, daneza a fost vorbită şi în Normandia şi în Anglia. Normele unitare ale limbii literare au început să se fixeze după răspîndirea Reformei, în secolul al XVI-lea.

Limba neerlandeză are aproximativ 20.000.000 de vorbitori, însă unitatea ei este controversată, deoarece cele două grupuri mari de dialecte, olandeze în nord-vest şi flamande în sud, au tins să-şi creeze fiecare un aspect literar, deşi trecerea de la un dialect la altul se face treptat şi cu posibilități de înțelegere între vorbitori. De aceea, cred unii specialişti, este greşit să se vorbească de două limbi, fiindcă sînt de fapt numai două variante, în ciuda unor tradiții locale în parte diferite în ceea ce priveşte

normele limbii scrise[26]. Toate aceste dialecte au, la rîndul lor, mari afinităţi cu grupul de dialecte germane care alcătuiesc germana de jos. Neerlandeza este vorbită în Olanda şi în jumătatea de nord a Belgiei, din varianta ei olandeză fiind formată *limba afrikaans*, vorbită în Africa de Sud, ca urmare a prezenţei coloniştilor buri. Pe continentul american se întrebuinţează în Surinam şi în Antilele Olandeze, iar, pe cel asiatic, în Indonezia.

Neerlandeza este apropiată în morfologie de limba engleză şi, ca atare, are un număr redus de forme flexionare la substantiv (chiar morfemul de genitiv, -s, fiind rar folosit) şi la verb, dar în fonetică şi în sintaxă este mai aproape de limba germană. Persoana verbală se marchează prin pronumele personale antepuse, dar şi prin desinenţe, care însă sînt reduse la trei. Diateza pasivă se formează numai analitic, uzînd de auxiliarul *worden*, iar viitorul se formează tot analitic, dat cu auxiliarul *zullen* ”a vrea, a trebui”.

Limba literară neerlandeză s-a bazat la început pe dialectele flamande, dar, în cursul secolului al XV-lea, s-a întărit poziţia celor olandeze, al căror rol creşte mereu. Ca atare, limba literară neerlandeză (sau olande-ză) modernă, realizată în a doua jumătatea secolului al XVII-lea, are la bază dialectele din nord, fiind însă impregnată şi de elemente luate din limba frizonă. Unificarea ortografiei între Olanda şi Belgia duce la tendinţa generală a unificării vechilor variante literare.

---

[26] Vezi, O. Vandeputte, A. Vainer, *Limba neerlandeză. Limbă vorbită de douăzeci de milioane de neerlandezi şi flamanzi*, Editată de Fundaţia flamando-neerlandeză “ Stichting Ons Erfdeel, vzw” 1998.

Limba germană este a doua ca răspîndire dintre limbile germanice cu aproximativ 120 milioane de vorbitori, în Germania, Austria şi nordul Elveției, dar avînd comunități importante în numeroase alte state europene şi americane. Cunoaşte o variantă bazată pe o formă veche vorbită de evrei, numită *idiş*. Cu o mare fărîmițare dialectală (cuprinzînd şi dialectul luxemburghez), datora-tă în principal numeroaselor formații statale separate din epoca medievală, germana este apreciată de obicei ca reunind două grupuri mari de dialecte germanice continentale, germana de sus, situată geografic în zona sudică, pe baza căreia s-a format limba germană literară, şi germana de jos, aflată în zona nordică. Între dialecte şi, mai ales între grupurile de dialecte, există deosebiri deosebit de mari, însă dialectele învecinate sînt reciproc inteligibile. Germana de jos are mari afinități cu limba neerlandeză, între vorbitorii dialectelor germane şi ai celor olandeze vecine existînd posibilitatea înțelegerii.

Din punct de vedere fonetic, se remarcă faptul că accentul este de obicei fix, pe prima silabă a cuvintelor. Structura gramaticală se relevă ca fiind puternic flexionară, cu o flexiune nominală foarte bogată la toate clasele morfologice: substantiv, articol, adjectiv, pronume. Exprimarea numărului la substantiv este uneori redundantă, atît prin desinențe, cît şi prin alternanțe fonetice în rădăcină. Limba germană are un sistem foarte bogat de timpuri compuse în cazul flexiunii verbale, uzînd de auxiliarele *haben* “a avea”, *sein* “a fi” şi *werden* “a deveni” (acesta din urmă fiind şi auxiliarul pentru diateza pasivă). Există, la fel ca în engleză, nuanțe modale, exprimate cu ajutorul verbelor semiauxiliare: *dürfen* “a avea voie”, *können* “a putea, a fi capabil”, *müssen* “a trebui, a fi ne-

cesar", *mögen* "a plăcea", *wollen* "a vrea", *wissen* "a şti". În flexiune, verbul este însoţit de pronumele personale, dar are şi desinenţe de persoană. Numeroase verbe sînt formate cu prefixe care exprimă diferite valori semantice, unele dintre ele fiind separabile în timpul conjugării. Limba germană are o topică ce urmează alte reguli în propoziţia principală şi în propoziţia secundară sau dacă elementul prim al propoziţiei este sau nu subiectul.

Vocabularul limbii germane este, în general, conservator, fiindcă are mari posibilităţi de a realiza elemente noi prin compunere, dar a cunoscut şi o puternică influenţă a limbii latine şi, apoi, a limbii franceze, mai ales în zona ei sudică (Elveţia, Austria, Bavaria). Din aceste motive, există deseori paralelisme între cuvintele autohtone şi cuvintele împrumutate pentru redarea aceloraşi realităţi. Germana a influenţat la rîndul ei toate limbile europene şi îndeosebi limbile slave şi a reprezentat elementul principal în modernizarea lor.

Cele mai vechi atestări în germană sînt din secolul al VIII-lea, treptat realizîndu-se variante literare cu bază dialectală locală, pentru ca, abia în secolele al XV-lea şi al XVI-lea să se tindă spre o limbă comună, avînd la bază germana de sus (sudică), ca urmare a răspîndirii tiparului şi, îndeosebi, ca efect al traducerii *Bibliei* de către Martin Luther în anii 1520-1521. Procesul de unificare a limbii literare germane s-a desăvîrşit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd, prin influenţa marilor scriitori şi filozofi clasici, limba germană şi-a desăvîrşit normele generale. Totuşi, anumite particularităţi dialectale se păstrează pînă astăzi în limba literară germană din diferite zone în care se foloseşte (de exemplu, în cazul germanei din Austria, din

Eleveția şi din Germania, pe de o parte, şi între zona sudică şi cea nordică din Germania). Astfel, în vreme ce în nord pentru "sîmbătă" se foloseşte cuvîntul *Sonnabend*, în sud este întrebuințat *Samstag*, pentru "tînăr", în nord, *Junge*, în sud, *Bube* etc. Desigur, cele mai numeroase diferențe locale vizează aspectul fonetic, chiar atunci cînd cuvîntul este acelaşi. Cu toate acestea, limba literară germană reprezintă un factor unificator important, asigurînd posibilitatea de înțelegere între toți germanii.

Limba engleză este cea mai răspîndită limbă europeană, fiind, din acest punct de vedere, a treia din lume, după chineză şi hindi. Există peste 300 milioane de vorbitori de limbă engleză şi în secolul al XX-lea a devenit principala limbă de comunicare internațională. Acest statut a fost favorizat de faptul că țările în care engleza este limbă de stat au cunoscut o dezvoltare deosebită şi de faptul că limba engleză are trăsături deosebite, în primul rînd, un sistem gramatical simplificat şi foarte clar. În acelaşi timp, engleza are un vocabular extrem de bogat, dar nu prin conservarea fondului germanic, ci prin receptarea elementelor latine şi romanice, încît vocabularul ei este de peste 70% cu origine latino-romanică.

Formată pe teritoriul insulelor britanice din nord-vestul european, engleza este limbă oficială unică sau alături de alte limbi în state ale lumii de pe toate continentele, dintre care cele mai mari sînt Marea Britanie, S.U.A., Canada, Australia, Noua Zeelandă,.India, Filipine, Jamaica, precum şi numeroase alte zone din Asia, Africa şi Oceanul Pacific. Devenită limbă a diplomației, a ştiinței şi a multor domenii tehnice, engleza furnizează celorlalte limbi de pe glob cuvinte (de spe-

cialitate) din diferite domenii, cuvinte care însă, de obicei au la bază elemente vechi greceşti, latine sau romanice (îndeosebi franceze).

Teritoriul pe care s-a format limba engleză a fost locuit de triburi celtice, pentru ca, din secolul I î.Hr., să devină aproape patru secole provincie romană (*Britania*) şi, prin urmare, să fie introdusă limba latină. După retragerea romană, la începutul secolului al V-lea d.Hr., au venit însă aici, de pe continent, triburile germanice ale anglilor, saxonilor şi iuţilor, astfel încît prin contopirea dialectelor vorbite de aceştia şi pe baza unui substrat celt şi latin a luat naştere o limbă germanică cu pronunţate trăsături particulare. Invazia vikingilor, din secolul al IX-lea, şi, îndeosebi, îndelungata ocupaţie normandă de peste 200 de ani (după anul 1066, cînd normanzii vorbeau un dialect al limbii franceze) au adus elemenete de adstrat numeroase şi importante.

Limba engleză veche avea o structură gramaticală preponderent sintetică, cu un sistem flexionar foarte bogat, care însă, începînd cu epoca medie, a fost treptat înlocuit de construcţii analitice, încît faza modernă este caracterizată tocmai printr-o accentuată notă de analitism, engleza devenind cea mai analitică dintre limbile germanice şi chiar dintre limbile europene. Există chiar tendiţa ştergerii graniţelor dintre părţile de vorbire. Nu există clase ale declinărilor sau mărci de gen la substantive, manifestîndu-se o singură formă cazuală, la animate, atunci cînd se foloseşte la genitiv morfemul ‘*s*, deşi există şi aici posibilitatea folosirii unei construcţii prepoziţionale cu aceeaşi valoare. Articolul hotărît şi adjectivul sînt invariabile din punctul de vedere al genului şi al numărului. La indicativ prezent, toate persoanele au aceeaşi formă,

cu excepția persoanei întîi singular şi, de aceea, exprimarea pronumelui subiect este obligatorie. Engleza are numeroase timpuri şi moduri compuse realizate cu ajutorul auxiliarelor, iar semiauxiliarele sînt folosite pentru redarea modalității.

Lexicul limbii engleze este foarte bogat, datorită receptivității mari în ceea ce priveşte împrumuturile, dar şi datorită faptului că un număr de cuvinte simple servesc ca bază pentru realizarea a numeroase formații noi, derivate şi compuse. În privința lexicului germanic moştenit se apropie cel mai mult de dialectele olandeze şi de cele care reprezintă germana de jos.

Primele inscripții şi glose datează de la sfîrşitul secolului al V-lea, numărul lor crescînd în secolele următoare. Limba literară engleză a cunoscut însă unele sincope, pentru că, dacă în această primă fază avea bază dialectală, cu forme complicate de tip germanic, după ce peste 200 de ani a fost înlocuită (între secolele al XI-lea şi al XIV-lea) de franceza ocupanților normanzi, la începutul secolului al XV-lea engleza literară a fost refăcută pe baza unor dialecte din Londra şi într-o formă ce urma alte principii decît limba literară veche. Această nouă limbă engleză literară a renunțat în foarte mare măsură la tipul sintetic, flexionar, în favoarea celui analitic, perifrastic, ceea ce a produs instituirea unei topici tot mai rigide în interiorul propoziției. O dată cu creştinarea, limba engleză a renunțat la scrierea runică în favoarea celei cu litere latine, bazele ortografiei actuale avîndu-şi originea în secolul al XVII-lea, dar fiind codificate abia la mijlocul veacului următor. Întrucît însă evoluțiile fonetice, foarte numeroase, din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea nu au fost reflectate în grafie, scrierea a rămas la formele

vechi şi s-a creat o mare discrepanţă între ea şi pronunţare, discrepanţă ce nu este înlăturată, ca în cazul francezei, de reguli relativ stabile de pronunţie a literelor sau a grupurilor de litere.

Prin influenţa limbii literare asupra celei populare, engleza s-a revoluţionat în întregime, încît reprezintă un aspect particular al limbilor germanice, apropiindu-se, din punct de vedere tipologic, mai mult de franceză decît de acestea. De altfel, la rîndul ei, franceza însăşi este divergentă în raport cu celelalte limbi romanice, fiindcă, datorită amestecului cu elementul germanic, cunoaşte schimbări care o îndepărtează mult şi de latină, dar şi de celelalte limbi romanice.

Rezumat: Spre deosebire de limbile romanice, grupul limbilor germanice nu au o limbă-bază atestată, dar, cu ajutorul metodei comparativ-istorice, ea se poate reconstitui sub aspectele ei principale. Patria primitivă a triburilor germanice a fost într-un teritoriu ce cuprindea sudul Peninsului scandinave, insulele daneze şi zona baltică a Germaniei actuale. Limbile germanice se clasifică în trei grupe: estică (reprezentată de alimbi astăzi dispărute, dintre care cea mai importantă este *gotica*), nordică (cuprinzînd *islandeza, norvegiana, suedeza, daneza*) şi vestică (*germana, neerlandeza, engleza*). Dintre acestea, cea mai arhaică este islandeza, care menţine cele mai multe trăsături ale limbii germanice comune, în vreme ce engleza este, din multe puncte de vedere, îndepărtată nu numai de limba-bază, ci şi de tipul germanic.

În raport cu limba-bază, limbile germanice manifestă în morfologie tendinţa trecerii de la sintetic la analitic, la fel ca limbile romanice, în cazul substantivului numai islandeza şi germana menţinînd desinenţe cazuale, căci la celelalte doar genitivul cu *–s* (genitivul saxon) mai reprezintă o relicvă sintetică (în neerladeză şi acesta are însă o între-buinţare redusă). Interesantă este situaţia articolului hotărît germanic sub aspectul poziţiei faţă de substantiv, căci, în vreme ce în germană, neerlandeză şi engleză el este întotdeauna proclitic, în norvegiană este numai enclitic, în daneză este enclitic, dar devine proclitic cînd substantivul este însoţit de un

adjectiv (acesta antepus), iar în sue-deză, deşi enclitic se adaugă în înaintea adjectivului determinant (circumpoziție). La fel, formarea diatezei pasive, se realizează anali-tic în germană, neerlandeză şi engleză, sintetic în norvegiană, sintetic şi analitic în suedeză şi în daneză.

Lexicul limbilor germanice are, pe lîngă fondul moştenit, numeroase împrumuturi latino-romanice, cea mai deschisă în acest sens fiind engleza şi cea mai reticentă germana, care uzează pe scară largă de creații proprii (îdeosebi realizate prin compunere), chiar şi atunci cînd are un element împrumutat, avînd astfel numeroase situații de sinonimie la nivelul lexicului cult. În sfîrşit, islandeza este aproape în întregime opacă împrumuturilor, preferînd formațiile cu ajutorul mijloacelor proprii.

Adstratul germanic al limbilor romanice

În antichitate, triburile germanice se aflau la est de Rin şi la nord de Dunăre, în vecinătatea Imperiului roman, de unde, deseori, făceau incursiuni peste graniță şi atacau garnizoanele romane, incursiuni care au rămas fără consecințe notabile atîta timp cît unitatea imperiului a fost menținută. După secolul al III-lea însă, cînd apar semnele slăbirii acestei unități, atacurile germanicilor s-au întețit şi au avut consecințe importante asupra fragmentării latinei populare din zona vestică a imperiului şi asupra aspectului pe care îl vor avea idiomurile ce vor lua naştere din ea. Un timp, statul roman a menținut un sistem de relații care permitea înrolarea germanicilor, prizonieri sau mercenari, în legiuni, evitînd astfel ocuparea propriu-zisă a unor regiuni de către aceştia, dar, după secolul al IV-lea, triburi germanice compacte s-au stabilit în interiorul imperiului.

Desigur, fenomenul a avut importante consecințe lingvistice, dar şi urmări care au dus la formarea, în par-

tea vestică a romanității, a tipului de cultură occidental, diferit de modelul reprezentat pînă atunci de cultura antică. Realizînd organizări statale puternice în spațiul romanic şi caracterizîndu-se prin forme specifice de organizare socială, germanicii, admiratori consecvecți ai valorilor romane pe care înțelegeau să le moştenească, au realizat orientări proprii în dezvoltarea culturală, continuînd unele dintre elementele anterioare, iar pe altele modificîndu-le sau înlocuindu-le.

În secolul al III-lea, triburile **alemanilor** au pătruns în teritoriile Elveției actuale, realizînd o întrerupere a continuității romanice între zona în care au luat naştere franceza şi provensala şi cea în care s-a format retoromana. Sub presiunea dialectelor italiene din sud şi a celor germanice de tip bavarez din nord, însăşi unitatea retoromanei este însă compromisă, printr-o fragmentare accentuată şi lipsită de posibilități unificatoare.

Una dintre ramurile goților, **vizigoții**, după o şedere, începînd cu secolul al III-lea, în teriotoriul fostei Dacii şi în vecinătatea lui balcanică, au fost alungați de huni la sfîrşitul secolului al IV-lea şi s-au deplasat spre vest, ajungînd, în secolul al V-lea, în sudul Franței (de unde au fost alungați de franci la începutul secolului al VI-lea) şi au ajuns în Peninsula iberică (de unde au fost alungați de arabi, la începutul secolului al VIII-lea). Cealaltă ramură, **ostrogoții**, a staționat, de asemenea, pe teritoriile vechii Dacii, rămînînd aici un timp sub dominația hunilor, pînă la jumătatea secolului al V-lea, după care au pleacat spre apus şi au pătruns în Peninsula italică, cucerind-o pentru un timp, dar s-au deznaționalizat treptat, după ce alte triburi germanice, ale **longobarzilor**, au invadat nordul Italiei unde au întemeiat un stat puternic care s-a dezmem-

brat spre sfîrşitul secolului al VIII-lea (de la ei este numele provinciei italiene *Lombardia*), cînd francii, sub conducerea lui Carol cel Mare, după ce au devenit stăpînii întregii Franțe, au cucerit şi Italia.

Cei mai numeroşi dintre germanici au fost **francii**, pe care împăratul Iulian i-a aşezat în partea de nord-est a Franței şi în centrul Belgiei actuale, ca supuşi ai imperiului. La începutul secolului al V-lea însă, francii au început să se extindă, luptînd împotriva romanilor, şi ocupînd întreg nordul şi centrul Franței pînă la rîul Loire, unde au ajuns vecini cu vizigoții, precum şi teritoriul Belgiei împreună cu zonele învecinate. Astfel, treptat, francii au ajuns să realizeze cel mai extins şi mai durabil regat dintre toți germanicii, iar națiunea romanică formată pe teritoriul ocupat de ei le-a preluat numele.

Un alt grup de triburi germanice, **burgunzii**, s-a stabilit în sud-estul Franței, de unde şi-a extins stăpînirea în regiunile învecinate şi a ocupat teritoriul de la Geneva şi pînă la Marea Mediterană, teritoriu în care s-au format dialectele din grupul franco-provesal. Statul întemeiat de burgunzi nu a fost însă liber decît o scurtă perioadă de timp, fiindcă, după 530, a fost atacat şi supus de franci. Tot de etnie germanică au fost şi **suebii**, un trib puțin numeros, care s-a aşezat în nord-vestul Spaniei. Un trib sarmatic la origine, dar germanizat, al **alanilor**, a ajuns pînă în Galia şi Spania, contopindu-se cu vandalii, unde a fost înfrînt de vizigoți. **Vandalii,** şi ei de origine germanică, au trecut Rinul învadînd Galia şi, trecînd apoi în Spania (unde s-au stabilit un timp în *Andaluzia*), au traversat Gibraltarul, în anul 429, ajungînd în nordul Africii. Un alt grup de triburi germanice, **gepizii,** a migrat din loc în loc, ajungînd, în secolul al V-lea, în Dacia şi stabi-

lindu-se aici. În sfîrşit, **normanzii** au venit, pe la începutul secolului al X-lea, în Franţa de nord (*Normandia*), de unde, peste un veac, au început să atace sudul Italiei şi Sicilia, pe care au ajuns să le stăpînească timp de aproape 200 de ani (pînă spre sfîrşitul secolului al XII-lea).

Germanicii invadatori din spaţiul romanic nu au reuşit să-şi impună limba lor decît în unele zone din imediata apropiere a teritoriilor în care se vorbea anterior germana, precum partea stîngă a Rinului din Flandra şi pînă în Alsacia, o parte din teritoriul Alpilor şi teritoriul dintre Dunăre şi Alpi. În cea mai mare parte a Galiei însă, în Spania şi în Italia, dialectele germanice au dispărut relativ repede, în ciuda faptului că, în unele cazuri, au întemeiat pentru o vreme regate puternice.

Totuşi, ca urmare a contactelor cu triburile germanice, în vorbirea populaţiilor de limbă latină un număr mare de cuvinte germanice au pătruns încă de timpuriu în latină, iar, prin latină s-au transmis unor limbi romanice: *bandum* “steag” > it. *bandiera*, sp. *bandera*; *aringus* “scrumbie” > it. *aringa*, fr. *hareng* etc. Influenţa germanică a fost însă deosebit de intensă după secolul al VI-lea, cînd s-a încheiat epoca latinei populare şi au apărut limbile romanice, care au receptat elemente din diferite domenii de activitate (cu predilecţie însă din domeniile politic, juridic, militar şi vînătoresc) şi aparţinînd unor categorii morfologice diverse, dar cu precădere substantive, verbe sau adjective: fr. *garant* < franc *warand*; it. *guerra*, fr. *guerre* < franc *werra* “frămîntare”; it. *guardare*, fr. *garder*, prov., sp., pg. *guardar* “a păzi, a observa, a privi”< germ. *wardon*; it. *bianco*, fr., prov. *blanc* < germ. *blank*; fr., prov. *franc*, it., sp., pg. *franco* < franc *frank* “liber”.

Influența germanică și pătrunderea elementelor germanice sînt diferite de la o zonă a romanității la alta, atît prin intensitate și consecințe, cît și prin sursa germanică, adică prin limba sau varianta germanică din care au pătruns împrumuturile. Cele mai numeroase cuvinte de origine germanică există în graiurile galo-romanice, adică franceze, unde predomină elementul franc, urmează graiurile provensale, cu predominarea elementului vizigot, și cele franco-provensale, cu numeroase elemente burgundice. După aceea, vin graiurile italiene, în special cele nordice, care posedă cuvinte ostrogotice și lombardice și, în sfîrșit, cele ibero-romanice, cu elemente vizigote, vandalice și suebice. În afară de cuvinte propriu-zise, limbile romanice occidentale posedă un mare număr de toponime și de antroponime de origine germanică, precum și cîteva sufixe.

Româna prezintă în ceea ce privește elementele lexicale de origine veche germanică o situație aparte, specialiștii considerînd, în marea lor majoritate, că aici nu există asemenea elemente, deși cele două ramuri ale goților și gepizii au trăit mult timp în zona ei de răspîndire.

Limbile romanice au cunoscut, pe lîngă influența veche germanică, a unor limbi germanice astăzi dispărute, și influența limbilor germanice moderne, îndeosebi a limbilor germanice de vest, căci din grupul celor nordice au pătruns puține elemente. Desigur, și acestea sînt elemente de adstrat, dar cu alt statut decît cele vechi și sînt repartizate pe cele două niveluri ale fiecărei limbi romanice: nivelul popular și nivelul literar. De data aceasta, la nivel popular, influența germanică a fost exclusiv regională și exercitată în zone restrînse ale romanității.

Rezumat: Dintre elementele de adstrat, cele germanice reprezintă o importanță foarte mare pentru limbile romanice occidentale, pe care le-au influențat îndeosebi în domeniul vocabularului. Triburile germanice s-au deplasat pe aproape întreg teritoriul european, dinspre nord spre sud şi dinspre este spre vest, în momente diferite, întemeind în vestul romanic regate puternice, dintre care numai cel franc a lăsat urme şi dincolo de influențele lexicale.

Din perspectiva receptării elementelor germanice, limbile romanice se diferențiază atît prin numărul lor, cît şi prin sursă, adică prin grupul de triburi germanice care vorbeau limba furnizoare. Franceza a suferit cea mai intensă unfluență germanică, îndeosebi din limba francilor, pe locul al doilea plasîndu-se italiana cu elemente ostrogote şi longobarde, iar, pe locul următor, spaniolă cu preluări din vizigotă. Celelalte limbi romanice au un număr mai redus de elemente vechi germanice, iar româna se pare că nu a conservat asemenea elemente, în ciuda faptului că în spațiul ei au locuit, uneori perioade îndelungate, mai multe neamuri germanice.

Aportul germanic la adstratul romanic cunoaşte şi o fază modernă, care vizează, de data aceasta, şi limba română şi care are ca factori influențatori germana şi, în foarte mare măsură, în epoca actuală, limba engleză.

Adstratul latin al limbilor romanice

După constituirea lor, limbile romanice au cunoscut, în diferite faze ale evoluției, influența limbii latine literare, care reprezenta corespondentul cult al celuiaşi idiom pe care îl moşteniseră în elementele lui de bază la nivel popular, corespondent care constituia un model de limbă de cultură pentru întreaga lume europeană. Cînd condițiile istorice au permis desfăşurarea unei activități intelectuale coerente şi extinse sub aspectul domeniilor şi al personalităților antrenate, s-a simțit nevoia dezvoltării mijloacelor de expresie printr-o îmbogățire a vocabula-

rului, iar principalul mijloc pentru satisfacerea acestei necesități era preluarea de elemente din limba latină.

Desigur, acest fenomen de perfecționare a limbilor romanice s-a produs, în primul rînd, la nivelul aspectului lor literar, dar deseori elementele preluate astfel au ajuns şi la nivelul vorbirii obişnuite, prin influența exercitată de aspectul literar asupra celui popular. Rămîne însă ca trăsătură determinantă a influenței latine asupra limbilor romanice faptul că s-a exercitat asupra aspectului literar al acestor limbi. Fiecare limbă romanică are o istorie proprie a relațiilor cu latina, istorie cu multe similitudini în cazul limbilor romanice occidentale şi foarte foarte deosebită în cazul romanității estice. O primă şi esențială deosebire între cele două situații, reprezentate de vestul şi de estul romanic, este aceea că, în vreme ce în Occident contactul cu latina a fost menținut permanent, în Est acesta a fost întrerupt o lungă perioadă de timp. De altfel, primele atestări ale unor cuvinte, sintagme şi fraze ale limbilor romanice vestice se găsesc în unele texte latineşti. Pe de altă parte, aceste limbi au făcut împrumuturi din latină foarte de timpuriu şi au cunoscut în faza lor veche perioade în care cuvintele latine împrumutate au fost modificate analogic în procesul adaptării, încît au primit forme ce nu le diferențiază în suficientă măsură de cuvintele moştenite. Uneori, chiar şi în timpurile moderne (îndeosebi în italiană, dar, rar, şi în spaniolă, portugheză şi română), împrumuturile din latină au fost supuse unor schimbări analogice[27]. Limba franceză, care a recurs de timpuriu la fondul latin pentru a se îmbogăți,

[27] De exemplu, în română, de la fr. *signification*, lat. *significatio, -onis* s-a realizat forma *semnificație*, cu *gn* trecut la *mn*, aşa cum s-a prudus în cuvîntul moştenit *semn*, care în latină avea forma *signum*.

cunoaşte la împrumuturile foarte vechi modificări faţă de original, dar în epoca modernă (după secolul al XVI-lea) latinismele sînt păstrate foarte aproape de forma iniţială, scrierea etimologică avînd un rol însemnat în acest sens.

În operele religioase franceze din secolele al X-lea şi al XI-lea, apăreau deja cuvinte latineşti împrumutate, aparţinînd cultului: *angele* (franceza avea şi cuvîntul moştenit *ange*), *apostele, benedin, martire, virgene* etc. Treptat, împrumuturile latineşti s-au înmulţit în etapa francezei medii (perioada secolelor al XIV-lea şi al XVI-lea) şi au pătruns în domenii de activitate tot mai variate: *abdiquer, accumuler, accuser, adorer, affection, armistice, effectuer, qualité, quantité, respondre* etc. Renaşterea a accentuat orientarea sptre latină, încît abuzul de latinisme a produs, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, reacţii de adversitate faţă de această influenţă. Totuşi, un nou val de neologisme latineşti s-au fixat şi în acest timp în limbă: *complexe, exister, incendie, indiquer, subir* etc. În secolele al XIX-lea şi al XX-lea s-au făcut alte împrumuturi savante, sursa latină fiind acum secondată de cea grecească.

În italiană, influenţa latinei literare a fost timpurie şi deosebit de puternică, iar adaptarea împrumuturilor cu numeroase modificări fonetice împiedică deseori distincţia dintre elementele moştenite şi cele împrumutate. Aici Renaşterea s-a manifestat foarte de timpuriu, încît în secolul al XIV-lea era deja la apogeu. Împrumuturile latineşti le precedă în multe cazuri pe cele realizate de franceză, dar încep tot cu cele din domeniul religios: *annunciare, apostolo, carità, confusione, imperio, pazienza, presentare, umile* etc.

Limba spaniolă a cunoscut, de asemenea, o puternică influenţă latină, determinabilă încă din primele texte, unde se întîlnesc împrumuturi ce aparţin cu preponderenţă tot domeniului religios: *anunciar, apostol, avaricia, caridad, confusión, cristal, custodiar, deceso, emperador, humilde, martirio, paciencia, presentar, virgen* etc. Ulterior, s-au adăugat împrumuturi latine pentru tot mai multe domenii, îndeosebi din cele ale ştiinţei şi filozofiei: *abstracto, absurdo, articulo* etc.

Influenţa latină asupra limbii portugheze a avut mai multe aspecte, producînd, pe de o parte, pătrunderea multor cuvinte şi, pe de altă parte, adoptarea unor ortografii etimologizante, care însă au fost ulterior emendate. În general, latinismele preluate de timpuriu nu au suferit alterări majore: lat. *patria* > pg. *pátria*, lat. *patrimonial* > pg. *patrimonial* etc. Foarte multe împrumuturi preluate din latină au pătruns în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, dar şi în secolele următoare: *directo, increduto, publico* etc., unele sufixe neologice fiind asimilate în procesul adaptării la cele vechi, astfel încît, de exemplu, lat. *-itatem* a devenit pg. *-idade* (*amabilitatem* > *amabilidade*).

În condiţiile întreruperii legăturilor cu lumea latină timp de mai multe secole, limba română a fost scrisă la început (din secolul al XVI-lea) cu litere chirilice şi abia după mijlocul secolului al XIX-lea a adoptat grafia latină (în zonele româneşti aflate sub ocupaţie ruseacă însă, scrierea chirilică a fost urmată de cea cu litere ruseşti, care sînt derivate din cele chirilice). Descoperirea caracterului latin al limbii române, în zorii epocii moderne, a produs o orientare pronunţată spre împrumutul de origine latină şi, în ultimă instanţă, s-a ajuns şi în acest caz la o îmbogăţire a limbii culte prin împrumuturi latineşti.

În legătură cu influența exercitată de latină asupra limbilor romanice se poate constata posibilitatea de a recurge la modelul cuvintelor moştenite pentru a realiza adaptările, dar, în acelaşi timp, existența, în multe situații, a tendinței de a adapta împrumuturile din alte limbi, îndeosebi cînd este vorba de împrumuturile de la o limbă romanică la alta, printr-o confruntare cu situațiile din latină. Din acest motiv, multe dintre elementele preluate din franceză de celelalte limbi romanice au fost adaptate prin urmarea grafiei franceze (care, fiind etimologică, era mai aproape de latină) şi nu au realizat serii desinențiate paralele cu cele latineşti, ci s-au asimilat acestora.

Rezumat: Limba latină literară a rămas limba de cultură şi de cult a Europei şi după ce (în secolul al VI-lea) limba latină populară a dispărut prin transformarea ei în limbile romanice. În momentul în care limbile romanice au început a fi scrise, latina literară a rămas pentru ele model de limbă cultă şi sursă de îmbogățire a vocabularului. Prima care şi-a creat un aspect literar dintre limbile romanice a fost italiana, care şi-a fixat normele încă din secolul al XIV-lea, şi a fopst luată ca model de celelalte limbi ale Europei. Pe măsură ce s-au dezvoltat, limbile literare romanice au preluat permanent elemente lexicale din limba latină, unele dintre ele, îndeosebi italiana şi franceza, cunoscînd orientări latiniste, dar şi reacții de limitare a preluărilor din latină. Limba română literară are specificul că s-a format mai tîrziu decît aspectul literar al limbilor vestice, iar un timp a stat sub influența unor surse nespecifice Europei, precum slavona şi neogreaca. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea însă, şi în cazul românei s-a produs orientarea spre latină.

Sub aspectul domeniilor în care au fost receptate elementele latineşti se constată un anumit paralelism între limbile occidentale, primul val de cuvinte fiind din domeniul religios, pentru ca ulterior să fie integrate cuvinte aparținînd domeniilor științei şi filozofiei. Prin bogăția ei remarcabilă, sursa latină a rămas valorificabilă pînă în vremea actuală.

Adstratul latin şi romanic al limbilor germanice

Elementele latine au pătruns în limbile germanice în mai multe epoci şi în mai multe moduri, cel mai vechi strat fiind din primele secole ale erei creştine, cînd, pe cale vorbită, în germana de sus, în gotică şi în vechea saxonă au fost preluate unele cuvinte latineşti prin contactul cu vecinii din imperiu. În cazul în care a fost posibil însă, îndeosebi dacă în latină cuvintele erau compuse, s-au realizat, în limbile germanice, calcuri după modelul lor, dar cu mijloacele proprii.

După aprecierea lingvistului Helmut Lüdke[28], în maniera în care greaca a influenţat limba latină, aceasta a influenţat, la rîndul ei, limbile Europei, înţelegînd prin aceasta că influenţa latină a avut în principiu la bază ascendentul unui grad de cultivare superior reprezentat de civilizaţia şi limba romanilor. Contactele dintre romani şi germanici s-au produs atunci cînd, extinzîndu-se spre est şi spre nord, Imperiul roman a ajuns să se învecineze cu zonele de la est de Rin şi de la nord de Dunăre, ocupate de triburile germanice. Superioritatea de cultură şi de civilizaţie a romanilor a condus, de aceea, încă de timpuriu, începînd cu secolul I d.Hr., la manifestarea unor influenţe latine asupra germanicilor, deşi, pînă la creştinare şi pînă la întemeierea unor state germanice durabile, înrîurirea latină s-a exercitat mai mult local şi cu intensitate

[28] Helmut Lüdke, *Geschichte des romanischen Wortschatzes*, 2. Band, *Ausstralungsphänomene und Interferenzzonen*, Verlag Rombach & Co GmbH, Freiburg im Breisgau, 1968, capitolul *Geschichte des romanischen Wortschatzes in den Nachbarländern der heutigen Romania*, p. 11-77.

redusă. Această influență prin vecinătate nu putea, desigur, viza toate limbile germanice, precum cele nordice, ci numai pe cele din imediata apropiere.

De aceea, un număr însemnat de cuvinte latineşti au pătruns în dialectele germane, mai ales pentru a denumi realități pe care germanicii nu le cunoscuseră, cum ar fi unii arbori fructiferi: *Birne* < lat. *pirus, Kirsche* < lat. *cerasus, Pflaume* < lat. *prunus, Pfirsich* < lat. *persicus* etc. Asemenea împrumuturi, datorită prezenței lor timpurii în germană, au cunoscut multe dintre evoluțiile fonetice care au caracterizat această limbă în primele secole ale erei noastre. Astfel de elemente caracterizează de altfel mai multe domenii de activitate: *Kaiser* < lat. *caisar* (= *caesar*), *Keller* < lat. *cellarum, Küche* < lat. *coquina, Mauer* < lat. *murus, Meister* < lat. *magister, Uhr* < lat. *hora, Wein* < lat. *vinum, Ziegel* < lat. *tegula* etc. Există unele teritorii germanice, precum cel olandez actual, care au fost mult timp sub ocupație romană, încît influența latinei asupra unora dintre dialectele germanei de jos este explicabilă.

O situație interesantă a împrumuturilor timpurii din latină o prezintă cîteva cuvinte care au realizat pe teren germanic derivate ce se integrează fondului primar, deşi originalul latinesc nu a fost atestat sau nu a lăsat urme în limbile romanice, aşa cum ar fi fost firesc. Astfel, pornind de la lat. *caupo* “cîrciumar; mic comerciant” a existat în germana de sus cuvîntul *kaufo* “negustor”, de la care s-a realizat verbul *koufon*, atestat şi în gotică cu forma *kaupon* cu semnificația “a se îndeletnici cu comerțul”. Din germanul de sus *koufon* (cu corespondentul *köpen*, în germana de jos) a evoluat verbul din germana actuală *kaufen* “a cumpăra”. Verbul se regăseşte şi în

neerlandeză (olandeză) cu forma *kopen* [ko·p★], în daneză, *købe* [kö:be], în norvegiană, *kjøpe* [çø:p★], în suedeză, *köpa* [çø:pa] şi chiar în islandeză, *kaupa*. Limba engleză are pe baza aceluiaşi cuvînt latin *caupo*, adjectivul *cheap* [ʧi:p] "ieftin".

O situație specială o prezintă, din perspectiva contactului cu latina, limba engleză, fiindcă teritoriul britanic, pe care locuiau neamuri celtice, a fost între anii 47 şi 410 provincie romană şi, prin urmare, a fost populat cu coloniști romani, aşa cum s-a întîmplat în zonele în care s-au format limbile romanice. Limba latină a ajuns deci pe teritoriul britanic înainte de a se format limba engleză, însă nu a reuşit să înlăture în totalitate limba băştinaşilor celți, încît, după venirea triburilor germanice ale anglilor, saxonilor şi iuților (în jurul anului 450), substratul pe care se va forma viitoarea limbă germanică (engleza) era un amestec de insule celtice şi latine. Ca atare, pentru engleză, latina este prezentă şi la nivelul substratului[29].

Germanii care au venit în Britania aduceau în limba lor şi cuvinte latine pe care le primiseră în timpul şederii pe continent. De altfel, romanii înşişi i-au chemat pentru a-i ajuta în luptele cu populațiile celtice din nord şi din Scoția, dar aceşti germani s-au transformat în cuceritori, iar dialectele vorbite de ei au stat la baza limbii care s-a format treptat în insulele britanice, avînd ca substrat elementul celtic şi cel latin.

În raport cu alte limbi germanice, limba engleză are şi particularitatea că a suferit pe parcursul a două secole (după cucerirea normandă din 1066) influența intensă a

[29] Asupra specificului elementului latin şi a altor trăsături ale englezei, vezi Marilena Burada, *Locul şi rolul elementului latin în istoria limbii engleze*, Editura C2 Design, Braşov. 2001.

dialectului normand al limbii franceze, devenit limbă de curte, în administrație, în justiție, învățământ, biserică și literatură. Exercitarea concomitentă și a unei însemnate influențe latine asupra englezei și tendința de a galiciza latinismele sau de a da aspect latin franțuzismelor au produs o interpătrundere accentuată între elementele latine și cele franceze, astfel încît uneori ele nu mai pot fi delimitate cu precizie.

În perioada ocupației normande, în Anglia funcționau trei limbi: latina era limba oficială și limba comună pentru întregul Occident, franceza (în varianta normandă) era limba aristocrației și limba literară, iar engleza era limba vorbită de clasele medii și cele sărace. În aceste condiții, engleza a suferit o influență romanică foarte puternică și s-a diferențiat foarte mult de germană. Unele împrumuturi făcute acum de engleză din franceză au la bază originale latinești, dar conțin modificările fonetice suferite pe terenul limbii franceze, așa cum atestă, de exemplu, engl. *money* < v.fr. **moneie* (fr.m. *monnaie*) < lat. *moneta*. Acest cuvînt latin a fost preluat însă și direct, dar cu forma *mint* (deci cu *t* menținut) și cu semnificațiile: 1) "sumă mare", 2) "monetărie, fabrică de bani". (Aceeaşi origine latină are și germ. *Münze*, care avea în limba veche forma *muniza*).

Numărul elementelor franceze care a pătruns în engleză în perioada ocupației normande este foarte mare, vizează domenii de activitate diferite și aparțin unor categorii gramaticale diferite (substantive, adjective, verbe, adverbe) : *fine* < fr. *fine, clear* < fr. *clair, sure* < fr. *sûre, noble* < fr. *noble, round* < fr. *rond, quite* < fr. *quitte, very* < v.fr. *verai* (fr.m. *vrai*). Unele dintre aceste cuvinte se găsesc și în germană, dar aici au venit direct din latină și

forma lor este diferită: *klar* < lat. *clarus*, *sicher* < lat. *securus*. Influența franceză a făcut ca, alături de denumirile germanice pentru animale (*calf; ox, cow, bull; sheep, lamb; swine*), să apară în engleză denumiri deosebite pentru carnea provenită de la aceste animale (*veal* < fr. *veau, beef* < fr. *boeuf, mutton* < fr. *mouton, pork* < fr. *porc*). Cuvîntul englez *library* (< fr. *librairie*) a păstrat semnificația "bibliotecă" dintr-o epocă în care nu exista o diferență între bibliotecă şi librărie.

Impactul cel mai semnificativ al limbii latine asupra idiomurilor germanice l-a avut în cursul perioadei de creştinare şi după creştinare prin biserica catolică, deoarece cultul religios se desfăşura în latină şi tot în această limbă se răspîndeau valorile spiritualității europene. Termenii creştini de origine latină se diferențiază însă de împrumuturile primitive din aceeaşi sursă, atît prin domeniile de aplicare, cît şi prin principiile de adaptare: *Engel* < lat. *angelus, Frucht* < lat. *fructus, keusch* "cast" < lat. *conscius, Kloster* < lat. *claustrum, Kohl* "varză" < lat. *caulis, Körper* < lat. *corpus, Messe* < lat. *missa, Mönch* < lat. *monachus, Palast* < lat. *palatium, Preister* "sacerdot" < lat. *presbyter, Teufel* "diavol" < lat. *diavolus*. Un cuvînt pătruns anterior precum *Kreuz* (< lat. *crucem*) a primit prin creştinism şi o semnificație specifică. S-a instituit treptat în limba germană şi procedeul calchierii unor cuvinte latine (mai tîrziu şi greceşti), astfel încît, prin echivalarea lat. *-pressio* cu germ. *-druck* s-au realizat după lat. *impressio, expressio*, derivatele *Eindruck, Ausdruck.*

Între secolele al X-lea şi al XIV-lea, limbile olandeză (neerlandeză) şi germană (precum şi alte limbi germanice) au făcut numeroase împrumuturi din vechea franceză: germ. *Brosche* < fr. *broche*, germ. *fein* < v.fr.

fin, germ. *Fabel* < fr. *fable*, germ. *Galopp* < fr. *galop*, germ. *Lanze* < fr. *lance*, germ. *nett* "drăguţ" < fr. *net, nette*, germ. *rund* < v.fr. *ro(o)nt*, germ. *Tanz* < fr. *danse*, germ. *Turnier* < v.fr. *to(u)rnei* (fr.m. *tournoi*) etc.

Prin împrumuturile făcute în perioada Evului mediu, limbile germanice au primit şi afixe latino-romanice, unele dintre ele deosebit de active pe terenul lor. Astfel, de exemplu, sufixul de agent latin *-arius* (> *-ari*) se regăseşte în toate limbile germanice importante: germ. *Mülle – Müller*, engl. *mill – miller*, ol. *molen – molenaar*, dan., norv. *mølle – møller*, sued. *kvarn – mjölnare*. Sufisul împrumutat s-a ataşat şi unor cuvinte nelatine (germanice), aşa cum atestă derivate germane precum: *Fahrer* "conductor", *Schneider* şi chiar *Schreiber*, căci acesta nu are un corespondent în latină cu o asemenea structură.

Pînă la Reformă (secolul al XV-lea), limba latină reprezenta, pe lîngă limba de cult obligatorie şi limba de comunicare între instituţiile eclesiastice din teritoriile germanice şi din teritoriile romanice (în afara spaţiului de limbă română). După Reformă însă, o dată cu traducerea *Bibliei* şi a cărţilor de cult în limbile naţionale, rolul latinei în acest sector a scăzut în mare parte. Latina a rămas totuşi limba de bază a ştiinţei şi a filozofiei europene, încît, atunci cînd limbile literare moderne şi-au format limbaje de specialitate, o mare parte dintre termeni au fost preluaţi din latină. De altfel, în prioada Renaşterii (secolele al XIV-lea – al XVI-lea), s-a produs o întărire a poziţiei limbii latine ca limbă de cultură, avînd un prestigiu foarte mare, redescoperirea valorilor antice greco-latine fiind însoţită de preluarea modelelor romane, între care cele literare în primul rînd. Pe de o parte, limbă a muzelor şi, pe de altă parte, limbă a minţii, latina a

devenit modelul de necotestat pentru limbile literare moderne europene, între care limbile germanice se remarcă în mod deosebit, fiindcă nu numai că au împrumutat multe cuvinte latineşti, îndeosebi substantive, dar au acceptat uneori şi desinenţele lor originare de singular sau de plural, fenomen care nu se întîlneşte în cazul limbilor romanice decît în fazele vechi ale unora dintre ele.

În diferite momente din istoria lor, limbile germanice au fost influenţate şi de idiomurile romanice moderne. Limba italiană, prima în care s-a creat o mare cultură europeană în epoca modernă, a căpătat un prestigiu deosebit în perioada Renaşterii, fiind luată ca model de limbă de cultură. Terminologia pentru unele domenii de activitate (muzică, arhitectură, marină, comerţ) a fost în mod pronunţat dezvoltată în limbile germanice prin elemente preluate din italiană. La rîndul ei, franceza a reprezentat timp de cîteva secole (secolele al XV-lea – al XVIII-lea) limba aristocraţiei, încît era cultivată în toate capitalele europene şi influenţa toate limbile, inclusiv îndepărtatele limbi ale nordului germanic.

Rezumat: Relaţia limbilor germanice cu limba latină este îndelungată, diferenţiată şi deosebit de complexă. La început, au fost preluate cuvinte latine de către vorbitorii dialectelor germane din vecinătatea Imperiului roman. Apoi, după strabilirea triburilor germanice în insulele britanice (în secolul al V-lea), limba latină, alături de unele idiomuri celte, a devenit element de substrat pentru limba engleză. În sfîrşit, toate limbile germanice au receptat numeroase elemente lexicale din latină pe cale culturală şi pe calea cultului. Desigur, influenţa latină este diferită de la o limbă germanică la alta, cum diferit este şi aportul romanităţii în adstratul lor, încît engleza se remarcă a fi cea mai receptoare, urmată de olandeză şi de germană. Limbile nordice au primit şi ele cuvinte din latină şi din limbile germanice, dar în mai mică măsură, căci, în cazul unora, precum suedeza, s-au manifestat curente puriste care au stopat influenţele în favoarea elementelor moştenite.

Clasificarea tipologică a limbilor romanice

Gruparea limbilor în funcție de limba-bază din care au evoluat reprezintă clasificarea lor genetică, iar faptul că moştenesc trăsăturile principale din aceeaşi limbă-bază face ca între limbile din aceeaşi clasă genetică să existe numeroase puncte de apropiere şi numeroase afinități. Individualitatea fiecărei limbi în cadrul clasei respective face însă posibilă şi prezența unor diferențe, uneori foarte însemnate, între limbi, încît uneori particularitățile unei limbi dintr-o clasă genetică o pot apropia de unele limbi din alte clase, din alte familii. De aceea, există posibilitatea altor clasificări decît cea din punct de vedere genetic, în acest sens relevîndu-se cea care are în vedere anumite tipuri de trăsături, manifestate îndeosebi la nivel gramatical, denumită *clasificarea tipologică*. Din această perspectivă, limbile se pot grupa în aceeaşi categorie fie că sînt înrudite din punct de vedere genealogic, fie că nu sînt înrudite. Această clasificare este bazată îndeosebi pe structura gramaticală (pe morfologie), dar reflectă şi anumite particularități ale vocabularului, ale sintaxei şi chiar ale sistemului fonetic.

În cadrul familiei limbilor indo-europene clasificarea tipologică cea mai cunoscută distinge limbile sintetice de cele analitice, primele, cele analitice, avînd o flexiune bogată, iar celelalte, cele analitice, o flexiune redusă, datorită recurgerii la cuvinte ajutătoare. Se poate vorbi de analitism şi de sintetism şi în vocabular, deoarece limbile sintetice folosesc adesea cuvinte compuse sau derivate,

care nu se pot traduce în limbile analitice decît prin parafrazare.

Cele zece limbi cu originea în latină au trăsături care au dus la opinia că se pot clasifica în cîteva grupe, dar criteriile de la baza unei astfel de grupări sînt fie eterogene, fie simplificatoare. Cea mai frecventă clasificare împarte spațiul lingvistic romanic european în Romania orientală şi Romania occidentală, delimitate de linia Spezia – Rimini, plasată în spațiul de limbă italiană. Prima, Romania orientală, cuprinde dialectele italiene de la sud de această linie şi limbile dalmată şi română, iar cea de-a doua, Romania occidentală, dialectele din nordul liniei respective şi celelalte limbi romanice (provensala, franceza, sarda, catalana, retoromana, spaniola şi portugheza). Cunoscută este şi clasificarea realizată de Carlo Tagliavini, care îmbină criteriul geografic cu cel al trăsăturilor morfologice şi realizează următoarele grupări: 1) romanica balcanică (româna), 2) romanica italică (dalmata, italiana, sarda, retoromana), 3) romanica galică (franceza, franco-provensala, provensala, catalana) şi 4) romanica iberică (spaniola, portugheza).

Aceste clasificări vizează, prin urmare, unitatea genealogică preromanică, adică cea anterioară formării limbilor romanice ca limbi independente şi anterioară întreruperii contactelor cu Italia, dar acest criteriu genealogic, deşi esențial, nu reprezintă singurul mod de a clasifica limbile romanice şi de a stabili poziția unei limbi în raport cu celelalte şi, deşi fertil, fiindcă presupune aflarea unor similitudini şi diferențieri între idiomurile avute în vedere şi contribuie la nuanțarea metodelor de cercetare comparativă, nu a condus la rezultate notabile, în ciuda

folosirii lui de foarte mult timp. De aceea, se recurge uneori şi la realizarea unor distincţii pe baze tipologice[30].

Punctul de plecare în această întreprindere este constatarea romaniştilor că în vreme ce latina era o limbă sintetică, fiindcă însuma prin desinenţe şi sufixe valorile gramaticale ale cuvintelor în chiar structura lor, limbile romanice sînt analitice, căci redau aceste valori de obicei prin cuvinte ajutătoare, precum prepoziţiile, verbele auxiliare sau unele adverbe. Nu există însă limbi în totalitate sintetice şi nici limbi în totalitate analitice, ci orice limbă este în acelaşi timp şi sintetică şi analitică, încît mai corect să se spună că limbile romanice sînt mai analitice decît latina, dar că totuşi nu sînt analitice în mod absolut. Pe de altă parte, dacă în cazul substantivului analicitatea a devenit definitorie prin instituirea prepoziţiilor în realizarea opoziţiilor cazuale, la verb, unde pierderea terminaţiilor cu valoare desinenţială ar fi produs o nivelare a opoziţiilor paradigmatice, s-a produs refacerea acestor opoziţii tot pe bază desinenţială, deci, tot sintetic. Dar, chiar la substantiv, opţiunea pentru exprimarea analitică s-a realizat numai la categoria cazului, în vreme ce la gen şi la număr au rămas în continuare mărci desinenţiale şi nu se constată o tendinţă de înlăturare a lor.

De aceea, trebuie găsită explicaţia acestei orientări deosebite în evoluţia limbilor romanice, o explicaţie care să arate de ce anumite categorii gramaticale tind spre o redare analitică, iar altele îşi păstrează caracterul sintetic. Problema se poate rezolva şi clarifica dacă se are în vedere tipologia, înţelegînd prin aceasta că tehnica prin care vorbitorii îşi refac limba prezintă un nivel de principii de

[30] Vezi Eugen Coşeriu, *Tipologia limbilor romanice*, în culegerea Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, Iaşi, 1994, p.

coerență structurală şi funcțională. Din această perspectivă, se poate constata că limbile uzează de anumite tipuri de procedee, care le asigură coerența lor structurală, încît unele recurg la flexiune, iar altele la exprimarea perifrastică. Ca atare, limbile în care este dominant procedeul flexiunii sînt sintetice, iar cele în care este dominant procedeul perifrastic sînt analitice, şi, pe această bază, limbile romanice sînt analitice în raport cu latina.

În grupa limbilor romanice situația nu este însă uniformă, deoarece franceza este mai analitică decît celelalte limbi romanice. Cu toate acestea, şi aici, în cazul verbului, dacă au apărut forme perifrastice (analitice), ele au evoluat uneori spre sintetic, încît construcțiile cu *habeo*, la viitor şi la condițional, au ajuns la reducerea auxiliarului la o simplă desinență, deci *je chanterai*, la viitor (în mod asemănător prezentîndu-se situațiile în italiană, spaniolă şi portugheză: *io contero, yo cantaré, eu cantarei*). Dar, totuşi, şi la verb, diateza pasivă se exprimă perifrastic, în vreme ce în latină se exprima sintetic la prezent (*amor* "sînt iubit"), iar mai mult ca perfectul din franceză şi din italiană se exprimă tot analitic, iar latina îl exprima în mod sintetic. Ca atare, nu se poate caracteriza o limbă romanică prin analitism total şi nici printr-o opoziție între substantiv şi verb, deoarece şi la substantiv sînt forme sintetice (pentru exprimarea genului şi pluralului), şi la verb sînt forme analitice, care nu existau în latină.

Dacă declinarea latinească a dispărut aproape în totalitate, nu acelaşi lucru s-a întîmplat cu numărul, încît, dacă în latină forma *casae* poate fi de dativ sau de genitiv singular ori de nominativ şi de vocativ plural, forma *case* din italiană este numai o formă de plural, aici fiind o

determinare paradigmatică sau internă. La fel, forma *amici* din latină putea fi genitiv singular sau nominativ ori vocativ plural, dar în italiană *amici* este un plural bine determinat (şi, la fel, *amici* din română).

În latină, genul nu se putea recunoaşte deseori în mod explicit decît numai prin acordul cu un determinant (adjectiv), dacă acesta avea trei forme (*altus, -a, -um, pulcher, -chra, -chrum*) şi numai la cazurile unde aceste forme erau distincte şi univoce (la nominativ). Ca atare, în latină, genul nu era bine caracterizat din punct de vedere formal, însă, în limbile romanice, s-a impus tot mai mult desinența *-a* pentru genul feminin şi chiar cuvinte de genul masculin sau neutru din latină, dacă aveau desinența *-a*, au trecut la feminin. Acest *-a* apare ca *-e* în franceză şi ca *-o* în provensală, dar continuă tot pe *-a* de la femininul latinesc.

Aşadar, se constată că, în limbile romanice, numărul şi genul se exprimă în forma însăşi a cuvîntului, adică paradigmatic sau sintetic, în vreme ce categoria cazului se exprimă din ce în ce mai mult perifrastic sau analitic. Ca atare, la număr şi la gen există o determinare internă, iar la caz o determinare externă. Genul şi numărul au în comun faptul că privesc desemnarea (legătura cuvîntului cu realitatea denumită prin el), sînt trăsături nerelaționale şi se pot prezenta cu orice funcție sintactică în propoziție, iar forma lor nu depinde de relația contractată în propoziție. Cazul, în schimb, este o funcție relațională, o valență externă care vizează relația dintre forme. De aici se poate identifica existența unei opoziții între funcțiile interne şi funcțiile interne (sau nerelaționale), în acord cu faptul că determinarea internă corespunde funcțiilor interne, iar determinarea externă funcțiilor externe.

Ca atare, în vreme ce latina nu realiza o distincție în modul de redare al categoriilor interne (care țin de însăși relația cu realitatea denumită) şi al categoriilor externe (care privesc relația cuvîntului în context), în ambele situații fiind preferat procedeul sintetic, limbile romanice realizează acestă distincție, pentru primele categorii conservînd sintetismul, dar pentru cel de-al doilea instituind analitismul, încît ele constituie un alt tip în raport cu limba-bază.

Pe baza aceluiaşi principiu, se poate constata că şi comparația adjectivelor se face analitic (sau perifrastic) în limbile romanice, fiindcă este o determinare externă, în vreme ce în latină comparația se exprima sintetic (*altus, altior – altius, altissimus*). În cazul verbului, valoarea la timpurile simple este una internă, fiindcă nu exprimă un raport între două momente. Acolo însă unde acest raport există (între momentul actual şi un alt moment) exprimarea a devenit perifrastică în limbile romanice. În general însă, în trecerea de la latină la limbile romanice s-au produs şi schimbări de conținut, încît viitorul romanic exprimă altceva decît cel latin, iar diateza pasivă are altă valoare în aceste limbi decît în latină.

Constatările în legătură cu clasificarea tipologică a limbilor se întîlnesc uneori cu cele referitoare la factorii care explică existența unor situații speciale în limbile din aceeaşi familie sau în dialectele şi graiurile unei limbi. Astfel, după apariția geografiei lingvistice, s-a emis teoria potrivit căreia ariile laterale ale unui spațiu lingvistic sînt mai conservatoare în raport cu centrul. În spațiul limbilor romanice se constată deseori manifestarea acestui factor geografic, care face ca limbile din extremitatea vestică şi din extremitatea estică a acestui spațiu să aibă

trăsături care le apropie, realizînd un tip aparte în raport cu centrul. De aceea, în timp ce în Hispania şi în Dacia, s-au păstrat forme care continuă pe lat. *formosus* (> sp. *hermoso*, pg. *formoso*, rom. *frumos*), în Italia şi în Galia, adică în aria centrală, pentru a reda această calitate se întîlnesc continuatori ai lat. *bellus* (> it. *bello*, fr. *beau*). Tot astfel, sp. *más*, pg. *mais* şi rom. *mai*, care continuă pe lat. *magis*, se opun it. *più* şi fr. *plus*, continuatori ai lat. *plus* (deci, rom. *mai frumos*, sp. *más hermoso*, pg. *mais formoso*, pe de o parte, şi fr. *plus beau*, it. *più bello*, pe de altă parte). De aici s-a putut trage concluzia că *formosus* şi *magis*, cu întrebuinţările respective, sînt anterioare formelor *bellus* şi *plus*, folosite cu aceleaşi funcţii, acestea din urmă substituindu-le pe celelalte, care într-o anumită perioadă vor fi existat şi în aria centrală. Într-adevăr, nu s-ar putea explica în alt mod coincidenţele dintre spaniolă, portugheză şi română, căci nu se poate pune problema existenţei vreunei influenţe între limbile iberice şi română.

În mod similar, se constată că franceza şi italiana construiesc mai mult ca perfectul în mod perifrastic, cu ajutorul a două auxiliare la imperfect, după modelul perfectului compus, în vreme ce spaniola şi portugheza, pe de o parte, care continuă mai mult ca perfectul indicativ latin, şi româna, pe de altă parte, care a adus la indicativ mai mult ca perfectul conjunctiv, exprimă acest timp în mod sintetic. Franceza şi italiana recurg la două auxiliare pentru a construi perfectul compus („a avea” şi „a fi”), la fel ca limbile germanice, în vreme ce celelalte limbi romanice folosesc în acest scop numai un verb („a avea”). Se constată apoi că, spre deosebire de ariile laterale, franceza şi italiana au un articol partitiv. Aseme-

nea fenomene constatate în plan sincronic, în existența actuală a limbilor romanice, explică succesiunea de fenomene, fiindcă limbile centrale prezintă elemente mai noi în raport cu limbile din ariile laterale, unde se conservă elemente mai vechi.

Între limbile centrale, franceza este mult mai inovatoare în raport cu italiana şi, prin aceasta, mai îndepărtată de latină, fără a înceta, desigur, să fie totuşi o limbă romanică. Astfel, franceza preferă deseori determinarea externă, acolo unde toate celelalte limbi romanice recurg la o determinare internă. Diminutivele, de exemplu, care s-au înmulțit în raport cu latina, nu au valoare relațională, deorece indică faptul că realitatea denumită este mică, şi, de aceea, se redă de obicei sintetic: rom. *căsuță*, sp. *casita*, rom. *cărticică*, it. *libretto*; în franceză însă redarea este analitică *un petit livre*. În franceza veche diminutivele erau la fel de numeroase ca în celelalte limbi romanice, însă în epoca modernă ele nu mai sînt preferate. Această predispoziție a francezei pentru determinarea externă explică şi faptul că, deşi a cunoscut de timpuriu şi o lungă perioadă de timp influența latinei, nu şi-a însuşit formarea superlati-vului cu *–issimus*, precum italiana, spaniola şi portugheza.

Prin urmare, dintre limbile romanice, franceza are evoluția cea mai divergentă în raport cu sistemul latin şi, în acelaşi timp, în raport cu sistemele celorlalte limbi romanice, încît, din perspectivă tipologică, limbile care descind din latină alcătuiesc două grupuri distincte: tipul francez şi tipul romanic propriu-zis, care cuprinde celelalte limbi romanice. Deşi există o mare unitate a idiomurilor neolatine, franceza modernă reprezintă deci o situație aparte din punct de vedere tipologic. Ceea ce parti-

cularizează această limbă nu se înscrie însă în modelul general de evoluție de la latină la romanitate, încît nu se poate spune că franceza reprezintă o treaptă mai înaintată de evoluție a romanității, treaptă ce ar putea fi atinsă eventual şi de o altă limbă romanică. Ceea ce particularizează franceza nu ține de romanitate şi, de aceea, apropie din punct de vedere tipologic această limbă de idiomuri din alte familii de limbi, îndeosebi din familia germanică, fapt explicabil prin prezența elementului germanic într-un cuantum foarte ridicat în adstratul limbii franceze[31]. Pe de altă parte, substratul celtic (galic) ce caracterizează franceză are şi el un rol în acest sens.

Evoluția fonetică a latinei din spațiul francez a fost marcată puternic de acest substrat celtic, existent şi în cazul unor limbi germanice (precum engleza şi neerlandeza), dar şi al altor limbi romanice (precum portugheza şi spaniola), însă nu într-o manieră la fel de compactă. De aceea, vovalele anterioare palatale *œ, ø, ü* (*seul, feu, pur*) din franceză se regăsesc în majoritatea limbilor germanice, excepție făcînd engleza. Spre deosebire de celelalte limbi romanice, franceza a pierdut în totalitate vocalele finale, încît majoritatea cuvintelor se termină astăzi în consoană, iar accentul a devenit fix, pe silaba finală.

În domeniul gramaticii, franceza se evidențiază ca fiind limba romanică cu flexiunea analitică cea mai dezvoltată, deoarece, prin preluarea modelului germanic de folosire obligatorie a pronumelui personal pe lîngă verbul predicativ, s-a renunțat la rostirea desinențelor personale,

[31] Romanistul Walter von Wartburg (*op. cit.*) crede chiar că factorul principal care a dus la fragmentarea latinei şi la apariția unor limbi romanice diferite este cuantumul diferit al elementului germanic de adstrat în provinciile vechiului Imperiu roman.

pronumele devenind astfel instrument gramatical pentru marcarea persoanei şi numărului.

Deşi desinenţa *-s* pentru plural s-a păstrat în scris, ea nu se mai pronunţă şi, de aceea, la 99 % dintre substantive şi adjective se constată fenomenul sincretismului în exprimarea numărului. În mod similar, desinenţa *-e*, păstrată ca marcă de feminin în codul scris, nu se pronunţă, încît există un sincretism de gen la peste 50 % dintre adjective. În asemenea condiţii, numărul şi genul sînt marcate în general exclusiv prin acord.

Franceza foloseşte pentru adresarea reverenţioasă pronumele personal de plural *vous*, dar prin folosirea lui frecventă, această valoare a pronumelui şi-a pierdut relevanţa. Cu toate acestea, în această limbă nu se folosesc şi nu s-au creat alte mijloace pentru marcarea reverenţei, aşa cum s-a întîmplat în alte limbi romanice (precum italiana, spaniola şi portugheza).

Caracterizată printr-un puternic adstrat germanic, franceza are încă din perioada veche numeroase elemente din limbile germanice (circa 600 de cuvinte, mai ales france). Apoi, de-a lungul timpului, franceza a împrumutat alte elemente din diferite limbi germanice (precum daneză, norvegiană, neerlandeză –flamandă şi olandeză–, germană şi, mai ales, engleză), pe care le-a transmis şi altor limbi, atunci cînd şi-a exercitat influenţa asupra lor. În secolul al XX-lea, înrîurirea engleză asupra francezei a devenit foarte puternică şi, de aceea, spre mijlocul acestui secol, s-a vorbit de existenţa unei limbi *franglais*, adică a unei mixturi între franceză şi engleză.

Rezumat: Un criteriu des utilizat în clasificarea limbilor, pe lîngă cel genetic, este criteriul tipologic, care are în vedere modul de structurare şi de construire a enunmţurilor într-o limbă, adică procedeele de bază prin care exprimă categoriile gramaticale. Din acest

punct de vedere, se poate constata că limba latină recurgea în mod obișnuit la mijloace sintetice (desinențe și sufixe) pentru a exprima categoriile gramaticale, în vreme ce limbile romanice recurg în mare mîsură la mijloace analitice (perifrastice), adică la cuvinte ajutătoate: prepoziții, verbe auxiliare și unele adverbe. Din acest motiv, limbile romanice sănt mai analitice decît latinas, fără a fi însă analitice în mod absolut, căci, în cazul categoriilor interne, precum genul și numărul, care nu sînt determinate de statutul cuvîntului în propoziție, ci de relația lui cu realitatea denumită, se mențin mijloacele sintetice de redare.

Deşi toate reprezintă un tip mai analitic decît latina, limbile romanice nu cunosc în aceeași măsură analitismul, franceza remarcîndu-se prin faptul că este cea mai analitică și, prin aceasta constituie un subtip diferit de al celorlalte limbi romanice. Cauza acestui statut deosebit al latinei stă mai puțin în poziția ei de arie centrală a latinității (unde merge în cele mai multe cazuri cu italiana) și mai mult în foarte pronunțatul adstrat germanic, care îi conferă trăsături ce o apropie tipologic de olandeză și, îndeosebi, de engleză.

Tipologia limbilor germanice

Operînd cu noțiunile “analitic” şi “sintetic” în cazul familiei limbilor germanice, se poate constata aceeaşi tendință ca în cazul limbilor romanice, încît limbile germanice sînt mai analitice decît germanica comună, dar fiecare limbă reflectă în mod diferit raportul dintre analitic şi sintetic. Islandeza a păstrat încă sistemul complet de declinare inițial cu patru cazuri distincte și, la fel, germana are și ea o flexiune nominală bogată, cu păstrarea celor patru cazuri din germanică. Celelalte limbi germanice însă exprimă relațiile cazuale cu ajutorul prepozițiilor, lipsindu-le, prin urmare, flexiunea cazuală, cu excepția genitivului, unde se folosește desinența -*s*, dar neerlandeza recurge foarte rar chiar şi la această desi-

nență (dan. *Kongen af Danmarks slot* "castelul regelui Danemarcei"). Există, aşadar, din acest punct de vedere, două tipuri de limbi germanice: unul apropiat limbii-bază (care cuprinde islandeza şi germana) şi altul similar modelului romanic (celelalte limbi germanice).

Din perspectiva mărcilor de plural, disocierea se poate face tot în două tipuri. Unul dintre ele este reprezentat de engleză, care realizează pluralele aproape numai cu *-s, -es*, la fel ca limbile romanice sigmatice, în special la fel ca spaniola şi ca portugheza, unde *-s* şi *-es* se pronunță permanent pînă astăzi. Celelalte limbi germanice realizează un alt tip, întrucît prezintă situații mult mai complexe. Germana are mai multe desinențe de plural, majoritatea fiind moştenite din germanică, dar la unele împrumuturi neologice admite şi une desinențe latineşti, cum se întîmplă, de altfel, şi în engleză. Desinențe numeroase de plural (de obicei moştenite) se întîlnesc şi în suedeză (*-or, -ar, -er, -r, -n, Ø*) şi, desigur, la fel stau lucrurile în cea mai conservatoare limbă germanică, islandeza. Daneza însă a redus numărul acestora (*-e, -er, Ø*), iar olandeza are şi ea puține (*-en, -s*). O parte dintre limbile germanice, germana, suedeza şi daneza, cunosc exprimarea redundantă a pluralului, uzînd, alături de desinențe, şi de alternanțe ale vocalelor din rădăcină (umlaut: dan. *bog* "carte", pl. *bøger*, germ. *Buch*, pl. *Bücher*). Din acest punct de vedere, aceste limbi se apropie de tipul reprezentat de limba română în cadrul familiei limbilor romanice.

Spre deosebire de limbile romanice, în care exprimarea gradelor de comparație se realizează analitic (româna fiind cea mai consecventă în acest sens), în limbile germanice această categorie este redată sintetic: dan.

lang, laengere, laengest, sued. *lång, längre, längst,* ol. *lang, langer, langst* etc. Engleza realizează totuşi un tip aparte, fiindcă are şi o redare analitică în cazul adjectivele posilabice cu ajutorul lui *more* şi *the most*. Un fenomen interesant este acela al realizării prin supletivism a gradelor de comparaţie, atît în limbile germanice, cît şi în cele romanice (continuîndu-se situaţiile din limbile-bază, dar cu fundamentare primară în limba indoeuropeană). În acest caz, limba română realizează un tip, fiindcă nu cunoaşte acest supletivism (*bun, mai bun, foarte bun*), în vreme ce limbile romanice vestice şi limbile germanice reprezintă alt tip, avînd în uz fenomenul respectiv: it. *buono, migliore, ottimo,* fr. *bon, meilleur, optime,* sp. *bueno, mejor, óptimo,* pg. *bom, melhor, optimo* (de remarcat că, în vreme ce în franceză aceasta este situaţia obişnuită, în celelalte limbi romanice, ea s-a impus pe cale savantă); germ. *gut, besser, best(e),* ol. *goed* [gu:d], *beter, best,* engl. *good* [gu:d], *better, best,* sued. *god, bättre, bäst,* norv. *god / bra, bedre, best,* dan. *god / bedre* [ˊbä r★], *bedst, den bedste*.

Mai multe tipuri sînt realizate de limbile germanice dacă se are în vedere criteriul mărcilor verbale pentru persoană. În limba engleză, la prezent indicativ, toate per-soanele au aceeaşi formă, cu excepţia persoanei a treia singular, ceea ce face ca prezenţa pronumelor personale să fie obligatorie. La fel se prezintă lucrurile în daneză şi în suedeză unde persoana este indicată numai prin pronumele personale antepuse, norvegiana manifestînd aceeaşi tendinţă în vorbire. Ca atare, se regăseşte aici tipul reprezentat în cazul limbilor romanice de franceza vorbită. Alte limbi germanice, precum neerlandeza (olandeza), marchează persoana atît prin pronume

personale antepuse, cît şi prin desinenţe, dar reduse la trei, situaţie întîlnită într-o manieră apropiată şi în germană, dar evidentă în mod deosebit în islandeză, unde se păstrează cinci desinenţe distinctive la prezent.

O problemă deosebită în cazul tipologiei germanice este cea care vizează articolul hotărît. Situaţia cea mai simplă se întîlneşte în limba engleză, unde articolul hotărît are o singură formă (ca şi cel nehotărît, de altfel) pentru toate genurile, la singular şi la plural. În germană, articolul este diferenţiat pe genuri şi numere şi antepus, ca în limbile romanice occidentale. În daneză însă, articolul hotărît este enclitic, ca în limba română (dan. *skib* "navă", *skib**et*** "nava"), dar devine proclitic dacă substantivul este precedat de un adjectiv (dan. ***det*** *store skib* "nava mare"). Şi în suedeză articolul hotărît este postpus, dar cînd substantivul este precedat de un adjectiv, articolul este dublu, antepus adjectivului şi postpus substantivului (realizînd fenomenul de „circumpoziţie"): ***det*** *stora skipp**et*** "nava cea mare". Aceleaşi situaţii caracterizează şi limba norvegiană, cu manifestarea circumpoziţiei dacă substantivul este precedat de un adjectiv.

Limbile germanice realizează trei tipuri distincte din punctul de vedere al formării diatezei pasive, engleza, olandeza şi germana procedînd analitic, norvegiana numai sintetic (cu morfemul *-s*), iar daneza şi suedeza atît sintetic, cît şi analitic. Dintre limbile cu pasiv analitic, engleza se distinge prin faptul că foloseşte, la fel ca limbile romanice, verbul auxiliar "a fi" (*to be*), în vreme ce celelalte două uzează de auxiliarul "a deveni" (germ. *werden*, ol. *worden*).

Deşi structura gramaticală a limbii engleze este în esenţa ei germanică, ea se prezintă într-o manieră foarte

economică şi simplă în raport cu modelul general germanic. Invariabilitatea articolului şi a adjectivului în funcţie de număr şi de gen face ca aceste categorii să fie marcate numai în cazul substantivului determinat (în unele limbi romanice, precum franceza şi provensala, marcarea numărului şi genului se face, dimpotrivă, prin determinanţi). Dacă numărul este întotdeauna marcat în limba engleză, de obicei prin desinenţa *-s* la plural (dar uneori prin mijloace nondesinenţiale: *man-men, woman-women, goos-gees* etc.), genul nu are întotdeauna o determinare internă (desinenţă, sufix sau infix), fiind marcat intern doar în cazul heteronimelor (*boy – girl*), marcat implicit prin relaţia cu realitatea denumită (*book* este de genul neutru fiindcă denumeşte un lucru), dar cu determinare externă în cazuri precum *friend-boy, friend-girl* (cf. it. *amico-amica,* germ. *Freund-Freundin*). La fel ca franceza şi ca spaniola, limba engleză are forme diferite pentru valoarea pronominală şi pentru valoarea adjectivală a posesivului (engl. *my friend – it is mine;* fr. *mon ami – il est le mien;* sp. *mi amigo – ello és mio*). Engleza are o extindere mult mai mare a întrebuinţării auxiliarelor în flexiunea verbală decît celelalte limbi germanice şi decît oricare dintre limbile romanice (la viitor, la perfect compus, la mai mult ca perfect, la prezent continuu, la condiţional, la formele negative şi la cele interogative).

Există, prin urmare, numeroase situaţii care distanţează limba engleză de tipul reprezentat de celelalte limbi ale familiei germanice, încît această familie se disociază, în principiu, din punct de vedere tipologic în tipul englez şi tipul germanic propriu-zis, care cuprinde celelalte limbi germanice. O situaţie asemănătoare cu cea a englezei este reprezentată în cazul familiei limbilor romanice

de limba franceză, care formează şi ea aici un tip aparte. Pe de altă parte, evaluarea trăsăturilor tipologice ale englezei şi ale francezei duce la constatarea a foarte multe similitudini şi identităţi, încît se poate conchide că, de fapt, aceste două limbi reprezintă acelaşi tip lingvistic, distinct de cel romanic propriu-zis şi de cel germanic propriu-zis.

Rezumat: Stabilirea tipurilor lingvistice în cadrul familiei limbilor germanice, uzînd de principiul opoziţiei dintre analitic şi sintetic, relevă o imagine apropiată de cea din familia limbilor romanice: pe de o parte, limbile germanice sînt mai analitice în raport cu limba-mamă, limba germanică comună, şi, pe de altă parte, una dintre limbi, de data aceasta engleza, reprezintă un tip aparte în raport cu celelalte. Dacă statutul deosebit din punct de vedere tipologic al francezei se poate pune pe seama importantului adstrat germanic, statutul singular al englezei în raport cu celelalte limbi din familie se poate pune pe seama importantului adstrat latino-romanic.

Există apoi o ierarhie din perspectiva raportării la parametrii sintetic - analitic, căci germana, păstrînd multe dintre structurile flexionare din germanica comună, conţin un procent ridicat de sintetism în sectorul nominal, dar formează analitic viitorul şi diateza pasivă, în vreme ce limbile germanice nordice, cu o flexiune nominală analitică, formează diateza pasivă sintetic (unele şi analitic) şi au articol hotărît enclitic (ataşat la sfîrşitul substantivului). Engleza recurge la analitism în toate aceste situaţii, încît reprezintă un tip aparte, fiind prin preponderenţa analitismului un tip special chiar în cadrul general al limbilor indo-europene, în general.

LIMBA ITALIANĂ

1. Reguli de citire şi pronunţare

Vocalele limbii italiene se pronunţă asemănător cu cele din limba română; diferenţele (gradul de apertură sau cantitatea) nu afectează înţelegerea, de aceea nu ne vom opri asupra lor. În ceea ce priveşte sistemul consonantic, constatăm că există diferenţe ceva mai semnificative, deşi ortografia românească cu alfabet latin a avut la bază şi modelul italian. Ne vom ocupa în continuare de acele litere care redau în italiană consoane diferite de cele din română sau din alte limbi romanice.

c + e, i	[č] ca în română:	centro, cielo, capuccino, accidenti
c + h + e, i	[k] ca în română:	che, chi, Michelangelo, occhi
g + e, i	[ğ] ca în română:	geloso, Giotto, sporgersi, Caravaggio
g + h + e, i	[g] ca în română:	funghi, unghie, spaghetti
gl + i	[λ] l muiat:	figlio, Cagliari, meraviglioso
gn + vocală	[ń] n muiat:	gnocchi, bagno, Spagna
gu + e, i	[gu] se aude u:	guerra, guida, Guido
h	[Ø] nu se pronunţă:	ho, hai, hanno
j	[y] i semiconsonantic (în grafia actuală el a dispărut):	Jacopo
	[ğ] ca în română:	jettatori, Jovanotti
	alte valori în cuvintele străine:	jazz, Rio de Janeiro
qu + vocală	[ku] se aude u:	quando, quello, quindici, quota
s intervocalic	[z] ca în franceză:	casa, paese, così, Maseratti
ss	[s] geminat:	adesso, Rossini
sc + e, I	[ʃ] ca ş românesc:	conoscenza, scienza, prosciutto,
z / zz	[ts] ca ţ românesc:	pizza, forza, zio, Lavazza, Venezia
	[dz] sonor:	Squadra Azzurra, Firenze

Literele *k, w, x, y* sînt foarte rare în limba italiană, ele fiind folosite pentru a nota grafii străine sau elemente de terminologie ştiinţifică (chimie, fizică, mecanică etc.); pronunţia lor este asemănătoare cu cea din franceză. *J* a dispărut din ortografia italienei standard, dar se foloseşte dialectal şi apare în grafia veche. *H* este semn grafic în grupurile *che, chi, ghe, ghi*; ca literă de sine stătătoare

apare în cîteva din formele flexionare ale verbului *avere* sau în grafia unor interjecții; el este întotdeauna mut. Literele duble redau consoane geminate, care se pronunță întotdeauna dublu, marcat, apăsat, prelungit, deci consoana apare o dată la sfărșit de silabă și o dată la începutul silabei următoare: *labbro* [lab-bro], *Ferrari* [fer-ra-ri], *appello* [ap-pel-lo], *capuccino* [ca-puč-či-no] (deci nu [cč] ca în românescul *accident*!).

2. Semne ortografice

Apostroful indică în italiană eliziunea vocalelor finale: *l'albero*, *all'alba*. În ortografia italiană există accentul grav, care apare pe unele cuvinte monosilabice: *più*, *già* sau oxitone: *città*, *caffè*, *tribù*. Folosirea accentului ascuțit (*perché*, *né*) este uneori extinsă și la cuvintele de tipul celor de mai sus (*cosí* în loc de *così*, *gioventú* în loc de *gioventù* etc.). Accentul tonic nu se marchează în scris decît în cazurile menționate, fapt ce îngreunează oarecum lectura corectă (*impéro* sau *ímpero*? *Modéna* sau *Módena*?), deși dicționarele indică întotdeauna vocala tonică.

3. Elemente de morfologie

Articolul

Limba latină nu avea articole, nici hotărîte, nici nehotărîte; avea, în schimb, numeroase demonstrative. Unul dintre acestea, demonstrativul *ille*, folosit frecvent, s-a specializat, s-a desemantizat, adică și-a pierdut sensul demonstrativ, și a ajuns să formeze, în limbile romanice, o clasă nouă, care exprimă determinarea. Acest demonstrativ însoțea frecvent substantivele, el servind pentru a le preciza identitatea unui anume obiect printre toate celelalte din clasa sa. Apariția clasei determinării este pusă uneori și pe seama influenței grecești, limbă care a fost sursă pentru numeroase traduceri în latină și cu care latina s-a aflat permanent în contact. Articolul hotărît italian are următoarele forme:

sg.	m.	lat. *ille*		
			il	(pentru substantive care încep cu consoană) il cane, il fiore, il professore

lo (pentru substantive care încep cu „s impur” (s + cons.), z, gn, ps, pn, x) lo studente, lo zio, lo gnomo, lo psicologo

l’ (pentru substantive care încep cu vocală) l’albero, l’uomo

f. lat. *illa*

la (pentru substantive care încep cu consoană) la mamma, la sorpresa, la studentessa

l’ (pentru substantive care încep cu vocală) l’ape, l’anima

pl. m. lat. *illi*

i (pentru substantive care încep cu consoană) i cani, i fiori, i professori

gli (pentru substantive care încep cu „s impur” (s + cons.), z, gn, ps, pn, x şi pentru substantive care încep cu vocală) gli studenti, gli zii, gli gnomi, gli psicologi, gli alberi, gli uomini

f. lat. *illae*

le le mamme, le sorprese, le studentesse, le ape, le anime

Articolul nehotărît provine, în toate limbile romanice, din numeralul latinesc *unus, una*. Pentru acest motiv, este firesc să existe forme moştenite numai pentru singular. Limbile romanice au dezvoltat forme diferite pentru plural, de obicei provenind din alte elemente latineşti. Italiana se serveşte de articolul partitiv sau de unele adjective nehotărîte pentru a exprima pluralul (*dei*, *degli*, *delle*, *alcuni/e*, *certi/e*).

sg. m. lat. *unus*

un (pentru substantive care încep cu consoană şi pentru substantive care încep cu vocală) un cane, un fiore, un professore, un albero, un uomo

uno (pentru substantive care încep cu „s impur” (s + cons.), z, gn, ps, pn, x) uno studente, uno zio, uno gnomo, uno psicologo

f. lat. *una*

una (pentru substantive care încep cu consoană) una mamma, una sorpresa, una studentessa

un’ (pentru substantive care încep cu vocală) un’ape, un’anima

Articolele hotărîte se contrag cu unele din prepozițiile care le precedă; în italiană, aceste structuri se numesc prepoziții articulate:

	il	**lo**	**l’**	**la**	**i**	**gli**	**le**
a	al	allo	all’	alla	ai	agli	alle
di	del	dello	dell’	della	dei	degli	delle
da	dal	dallo	dall’	dalla	dai	dagli	dalle
in	nel	nello	nell’	nella	nei	negli	nelle
su	sul	sullo	sull’	sulla	sui	sugli	sulle

Contragerea (sau contractarea) cu prepozițiile *per* (*pel*, *pegli* etc.) și *con* (*coll’*, *colle* etc.) este considerată învechită, deci se vor folosi structurile cu prepoziția separată de articol (*per il*, *con la* etc.).

Substantivul

În funcție de gen, substantivele italiene pot fi feminine sau masculine. Desinența de singular *–a* este specifică femininelor (declinarea I), desinența *–o* indică, de obicei, genul masculin (declinarea a II-a), iar desinența *–e* (mai rar *–i*) de la declinarea a III-a indică atît substantive feminine, cît și substantive masculine. Neutrul a dispărut în italiană. Substantivele oxitone abstracte sînt feminine: *la verità*, *la felicità*, *la civiltà*, *la gioventù*, *la virtù*, iar cele concrete sînt, în majoritate, masculine: *il caffè*, *il bambù* (dar: *la città*, *la tribù*).

DECLINAREA I -a		DECLINAREA A II-A -o		DECLINAREA A III-A -e/-i	
masculine	feminine	masculine	feminine	masculine	feminine
il papa	la gioia	il lupo	la mano	il fiore	la volpe
l'artista	la patria	il fratello	la radio	il pane	la mente
il poeta	la mamma	il pranzo	la dinamo	il mare	la pace
il duca	la scuola	lo scolaro	la eco	il padre	la crisi
il dramma	la pizza	l'avvocato		il brindisi	la tesi

Pluralul în limba italiană se formează vocalic, cu desinenţele moştenite de la nominativul latinesc, motiv pentru care unii lingvişti încadrează italiana în aceeaşi grupă cu româna în clasificări, căci ambele au moştenit aceste desinenţe de plural, deci sînt limbi asigmatice.

DECLINAREA I		DECLINAREA A II-A		DECLINAREA A III-A	
singular	plural	singula	plural	singular	plural
it. casa rom. casă	it. case rom. case	it. lupo rom. lup	it. lupi rom. lupi	it. cane rom. cîine	it. cani rom. cîini

Româna şi italiana mai au în comun şi faptul că în ambele există vestigii ale neutrului la clasa numelui. În limba română se moşteneşte desinenţa de plural *–uri* din lat. *–ora*: lat. *tempora*, rom. *timpuri*, care este viabilă şi funcţională, multe neologisme adaptîndu-se la clasa neutrelor: *un hard-disk*, *două hard-diskuri*. Italiana moşteneşte ca atare unele forme de plural ale neutrelor latineşti (formate cu desinenţa *–a*, care în italiană nu este funcţională); e vorba de un număr limitat de substantive care se comportă ca neutrele româneşti, adică la singular sînt masculine, iar la plural sînt feminine. Aceste substantive au două forme de plural, cea moştenită, de neutru, şi una creată pe terenul limbii italiene, regulată şi masculină. Cele două forme de plural au sensuri diferite, cel moştenit este concret, iar cel creat este abstract, neologic, metaforic, specializat etc.:

il cervello *le cervella* (moştenit) „creierul ca organ"
i cervelli (nou) „capetele luminate, geniile, inteligenţele"

il braccio	*le braccia* (moştenit) *i bracci* (nou)	„membrele superioare” „braţele unui obiect: fotoliu, candelabru etc.”
il membro	*le membra* (moştenit) *i membri* (nou)	„braţele şi picioarele” „membrii unei societăţi, organizaţii etc.”

Cazurile se formează în italiană analitic, cu ajutorul prepoziţiilor, aşa cum se întîmplă în toate limbile romanice occidentale. Genitivul şi dativul au prepoziţii-morfem: lat. *de* > it. *di* pentru genitiv, lat. *ad* > it. *a* pentru dativ. Nominativul se construieşte fără prepoziţie, la fel ca acuzativul-obiect direct şi ca vocativul; nu apar modificări morfologice în structura substantivelor, cazul lor stabilindu-se contextual, conform funcţiei sintactice.

N. *Il professore* non è venuto oggi.
G. Non ho sentito le spiegazioni *del professore*.
D. Hai chiesto il libbro *al professore*?
A. Hai visto *il professore* di francese? Hai parlato con *il professore*?
V. *Professore*, il cane mi ha mangiato il quaderno...!

Adjectivul

În latina clasică, gradele de comparaţie se exprimau sintetic, cu ajutorul unor sufixe precum *–ior, –ius* pentru comparativ şi *–issimus, –errimus* pentru superlativ. Limbile romanice n-au moştenit, însă, acest sistem, ci au continuat situaţia din latina populară, unde exprimarea sintetică a gradelor de comparaţie a fost înlocuită, treptat, de cea analitică, bazată pe utilizarea unor adverbe cu nuanţe emfatice. Acestea s-au desemantizat şi au devenit simple morfeme, instrumente gramaticale cu care se construieşte categoria gramaticală a comparaţiei. Pentru exprimarea comparativului de superioritate, italiana şi franceza se folosesc de urmaşii lui *plus* latinesc, iar pentru construirea superlativului absolut, italiana, spaniola şi portugheza utilizează urmaşii lui *multus* din latină. Toate limbile romanice formează superlativul relativ prin articularea formei de comparativ:

pozitiv:	alto	
comparativ de superioritate:	*più* alto	(< lat. *plus*)
comparativ de inferioritate:	*meno* alto	(< lat. *minus*)
superlativ relativ:	*il più* alto	
superlativ absolut:	*molto* alto	(< lat. *multus*)

Sufixele *–issimo* şi *–errimo* au fost împrumutate mai tîrziu din latina cultă, ele fiind productive în italiana modernă: *altissimo*.

Pronumele

Latina avea forme de pronume personal numai pentru persoanele I şi a II-a. Flexiunea pronumelui personal este foarte bine conservată în limbile romanice, unde s-au moştenit şi formele de nominativ, dar şi formele oblice din paradigmă, fie ele tonice sau atone. Formele de nominativ ale pronumelui personal din limba italiană sînt după cum urmează:

	sg.	pl.
pers. I	lat. *ego* > it. *io*	lat. *nos* > it. *noi*
pers. a II-a	lat. *tu* > it. *tu*	lat. *vos* > it. *voi*

Pentru persoana a treia, limbile romanice au completat paradigma cu forme ale aceluiaşi demonstrativ *ille*, pentru a suplini lipsa formelor personale latineşti. Practic, atunci cînd *ille* funcţiona ca adjectiv pronominal, determinînd şi însoţind un substantiv, el s-a transformat în articol, iar cînd funcţiona ca pronume, substituind, deci, un substantiv, el a devenit pronume personal de persoana a treia. Formele corespunzătoare în italiană apar doar la singular: m. *egli*, f. *ella*; în italiana modernă ele au fost înlocuite cu formele oblice m. *lui*, f. *lei*. Pronumele de politeţe are formele *Lei*, *Loro* (pentru singular şi plural) şi cere verb de persoana a treia (la fel ca în spaniolă şi portugheză). Forma tradiţională *voi*, moştenită din latina populară cu această valoare, s-a degradat prin uz şi a fost înlocuită cu aceste forme oblice ale pronumelui personal feminin. Explicaţia acestui fapt trebuie căutată, probabil, în întrebuinţarea formulelor de politeţe ce aveau în nucleu un substantiv feminin (*eccelenza*, *santità* etc.).

Pronumele posesiv (ca şi adjectivul corespunzător) are forme moştenite din posesivul latinesc, care avea o flexiune desinențială comparabilă cu a adjectivelor cu trei terminații. Pentru persoana a treia, în unele regiuni ale latinei vulgare existau două forme, şi anume *suus* pentru singular (provenit din reflexiv) şi *illorum* pentru plural (demonstrativ); situația s-a moştenit şi în italiană, şi în română, şi în franceză. Formele clasice *noster* şi *vester* de la persoanele I şi a II-a plural au suferit schimbări în latina populară. Are loc, pe de o parte, o regularizare a terminației, adică o schimbare a lui *–er* în *–(r)us*; pentru forma de persoana a doua, se constată schimbarea lui *e* în *o*, prin analogie cu forma de persoana I, *noster*, şi prin raportare la formele personale *nos*, *vos*:

sg. I lat. *meus, -a, -i, -ae* > it. *mio, mia, miei, mie*
II lat. *tuus, -a, -i, -ae* > it. *tuo, tua, tuoi, tue*
III lat. *suus, -a, -i, -ae* > it. *suo, sua, suoi, sue*

pl. I lat. *nostrus (< noster), -a, -i, -ae* > it. *nostro, nostra, nostri, nostre*
II lat. *vostrus (< voster < vester), -a, -i, -ae* > it. *vostro, vostra, vostri, vostre*
III [lat. *illorum* > it. *loro*]

În limba italiană, adjectivul este omonim cu pronumele: *Questo è il tuo libbro? No, il mio è l'altro. / No, questo libbro non è mio.* Articularea cu articol hotărît este obligatorie pentru substantivele însoțite de adjectiv posesiv (cu excepția substantivelor care exprimă grade de rudenie apropiată: *Dov'è mio fratello?*).

4. Text

Citiți cu voce tare textul următor. Analizați morfologic şi etimologic (unde este cazul) structurile redate în italice. Schimbați numărul structurilor redate cu caractere bold.

Model: ***la porta del mio castello***

la articol hotărît, feminin, singular, provine din demonstrativul latinesc *illa*

porta substantiv comun, feminin, singular

del prepoziție contractată cu articol, formată din:

-prepoziția *di*, provenită din lat. *de*, prepoziție-morfem pentru cazul genitiv

-articolul hotărît *il*, masculin, singular, provenit din demonstrativul latinesc *ille*

mio adjectiv pronominal posesiv, posesorul de persoana I singular, obiectul posedat masculin, singular, provine din posesivul latinesc *meus*

castello substantiv masculin, singular

la porta del mio castello „le porte dei miei castelli”

Nell'ora tarda della sera, partita l'ultima persona amica o indifferente, per la quale essa provava **l'orgogliosa e invincibile necessità** di mentire, chiuse tutte le porte ermeticamente, piombata la casa ***nel profondo silenzio notturno***, interrogate con *lo sguardo sospettoso* fin ***le fantastiche penombre della sua stanza solitaria***, dove sola vivente era una pia lampada consumantesi innanzi a *una sacra immagine*, prosciolto **il suo spirito** *dall'obbligo della bugia* e *le sue labbra* dall'obbligo del sorriso, *ella* si lasciava abbruciare ***dalla grande fiamma***. Immobile, con le palpebre socchiuse e **le mani** abbandonate lungo il corpo, ritta come un bianco fantasma ***nel mezzo della sua stanza***, sentiva un flusso di calore salire alle guancie delicatamente brune e smorte, *un flusso di calore* vivificarle *il cervello, un'onda* di lacrime calde pungerle *i bellissimi grandi occhi bruni*. Scorrevano taciturnamente, senza singhiozzi, ***le lacrime calde sulle guancie*** e le avvampanti guancie se le ribevevano: dal cuore e dal cervello che ardevano, si diffondeva per tutta la persona l'impetuoso torrente di quel calore ed ella sentiva tutte *le sue piccole vene* palpitare nella fiamma che le dilatava. *Lo scoppio della passione* lungamente represso, in quel generoso organismo, assumeva la forma di febbre ad *altissima temperatura*: ed essa,

vacillante, come se avesse smarrito il senso di ogni altra cosa che *la sua febbre* non fosse, si lasciava cadere **sul letto**, rigida, con la vestaglia bianca che si stendeva come un sudario ***sul broccato scuro della coltre***. Così, sola, con gli occhi sbarrati ove si disseccavano **le estreme lacrime**, guardando il soffitto pieno di ombre, *col petto* sollevato da affannosi sospiri come i febbricitanti, ella abbruciava di passione per l'assente, per il lontano: nè **le sue labbra convulse** osavano pronunziarne **il dolce nome**, temendo che le fatali sillabe pronunziate in quel silenzio, in quella solitudine, rivelassero a tutto il mondo ***il suo segreto***. Sopra un fondo di fiamma, ***nella sua fantasia*** che vampeggiava, ella vedeva scritte le sillabe divoratrici di quel nome, in lettere nere e vive, talvolta immobili, talvolta confondentisi in ***una bizzarra danza***; ma non osava pronunziare quelle sillabe seduttrici; temeva di struggersi, dicendole; temeva di morire di dolcezza, pronunziandole. (Matilde Serao, *Le Amanti*)

LIMBA SPANIOLĂ

1. Reguli de citire şi pronunțare

Vocalele limbii spaniole se pronunță foarte asemănător cu cele din limba română. Sistemul consonantic este uşor diferit, căci spaniola a avut o evoluție fonetică diferită de a românei şi a beneficiat şi de reforme ortografice periodice, fapt care se reflectă asupra grafiei spaniolei contemporane. Ne vom ocupa în continuare de acele litere care redau în spaniolă consoane diferite de cele din română sau din alte limbi romanice, precizînd că valorile menționate aici se referă la spaniola standard, deci spaniola europeană literară, valori care uneori diferă de cele din spaniola americană.

b, v	[b]	-la început de cuvînt, după o pauză mai lungă: bueno, verde
		-după consoană nazală: también, enviar, invierno, un vuelo
	[β]	-sunet intermediar între [b] şi [v], în toate celelalte situații: haber, nave
c + e, i; z	[θ] asemănător lui *th* din cuvintele englezeşti *thing, bath*: centro, cielo, azúcar	
ch	[č]	charlar, muchacho, Chile
d	[d]	-la început de cuvînt, după o pauză mai lungă: dueña, deber
		-după n: andar, paranda, un demonio
	[đ]	-interdental, în toate celelalte situații: paradero, redentor
	[θ], [Ø]	foarte slab la final de cuvînt: pared, Madrid, césped
g + e, i; j	[ħ] asemănător lui *h* românesc, dar pronunțat gutural, vibrant: gesto, magia, Jalisco	
gu + e, i	[g] nu se aude u:	guerra, guía, guindilla
gü + e, i	[gu] se aude u:	vergüenza, cigüeña, lingüista
h	[Ø] nu se pronunță:	hijo, hombre, hambre, hermano

ll; y	[y] (fenomen generalizat, numit yeísmo; cele două litere redau acelaşi sunet, cu diferite realizări în funcţie de zonă): llamar, caballo, yegua, payaso
ñ	[ń] n muiat: baño, español, mañana
qu + vocală	[k] nu se aude u: quebrar, parque
r iniţial, r precedat de nazală, rr	[R] vibrant: rueda, rápido, enredar, navarro
s intervocalic	[ś] apical, un sunet intermediar între [s] şi [ʃ]: casa, país, cosa

În spaniola americană, sunetele [θ] şi [ś] apical s-au redus la unul singur, un [s] asemănător cu cel din română; fenomenul poartă numele de seseo şi apare şi în cîteva regiuni din sudul Spaniei. Din acest motiv, apar uneori diferenţe şi în pronunţarea unor grupuri, de exemplu secvenţa -xc- se pronunţă frecvent [kśθ] în peninsulă, în timp ce în Hispanoamerica pronunţia lui este [ks]: *excelente, excepción*. Sunetul redat de *ll* şi *y* variază ca realizare în diferitele regiuni de limbă spaniolă, mergînd de la [i] la [ž], [ğ], [ʃ] etc. Sunetul redat de litera *d* dispare uneori în vorbire de la finalul cuvintelor sau intervocalic: Madrid [madrí], parado [parao]; fenomenul nu este recomandabil, el indicînd un nivel cultural scăzut al vorbitorului. Spaniola nu are consoane duble, cu excepţia lui *rr*, care se pronunţă vibrant şi prelungit; consoanele duble pot apărea, accidental, ca şi în limba română: *innumerable*, *accidente* (pronunţat [kθ]), nefiind considerate consoane geminate.

2. Semne ortografice

Caracteristice pentru limba spaniolă sînt tilda (~) aşezată deasupra literei *n*, care indică înmuierea acestei consoane (*niño*), şi trema (¨) care indică fie pronunţarea lui *u* în grupul *gu + e, i* (*vergüenza*), fie o vocală atonă aflată în hiat cu o altă vocală atonă (*vïoleta*). În spaniolă accentul tonic se marchează grafic; există două reguli ale accentului:

1. cuvintele terminate în **vocală**, **n** sau **s** sînt paroxitone (se accentuează pe penultima silabă): *ex**cu**sa, ade**lan**te, por**te**ro, ven**ta**nas, **Car**men, ellos **can**tan, ellos per**die**ron* etc.

2. cuvintele terminate în **consoană**, alta decît **n** sau **s**, sînt oxitone (se accentuează pe ultima silabă): *liber**tad**, manan**tial**, conven**cer**, empera**triz*** etc.

Toate abaterile de la cele două reguli se marchează prin accent grafic: ***má**ndamela, **dí**melo, el anun**ció**, cor**tés**, cora**zón**, in**ú**til, Bo**lí**var, **lá**piz* etc.

Orice combinație de două vocale, între care una slabă, *i* sau *u* (care pot funcționa ca semivocale sau semiconsoane), este un diftong; la împărțirea în silabe de mai sus, se observă că un cuvînt precum *manantial* are trei silabe, şi nu patru: *ma-nan-tial*, şi nu *ma-nan-ti-al*. Acest lucru trebuie avut în vedere pentru însuşirea corectă a regulilor accentului. Accentul grafic are şi rolul de a marca o vocală tonică în hiat cu o altă vocală: *María, raíz, reír* etc. O a treia funcție a accentului grafic este cea de a distinge între cuvinte omonime: *tu* (adj. posesiv) – *tú* (pronume personal, *el* (articol hotărît) – *él* (pronume personal), *cuando* (adverb relativ) – *cuándo* (adverb interogativ) etc.

La nivelul punctuației, spaniola prezintă o particularitate care o diferențiază de celelalte limbi, şi anume folosirea semnelor de întrebare şi exclamare în poziție răsturnată la începutul secvenței interogative sau exclamative: *Oye, ¿quieres acompañarnos mañana?¡Qué cosa más ridícula!*

3. Elemente de morfologie

Articolul

Articolul hotărît spaniol provine, ca şi în cazul celorlalte limbi romanice, din demonstrativul latinesc *ille*. O particularitate a limbii spaniole ar fi aceea că, deşi genul neutru a dispărut de la substantiv şi determinanții săi, spaniola moşteneşte forme neutre de articol hotărît şi de pronume personal. Acestea se întrebuințează nu ca substitute sau determinanți pentru substantive, ci pentru a substantiva alte clase morfologice sau pentru a face referire la aspecte, probleme, chestiuni insuficient definite. Articolul hotărît *lo*, provenit din *illud* latinesc, poate substantiva adjective (*lo bueno de*

todo eso...) sau alte structuri (*lo de la fiesta de mañana, lo que me dijiste* etc.), situație în care se comportă mai curînd ca un pronume. Formele de plural ale articolului hotărît spaniol continuă formele de acuzativ plural din latină, *illos, illas*. Articolul hotărît spaniol are următoarele forme:

sg.	m.	lat. *ille*		
			el	el campo, el año, el papa
	f.	lat. *illa*		
			la	la casa, la mujer, la verdad, la luz, la hembra, la albóndiga
			el	(pentru substantive care încep cu *a* tonic) el alma, el agua
	n.	lat. *illud*		
			lo	lo mejor, lo probable, lo que quieras, lo de ayer
pl.	m.	lat. *illos*		
			los	los hombres, los niños, los placeres, los enigmas, los diplomas
	f.	lat. *illas*		
			las	las almas, las aguas, las montañas, las ciudades

Articolul nehotărît singular provine din numeralul latinesc *unus, una*. Pentru plural, în spaniolă s-au creat forme pornind de la cele de singular, cu ajutorul desinențelor de gen și număr, pentru a completa paradigme; aceste forme sînt articole nehotărîte propriu-zise.

sg.	m.	lat. *unus*		
			un	un hombre, un pájaro, un mar
	f.	lat. *una*		
			una	una escoba, una ventaja, una razón
pl.	m.	sp. *un*		
			unos	unos obreros, unos sueños, unos zapatos
	f.	sp. *una*		
			unas	unas piedras, unas manos, unas ciudades

Contragerea nu afectează în spaniolă decît articolul hotărît masculin singular, *el*, care se contrage cu prepoziţiile *a* şi *de*:

	el
a	al
de	del

Substantivul

Genul neutru a dispărut complet de la clasa substantivului în spaniolă. Substantivele spaniole pot fi, deci, feminine sau masculine. Evoluţia fonetică particulară a spaniolei face ceva mai dificilă recunoaşterea genului substantivelor după desinenţă, fără cunoaşterea etimologiei cuvîntului sau fără a apela la sprijinul corespondentelor din alte limbi. În principiu, substantivele în *–a* sînt feminine, cele în *–o* sînt masculine, cele în *–e* sau în consoană pot fi feminine sau masculine, în funcţie de originea lor. Feminine sînt cele mai multe din substantivele terminate în *–ad* (*ciudad, verdad*), în *–ón, –ión, –ción* (*razón, impresión, emoción*), în *–z* (*luz, cruz, raíz*). Masculine sînt majoritatea substantivelor în *–r* (*tocador, azúcar, pastor*) şi *–l* (*albañil, pastel, chaval*). Genul substantivelor se va identifica prin raportarea la determinanţii acestora.

Pluralul în limba spaniolă, ca în toate limbile romanice din Romania occidentală, se formează cu ajutorul desinenţei *–s*, corespunzătoare desinenţei latine de la acuzativ plural. Pentru acest motiv, limba spaniolă face parte din grupa limbilor romanice sigmatice. În cazul cuvintelor terminate în vocală, pentru formarea pluralului se adaugă un *–s*: *cuentas, milagros, hombres*; cuvintele terminate în consoană sau *–i* tonic formează pluralul cu *–es*: *borceguíes, pantalones, verdades, pasteles*; dacă la singular consoana finală este *z*, atunci în plan grafic apare alternanţa cu *c* la plural: *raíz – raíces, luz – luces, capataz – capataces.*

Cazurile se formează şi în spaniolă analitic, cu ajutorul prepoziţiilor. Genitivul şi dativul au prepoziţii-morfem, *de* pentru genitiv şi *a* pentru dativ. Spaniola şi româna au în comun faptul că

acuzativul-obiect direct se construieşte cu prepoziţie pentru substantivele proprii sau comune cu trăsătura [+ uman]: *O iubesc **pe** sora ta*. *Amo **a** tu hermana*.

N. *El profesor* no ha venido hoy.
G. No he oído las explicaciones *del profesor*.
D. ¿(Le) Has pedido el libro *al profesor*?
A. ¿Has visto *al profesor* de francés? ¿Has hablado con *el profesor*?
V. *Profesor*, ¡el perro me ha comido el cuaderno...!

Adjectivul

Gradele de comparaţie ale adjectivelor se exprimă în spaniolă analitic, cu ajutorul unor adverbe moştenite din latina populară; la fel ca în cazul limbii italiene, sufixele *–ísimo* şi *–érrimo* sînt împrumuturi culte; ele sînt funcţionale şi productive în spaniola modernă. Pentru exprimarea comparativului de superioritate, spaniola, portugheza şi româna se folosesc de urmaşii lui *magis* latinesc, iar construirea superlativului absolut, aşa cum am văzut deja, se face în italiană, spaniolă şi portugheză cu ajutorul urmaşilor lui *multus* din latină; superlativul relativ se formează prin articularea cu articol hotărît a formei de comparativ:

pozitiv:	alto	
comparativ de superioritate:	*más* alto	(< lat. *magis*)
comparativ de inferioritate:	*menos* alto	(< lat. *minus*)
superlativ relativ:	*el más* alto	
superlativ absolut:	*muy* alto	(< lat. *multus*)

Pronumele

Spaniola a moştenit toate formele pronumelui personal latinesc. Datorită faptului că *vos*, urmaşul lui *vos* latinesc, a ajuns să fie folosit ca pronume de politeţe, a apărut în spaniolă forma *vosotros*, care exprima, cu ajutorul adjectivului nehotărît, ideea de plural atunci cînd *vos* a încetat s-o mai facă. După modelul lui *vosotros*, prin analogie, s-a creat forma *nosotros*, care nu era necesară. Acesta este motivul pentru care spaniola este singura limbă

romanică cu forme diferite în funcție de gen la persoanele I și a II-a. Formele de nominativ ale pronumelui personal din limba spaniolă sînt următoarele:

	sg.	pl.
pers. I	lat. *ego* > sp. *Io*	lat. *nos* > sp. *nos*, mai târziu: *nosotros / -as*
pers. a II-a	lat. *tu* > sp. *tú*	lat. *vos* > sp. *vos*, mai târziu *vosotros / -as*

Pentru persoana a treia, spaniola a moștenit din latină formele de singular și plural ale demonstrativului *ille*, după cum urmează:

		sg.	pl.
pers. a III-a	m.	lat. *ille* > sp. *él*	lat. *illos* > sp. *ellos*
	f.	lat. *illa* > sp. *ella*	lat. *illas* > sp. *ellas*

La persoana a III-a singular există și o formă neutră, *ello*, provenită din neutrul latinesc *illud*; forma respectivă are sensul de „acest lucru”, „această chestiune”.

Pronumele de politețe provine dintr-o formulă reverențială. După degradarea lui *vos*, în spaniolă s-au folosit pentru exprimarea reverenței formule de tipul *vuestra/su merced/excelencia/señoria etc.* Sintagma *Vuestra Merced* s-a sudat și a suferit modificări succesive, ajungînd la forma de astăzi, *Usted*. Pronumele de politețe *Usted* și *Ustedes* (singular și plural) cer verb de persoana a treia. Spaniola americană prezintă unele particularități în paradigma pronumelui personal, datorate interferenței dintre acesta și cel de politețe. Forma *vos*, dispărută din Spania, s-a păstrat în unele regiuni din America, unde îl înlocuiește sau îl concurează pe *tú*, deci exprimă numărul singular; formele verbale care îi corespund lui *vos* sînt forme hibride între cele de singular și plural, persoana a II-a. În toată Hispanoamerica, pronumele personal de persoana a II-a plural a dispărut complet (ca și formele verbale corespunzătoare), astăzi fiind înlocuit de *ustedes*, care cere verb de persoana a III-a.

Pronumele și adjectivul posesiv urmează situația posesivelor latinești. Pentru a exprima pluralul obiectului posedat, în spaniolă vom regăsi aceeași desinență *–s* a acuzativului latinesc. La persoana a III-a plural, spaniola a moștenit forma *suus*; persoanele I și a II-a continuă formele din latina populară, cu modificările pe care le-am arătat în discuția despre limba italiană. Formele adjectivale latinești și-au pierdut tonicitatea, suferind schimbări succesive mai

profunde, de aceea în spaniolă adjectivul şi pronumele posesiv au forme diferite:

sg. I lat. *meus, -a, -os, -as* > sp. adj. *mi, mis* pron. *mío, mía, míos, mías*
II lat. *tuus, -a, -os, -as* > sp. adj. *tu, tus* pron. *tuyo, tuya, tuyos, tuyas*
III lat. *suus, -a, -os, -as* > sp. adj. *su, sus* pron. *suyo, suya, suyos, suyas*
pl. I lat. *nostrus, -a, -os, -as* > sp. adj. şi pron. *nuestro, nuestra, nuestros, nuestras*
II lat. *vostrus, -a, -os, -as* > sp. adj. şi pron. *vuestro, vuestra, vuestros, vuestras*
III lat. *suus, -a, -os, -as* > sp. adj. *su, sus* pron. *suyo, suya, suyos, suyas*

Atunci cînd adjectivul posesiv urmează după substantiv, avînd rol emfatic, el ia formele pronumelui: *su amigo* (topica normală), *un amigo suyo* (topică emfatică). Formele de persoana a treia prezintă omonimie pentru singular şi plural; în plus, o dată cu apariţia formulelor de politeţe, aceste forme posesive corespund şi formelor *Ud., Uds.*, aşa încît în vorbire este necesar de multe ori să se precizeze posesorul, căci *su casa*, de exemplu, înseamnă *casa lui, casa ei, casa lor* (f. şi m.), *casa voastră* (în Hispanoamerica), *casa dumneavoastră* (sg. şi pl.). Acest lucru se realizează cu ajutorul pronumelor personale: *la casa de él/ella/ellos/ellas/Ud./Uds.* În spaniolă substantivele cu determinant posesiv nu primesc articol hotărît.

4. Text

Citiţi cu voce tare textul următor. Analizaţi morfologic şi etimologic (unde este cazul) structurile redate în italice. Schimbaţi numărul structurilor redate cu caractere bold.

Model: ***unos libros muy nuevos e interesantísimos***

Unos articol nehotărît, masculin, plural, format de la forma desingular *un*, provenită din numeralul latinesc *unus*
libros substantiv comun, masculin, plural
muy adverb, morfem pentru formarea superlativului, provine din latinescul *multus*
nuevos adjectiv masculin, plural, superlativ absolut
e conjuncţie coordonatoare copulativă, provine din latinescul *et*

interesantísimos adjectiv masculin, plural, superlativ absolut sintetic format cu prefixul *–ísimo,* împrumutat din latinescul *–issimus*

unos libros muy nuevos e interesantísimos „un libro muy nuevo e interesantísimo”

Una frondosa magnolia, podada por ***el jardinero de la casa*** con manos demasiado académicas, cubría aquel domingo por la mañana con *su sombra a los familiares de la casa de Lucía* Jerez. *Las grandes flores blancas de la magnolia*, plenamente abiertas en *sus ramas de hojas delgadas y puntiagudas*, no parecían, bajo aquel cielo claro y en ***el patio de aquella casa amable***, **las flores del árbol**, sino las del día, ¡esas flores inmensas e inmaculadas, que se imaginan cuando se ama mucho! ***El alma humana*** tiene una gran necesidad de blancura. Desde que *lo blanco* se oscurece, la desdicha empieza. La práctica y conciencia de todas las virtudes, *la posesión de las mejores cualidades*, la arrogancia de ***los más nobles sacrificios***, no bastan a consolar el alma de un solo extravío.

Eran hermosas de ver, en aquel domingo, en el cielo fulgente, **la luz azul**, y por entre *los corredores de columnas de mármol*, la magnolia elegante, entre las ramas verdes, **las grandes flores blancas** y en *sus mecedoras de mimbre*, adornadas con lazos de cinta, aquellas tres amigas, en sus vestidos de mayo: Adela, **delgada y locuaz**, con un ramo de rosas Jacqueminot al lado izquierdo de su traje de seda crema; Ana, ya próxima a morir, prendida sobre **el corazón enfermo**, en su vestido de muselina blanca, **una flor azul** sujeta con unas hebras de trigo; y Lucía, robusta y profunda, que no llevaba flores en su vestido de seda carmesí, «porque no se conocía aun en los jardines la flor que a *ella* le gustaba: ¡la flor negra!».

Las amigas cambiaban vivazmente sus impresiones de domingo. Venían de misa; de sonreír ***en el atrio de la catedral*** *a sus parientes y conocidos*; de pasear por **las calles limpias, esmaltadas de sol**, como flores desatadas sobre **una bandeja de plata** con dibujos de oro. Sus amigas, desde ***las ventanas de sus casas grandes y antiguas***, las habían saludado *al pasar*. No había mancebo elegante en la ciudad que no estuviese aquel mediodía por *las esquinas de la calle de la Victoria*. (José Martí, *Amistad funesta*)

LIMBA PORTUGHEZĂ

1. Reguli de citire şi pronunţare

Portugheza standard are un sistem fonologic complex. Sistemul vocalic cuprinde, pe lîngă vocalele de bază (a, e, i, o şi u), cele două vocale închise existente şi în română (ă şi î) şi numeroase situaţii de nazalizare a vocalelor şi diftongilor. Literele i şi u redau vocale asemănătoare cu cele din limba română. În schimb, literele a, e şi o redau trei grade de apertură diferite:

a	[a] deschis, în poziţie tonică:	cab**a**na, pr**a**ia, equil**á**tero
	[α] închis, sub accent circumflex:	inorg**â**nico, vulc**â**nico
	[ă] închis la ă în poziţie atonă:	um**a** cas**a**, p**a**rede
e	[ε] deschis, sub accent circumflex:	franc**ê**s, merc**ê**, voc**ê**
	[e] închis, în poziţie tonică:	amar**e**lo, des**e**jo, caf**é**
	[î] închis la î în poziţie atonă:	mont**e**, esam**e**, **e**star
o	[o] deschis, în poziţie tonică:	d**o**ce, f**o**rça, av**ó**
	[ô] închis, sub accent circumflex:	av**ô**, metr**ô**, n**ô**mina
	[u] închis la u în poziţie atonă:	**o** jog**o**, pr**o**cedimento

Tilda aşezată deasupra vocalelor redă tonicitatea şi nazalitatea acestora sau a diftongilor din care fac parte; vocalele urmate în silabă închisă de consoane nazale se nazalizează; toate vocalele nazale au grad intermediar de apertură: maç**ã**, raz**ão**, coraç**õe**s. Secvenţa finală *em* se pronunţă [ẽi]. Diftongul *ei* se pronunţă [αi].

Valorile literelor care redau consoane sînt după cum urmează:

c + e, i	[s] ca în franceză: cego, céo, conhecer
c + h + e, i	[ʃ] ca în franceză: chorar, chover, cachorro
ç	[s] ca în franceză: moça, cachaça, açúcar

g + e, i; j[j] ca în franceză: longe, girar, Rio de Janeiro
gu + e, i [g] (excepțiile sînt menționate în dicționare): guerra, guia, sangue
h [Ø] nu se pronunță: haver, humilde, homem
lh [λ] l muiat: filho, mulher, velho
nh [ń] n muiat: vergonha,caminho, banho
qu + e, i [k] (excepțiile sînt menționate în dicționare): queijo, quinta-feira, pequeno
r inițial, rr [R] vibrant sau graseiat: roda, rua, carro, morrer
s inițial , ss [s] saudade, sempre, necessidade, passado
s final sau interior:+ vocală: [z]: casa, as aulas, os seus olhos
+ consoană surdă: [ʃ]: estar, os poetas, duas casas
+ consoană sonoră: [j]: mesmo, dois barcos, os meus gatos
x [ʃ] (excepțiile sînt menționate în dicționare): xarabe, caixa, paixão
z-, -z-: [z] zangado, fazer
z final: [ʃ] capaz, rapaz

Există diferențe semnificative de pronunțare între portugheza europeană (standard) şi cea braziliană. În portugheza braziliană, s-au redus semnificativ distincțiile între vocalele deschise şi cele închise, aşa încît sistemul vocalic este mult mai sărac. Şi la nivel consonantic există diferențe, mai puțin semnificative, cele mai importante fiind reducerea la [s] a valorilor literelor s, z şi x (cu excepții în cazul neologismelor) şi palatalizarea consoanelor [d] şi [t] atunci cînd sînt urmate de vocalele palatale [e] şi [i].

2. Semne ortografice

Accentul ascuțit şi cel circumflex au, în portugheză, un rol asemănător cu al accentului grafic spaniol, adică indică tonicitatea vocalelor; cele două arată, aşa cum am văzut, grade de apertură diferite. Accentul grav nu este un indicator al tonicității, ci el arată contragerea unor elemente cu prepoziția *a*: **à** înseamnă *a* (prepoziție) + *a* (articol hotărît), **àquele** înseamnă *a* (prepoziție) + *aquele* (pronume sau adjectiv demonstrativ). Tilda deasupra vocalelor este

un semn grafic specific portughezei şi este un indicator al tonicităţii şi nazalităţii vocalelor. Cratima apare în ortografia cuvintelor compuse (*recém-chegado*) sau a pronumelor reflexive ori cu funcţie de obiect (*sentar-me-ia, rodam-me*).

3. Elemente de morfologie

Articolul

Articolul hotărît portughez provine tot din formele demonstrativului latinesc *ille*, la plural moştenindu-se, ca în spaniolă, formele de acuzativ. El are următoarele forme:

sg.	m.	lat. *ille*	*o*	o cão, o olho, o estudante
	f.	lat. *illa*		*a*a mãe, a árvore, a canção
pl.	m.	lat. *illos*	*os*	os cãos, os olhos, os estudantes
	f.	lat. *illas*	*as*	as mães, as árvores, as canções

Articolul nehotărît provine, şi în portugheză, din numeralul latinesc *unus, una*. Forma de plural este construită de la cea de singular.

sg.	m.	lat. *unus*	*um*	um cão, um olho, um estudante
	f.	lat. *una*	*uma*	uma mãe, uma árvore, uma canção
sg.	m.	lat. *unus*	*uns*	uns cãos, uns olhos, uns estudantes
	f.	lat. *una*	*umas*	umas mães, umas árvores, umas canções

Contractarea prepoziţiilor este un fenomen foarte frecvent în limba portugheză. Spre deosebire de limba italiană, unde contragerea se făcea doar cu formele articolului hotărît, în portugheză prepoziţiile contractă şi cu alte elemente, precum articolul nehotărît, pronumele personal de persoana a III-a sau demonstrativele, după modelul din tabelul următor:

	o/a/ os/as	um/uma/ uns/umas	ele/ela/ eles/elas	este/-a/ -es/-as	esse/-a/ -es/-as	aquele/-a/ -es/-as
a	ao/à/ aos/às	----------	----------	----------	----------	àquele/-a/ -es/-as
de	do/da/ dos/das	dum/duma/ duns/dumas	dele/dela/ deles/delas	deste/-a/ -es/-as	desse/-a/ -es/-as	daquele/-a/ -es/-as
em	no/na/ nos/nas	num/numa/ nuns/numas	nele/nela/ neles/nelas	neste/-a/ -es/-as	nesse/-a/ -es/-as	naquele/-a/ -es/-as
por	pelo/pela/ pelos/pelas	----------	----------	----------	----------	----------

Atenție: în portugheză forma *no* nu este adverb negativ, ci prepoziția *em* contractată cu articolul hotărît masculin singular *o*; adverbul negativ în portugheză are forma *não*.

Substantivul

Substantivele portugheze se încadrează în două genuri, masculine şi feminine, neutrul dispărînd de la clasa substantivului. Limba portugheză este o limbă sigmatică, deci formează pluralul în *–s*, desinență moştenită de la acuzativul plural latinesc: *casa – casas, homem – homens, mulher – mulheres, mão – mãos, paixão – paixões*. Cuvintele terminate în consoană primesc *–es* la plural, iar consoana *–m* se transformă în *–n–*; majoritatea substantivelor feminine sau masculine terminate în *–ão* fac pluralul în *–ões*.

Cazurile se exprimă analitic, cu ajutorul aceloraşi prepoziții-morfem ca şi în cazul limbilor italiană şi spaniolă, şi anume: lat. *de* > port. *de* pentru genitiv şi lat. *ad* > port. *a* pentru dativ. Acuzativul complement direct se construieşte, în topica normală, fără prepoziție; prepoziția *a* apare atunci cînd topica este inversată sau cînd obiectul direct este exprimat prin forme tonice ale pronumelui personal.

N. *O professor* não tem vindo hoje.
G. Não ouvi as explicações *do professor*.
D. Pediste o livro *ao professor*?
A. Viste *o professor* de francês? Falaste com *o professor*?
V. *Professor*, o cão comeu o meu caderno...!

Adjectivul

Gradele de comparație ale adjectivelor portugheze se formează cu ajutorul adverbelor *mais*, pentru comparativul de superioritate, *menos*, pentru comparativul de inferioritate, şi *muito*, pentru superlativul absolut; observăm că situația din portugheză este identică cu cea din limba spaniolă:

pozitiv:	alto		
comparativ de superioritate:	*mais* alto		(< lat. *magis*)
comparativ de inferioritate:	*menos* alto		(< lat. *minus*)
superlativ relativ:	*o mais* alto		
superlativ absolut:	*muito* alto		(< lat. *multus*)

Sufixele *–issimo* şi *–errimo* au fost împrumutate şi în portugheză din latina cultă şi sînt funcționale în limba actuală: *altíssimo*.

Pronumele

Portugheza conservă aproape neschimbate formele de persoana I şi a II-a ale pronumelui personal latinesc:

	sg.	pl.
pers. I	lat. *ego* > port. *eu*	lat. *nos* > port. *nós*
pers. a II-a	lat. *tu* > port. *tu*	lat. *vos* > port. *vós*

Pronumele personal de persoana a III-a provine din acelaşi demonstrativ *ille*, cu forme moştenite de acuzativ la plural.

		sg.	pl.
pers. a III-a	m.	lat. *ille* > port. *ele*	lat. *illos* > port. *eles*
	f.	lat. *illa* > port. *ela*	lat. *illas* > port. *elas*

Pronumele de persoana I este uneori înlocuit de construcția *a gente*, care cere verb de persoana a II-a singular. Pronumele de politețe provine din formula *Vossa excelência*, care s-a lexicalizat sub forma *Você*, pl. *Vocês*, ambele cu verbe de persoana a III-a. În portugheza braziliană, *você* şi *vocês* au înlocuit formele pronumelui personal de persoana a II-a, şi o dată cu ele au dispărut şi două forme

din paradigma verbului. Pentru exprimarea reverenței se utilizează, atît în Brazilia, cît și în Portugalia, formele *o senhor / a senhora / a menina / o doutor*, toate cu verb de persoana a III-a.

Pronumele și adjectivul posesiv au forme identice în portugheză. Ele continuă formele pronumelui posesiv latinesc la toate persoanele. Pentru pluralul persoanei a III-a, portugheza moștenește formele lui *suus*, la fel cu spaniola:

sg.	I	lat. *meus, -a, -os, -as* >	port.	*meu, minha, meus, minhas*
	II	lat. *tuus, -a, -os, -as* >	port.	*teu, tua, teus, tuas*
	III	lat. *suus, -a, -os, -as* >	port.	*seu, sua, seus, suas*

pl.	I	lat. *nostrus, -a, -os, -as* >	port.	*nosso, nossa, nossos, nossas*
	II	lat. *vostrus, -a, -os, -as* >	port.	*vosso, vossa, vossos, vossas*
	III	lat. *suus, -a, -os, -as* >	port.	*seu, sua, seus, suas*

Observăm că, la fel ca în spaniolă, formele *seu, sua, seus, suas* corespund atît pronumelui personal de persoana a III-a, singular și plural, cît și pronumelui sau formulelor de politețe, *você, vocês, o senhor / a senhora / a menina / o doutor*, astfel încît, acolo unde este necesar pentru a evita confuziile, formele *seu, sua, seus, suas* vor fi puse în corespondență cu formulele de politețe, deci vor exprima posesia persoanei a II-a, în timp ce pentru persoana a III-a se vor folosi pronumele personale în genitiv, *dele, dela, deles, delas*: *O* ***seu*** *livro e o livro* ***dele***, "Cartea Dvs. și cartea lui / dînsului". Substantivele determinate de adjectiv posesiv se articulează în portugheză; articolul se poate omite cînd substantivul exprimă un grad apropiat de rudenie, cînd posesia este evidentă, la substantivele în vocativ, iar în portugheza braziliană omiterea articolului este frecventă.

4. Text

Citiți cu voce tare textul următor. Analizați morfologic și etimologic (unde este cazul) structurile redate în italice. Schimbați numărul structurilor redate cu caractere bold.

Model: ***os anéis do meu cabelo***

os	articol hotărît, masculin, plural, provine din demonstrativul latinesc *illos*
anéis	substantiv comun, masculin, plural
do	prepoziție contractată cu articol, formată din:
	-prepoziția *de*, provenită din lat. *de*, prepoziție-morfem pentru cazul genitiv
	-articolul hotărît *o*, masculin, singular, provenit din demonstrativul latinesc *ille*
meu	adjectiv pronominal posesiv, posesorul de persoana I singular, obiectul posedat masculin, singular, provine din posesivul latinesc *meus*
cabelo	substantiv masculin, singular

os anéis do meu cabelo *„o anel dos meus cabelos*”

Se ***o primeiro casamento*** de dona Flor realizou-se *às* carreiras, em acanhada e restrita cerimónia, *no* segundo tudo aconteceu como devido, reinando ordem e certo brilho. O primeiro não teve noivado, indo directo *do namoro* (impudico) *ao matrimónio*, passando antes ***pela cama*** (antes da hora). Celebrou-se ***naquelas desagradáveis condições*** de urgência e embaraço resultantes da necessidade de tapar com o aval do Estado e da Igreja os três-vinténs da moça comidos *pelo namorado*, antecipadamente, restaurando-se assim, se não o cabaço, pelo menos **o bom nome da familia**.

O segundo foi puxado a convite impresso, com a notícia na coluna de «Sociais» de *A Tarde*, elogiosa referência ao doutor Teodoro – «***nosso prezado e conspícuo assinante***» –, música, **flores e luzes**, e gente, muita gente na Igreja de São Bento, onde o celebrante, dom Jerónimo, sapecou *sermão dos mais eloquentes*; enquanto na cerimónia civil, o juiz, doutor Pinho Pedreira, com aquela ***sua elegância*** de conceitos, **em breve e amável oração**, previu *uma vida* de paz e entendimento para o novel casal, «sob ***o***

signo da música, *voz dos deuses*». Era o descarnado e preclaro juiz *colega do noivo na orquestra de amadores* reunida sob ***a batuta do maestro*** Agenor Gomes, onde o magistrato se distinguia na clarineta.

Teve assim *o segundo casamento de dona Flor* quanto faltou ***ao primeiro***; regido, a rogo dos noivos, por dona Norma, com proficiência e escrúpulo, viu-se cada coisa **em seu lugar**, **na devida hora**, tudo de boa qualidade e por preço acessível, tendo *ela* contado para tal sucesso com ***a ajuda entusiasta da vizinhança*** em peso.

O que não obteria dona Norma? Obteve inclusive **a presença de dona Rozilda**, *sua completa reconciliação com a filha*. Vieram também de Nazareth ***o irmão e a cunhada de dona Flor***; ausentes apenas Rosália e António Morais, mantendo o mecânico **sua decisão** de só voltar à Bahia quando a sogra «houvesse tomado *férias permanentes no Inferno*». (Jorge Amado, *Dona Flor e Seus Dois Maridos*)